

sp

sociální práce sociálna práca

nabízíme spojení teorie s praxí
ponúkame spojenie teórie s praxou

Bydlení chudých

3

2016

ročník 16

vydává Asociace vzdělavatelů v sociální práci
a Evropský výzkumný institut sociální práce OU

Sociální práce / Sociálna práca

Czech and Slovak Social Work

Recenzovaný odborný časopis

Šéfredaktor / Editor-in-chief:

Libor Musil, Masaryk University, Czech Republic

Zástupci šéfredaktora / Deputy to the Editor-in-chief:

Brian Littlechild, University of Hertfordshire, United Kingdom

Eva Mydlíkova, Trnava University in Trnava, Slovakia

Redakční rada / Editorial Board

Balogova Beata, University of Presov, Slovakia

Erath Peter, Catholic University of Eichstätt, Germany

Ewijk Hans Van, University for Humanistic Studies, Nederland

Gojova Alice, University of Ostrava, Czech Republic

Gulczynska Anita, University of Lodz, Poland

Dr. Hämäläinen Juha, University of Eastern Finland, Kuopio, Finland

Chytil Oldrich, University of Ostrava, Czech Republic

Dr. Jovelin Emmanuel, Catholic University of Lille, France

Kallay Andrej, Trnava University in Trnava, Slovakia

Keller Jan, University of Ostrava, Czech Republic

Kristan Alois, Jabok College, Czech Republic

Matulayova Tatiana, Palacky University, Czech Republic

Mills Karen, University of Hertfordshire, United Kingdom

Metteri Anna, University of Tampere, Finland

Novosad Libor, Palacky University, Czech Republic

Payne Malcolm, Manchester Metropolitan University, United Kingdom

Puhl Ria, Catholic University of Applied Sciences KFH NRW, Cologne, Germany

Rusnakova Marketa, Catholic University in Ruzomberok, Slovakia

Schavel Milan, Trnava University in Trnava, Slovakia

Sykorova Dana, Palacky Univerzity Olomouc, Czech Republic

Balaz Roman, Masaryk University, Czech Republic

Vychází 6x ročně / The Journal is published 6 times per year (4 times in Czech and Slovak, 2 times in English)

ISSN 1213-6204 (Print), ISSN 1805-885X (Online)

Registrační číslo MK ČR / Registration Number of the Ministry of Culture: MK ČR E 13795

Číslo vyšlo 30. června 2016 / This issue was published on 30th June 2016

Toto číslo vyšlo se samostatně neprodejnou přílohou, kterou připravilo Centrum podpory transformace, o.p.s.

Editorka čísla / Issue Editor:

Alice Gojová, University of Ostrava, Czech Republic

Vydává / Published by:

Asociace vzdělavatelů v sociální práci, Joštova 10, 602 00 Brno, IČO: 49465619

a Evropský výzkumný institut sociální práce OU, Fr. Šrámka 3, Ostrava

Korektura / Proofreading: Vilem Kmunicek

Grafická úprava / Layout: Radovan Goj (www.goj.cz)

Tisk / Print: Printo, spol. s r. o. (www.printo.cz)

Webové stránky časopisu / Journal Website: www.socialniproace.cz

Editorial

Editorial	3
-----------------	---

Stati

Radana Kroutilová Nováková, Jitka Vaculíková, Alena Podaná: Jak si žijí „samoživý“ (?): spokojenost s bydlením pohledem samoživitelek	5
Kateřina Glumbíková, Alice Gojová: Vnímané potřeby klientek azylových domů pro ženy a matky s dětmi	21
Anna Krausová, Monika Ottová, Richard Palatý: Potřeby v oblasti bydlení u rodin s dětmi žijících na ubytovnách v Ostravě	39
Radka Janebová, Hana Valová: Mohou za nepokoje na Šluknovsku v roce 2011 Romové? Rekonstrukce událostí z pohledu sociálních pracovníků a dalších participantů	57
Monika Bjelončíková, Vendula Gojová: Nezamýšlené důsledky označení „sociálně vyloučená lokalita“	76
Kvetoslava Repková: Komunitná dimenzia kompenzačnej pomoci osobám so zdravotným postihnutím	87
Ladislav Otava: Institucionalizace sociální práce a sebezkušenost sociálních pracovníků	105

Recenze

Lukáš Blinka a kol.: Online závislosti	117
Anna Jašková, Beáta Balogová: Vybrané aspekty mobbingu z pohledu sociální práce	119
Online prakticko-publicistická část časopisu	122
Naše poslání a cíle	123
Zaměření příštího čísla	124

Editorial

Editorial	3
-----------------	---

Papers

Radana Kroutilova Novakova, Jitka Vaculikova, Alena Podana: What is a Life of Single-parent Women About (?): Housing Satisfaction among Single-parent Women	5
Katerina Glumbikova, Alice Gojova: Perceived Needs of Clients of Asylum Houses for Women and Mothers with Children	21
Anna Krausova, Monika Ottova, Richard Palaty: Housing Needs of Families with Children Living in Hostels in Ostrava	39
Radka Janebova, Hana Valova: Are Roma People Guilty of the Riots in the Sluknov Region in 2011? The Reconstruction of Events from the Perspective of Social Workers and Other Participants	57
Monika Bjelonicikova, Vendula Gojova: Unintended Consequences of Designation "Socially Excluded Locality"	76
Kvetoslava Repkova: Community Based Compensatory Assistance for Persons with Disabilities	87
Ladislav Otava: Institutionalization of Social Work and Self-awareness of Social Workers	105

Book Reviews

Lukas Blinka et al.: Online Addictions	117
Anna Jaskova, Beata Balogova: Selected Aspects of Mobbing from the Perspective of Social Work ..	119
Online Practical-Journalistic Part of the Journal	122
Our Mission	123
Next Issue Focus	124

Editorial

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

ráda bych Vám představila číslo našeho časopisu, jehož cílem bylo shromáždit odborná stanoviska a diskutovat témata spojená s problematikou bydlení chudých. Naším záměrem bylo publikovat odborné i publicistické texty, které přispívají k odpovědím na čtyři základní okruhy otázek.

- Jaké problémy s vylučováním z bydlení zažívají jednotlivé cílové skupiny sociální práce a jaké faktory ke vzniku a prohlubování těchto problémů přispívají?
- Jak jsou problémy vylučování z bydlení u jednotlivých klíčových skupin řešeny? Jakou úlohu má v těchto řešeních sociální práce? Jak tomu bylo v historii? Jaká je situace v mezinárodním měřítku? Jaká je situace v České republice?
- Jak by se na základě analýzy problémů a současných a minulých způsobů řešení měly proměnit intervence sociální práce, aby řešily problém vylučování z bydlení?
- Jak by mělo být sociální bydlení definováno a koncipováno? Mělo by být sociální bydlení dočasné, nebo trvalé? Jaké služby nájemci sociálního bydlení potřebují? Mělo by být sociální bydlení sociální službou?

Nastal čas zamyslet se nad tím, nakolik se nám to podařilo a jaké odpovědi na naše otázky přináší autoři akademických statí i publicistických textů.

Autorky Radana Kroutilová Nováková, Jitka Vaculíková a Alena Podaná nás ve svém příspěvku seznamují s výsledky výzkumu, jehož cílem bylo zjistit spokojenost matek samoživitelek s bydlením. Ve výsledcích svého výzkumu uvádí, že spokojenost žen je ve velké

míře ovlivněna statutem samoživitelky, tedy že samoživitelky jsou s bydlením méně spokojeny. S kolegyní Kateřinou Glumbíkovou navazujeme statí, ve které se věnujeme vnímaným potřebám klientek azylových domů pro matky s dětmi. Ukazuje se, že pro určitou část této cílové skupiny není služba při reintegraci do trvalých forem bydlení účinná, přičemž dlouhodobý pobyt v azylovém zařízení je jednou z významných překážek reintegrace. Autorský kolektiv Anna Krausová, Monika Ottová a Richard Palatý navazují textem věnujícím se potřebám rodin s dětmi žijících na ubytovnách.

Všechny tři texty v podstatě dospěly k závěru, že sociální práce v řešení bezdomovectví selhává, pokud nejsou pro její výkon vytvořeny systémové předpoklady. Jedním ze zásadních je právě přijetí zákona o sociálním bydlení. Autorky a autoři zároveň ve svých textech vyjadřují obavu, nakolik bude sociální či dostupné bydlení naplňovat představu jistého, kvalitního a nesegregovaného bydlení. Nesegregované bydlení je například jednou z deklarovaných potřeb matek a rodin s dětmi.

Téma prostorového vyloučení a role sociální práce je společné pro následující dva texty. Radka Janebová a Hana Valová usilují o rekonstrukci možných příčin protiromských pochodů na Šluknovsku z pohledu sociálních pracovníků. Podle jejich zjištění, ačkoliv větší část sociálních pracovníků účastnících se jejich výzkumu reflektovala i strukturální příčiny protiromských nepokojů, převládal u nich přístup k jejich řešení jen na individuální úrovni.

O tom, že sdílení stigma života v tzv. sociálně vyloučené lokalitě může mít i pozitivní přínos

pro rozvoj skupinové identity, která je klíčová pro mezzo a makro úroveň intervencí sociální práce, referují ve svém příspěvku Monika Bjelončíková a Vendula Gojová.

Kvetoslava Repková ve své stati představuje záměr posilovat komunitní dimenzi při poskytování kompenzační pomoci osobám se zdravotním postižením na Slovensku. Komunitní dimenzi kompenzační pomoci chápe jako systematické využívání zdrojů v prostředí klienta, vytvoření a koordinování sítí. I zde je patrná snaha o přesah individuální sociální práce a zdůrazňování významu přirozeného životního prostředí lidí.

Všechny příspěvky určitým způsobem reflektovaly profesní roli sociálních pracovníků a tak se jako logické vyústění akademické části čísla jeví článek Ladislava Otavy, který jako problém svého zájmu vnímá nejednoznačnost vymezení sociální práce uvnitř i vně oboru a zamýšlí se nad úlohou sebezkušenosti sociálních pracovníků v procesu institucionalizace sociální práce.

Tematické akademické příspěvky saturují především otázku týkající se potřeb cílových skupin (v našem případě se jednalo o matky samoživitelky, matky s dětmi žijící v azylových domech, rodiny žijící na ubytovnách a obyvatelé tzv. sociálně vyloučených lokalit) a částečně reflektují otázky týkající se role sociální práce v řešení problému vyloučení z bydlení. Diskuse o konkrétních proměnách sociální práce je však výrazně úspěšnější. Výjimkou je příspěvek Moniky Bjelončíkové a Venduly Gojové. Mohli bychom konstatovat, že oblast problémů a potřeb cílových skupin je detailně prozkoumána

bez adekvátní reakce v podobě rozpracování metod sociální práce, které by na ně reagovaly. Zajímavou shodou je skutečnost, že všechny příspěvky naráží na systémové bariéry řešení potíží různých cílových skupin s bydlením a v různé míře reflektují nutnost aktivní úlohy sociálních pracovníků a pracovníků v jejich iniciaci a přispívání k jejich prosazování a dosahování. Jednou z nich je například i přijetí zákona o sociálním bydlení, jehož přípravy nabírají zpoždění.

V publicistické části časopisu se můžeme těšit na stanoviska klíčových aktérů angažovaných v prosazení a realizaci koncepce sociálního bydlení v České republice, mezi které bezesporu patří Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, Agentura pro sociální začleňování, Platforma pro sociální bydlení, ale i lidé se zkušeností vyloučení z bydlení samotní. Představí se nám dva pilotní projekty sociálního bydlení, které realizují města Brno a Ostrava, a budeme mít možnost nahlédnout do činností organizací, které se tématem bydlení ve své činnosti zabývají.

Před sociálními pracovníci a sociálními pracovníky stojí z mého pohledu nevyhnutelná nutnost rozhodnutí, zda jako profesionální součást výkonu své profese budou vnímat ovlivňování systémových podmínek přispívajících k prohlubování problémů svých klientek a klientů, v našem případě především na poli bydlení.

Alice Gojová
editorka čísla

Inzerce

Středisko ROSA, z. s. Kladno, hledá

klíčového pracovníka pro práci s pěstounskými rodinami
na plný úvazek.

Požadované vzdělání:

VOŠ, Bc. Mgr. obory: sociální práce, speciální pedagogika, sociální pedagogika.

Profesní CV s motivačním dopisem zasílejte na e-mail jitka.roubalova@spod.cz.

Tel.: 312 262 121

Jak si žijí „samoživý“ (?): spokojenost s bydlením pohledem samoživitelek

What is a Life of Single-parent Women About (?): Housing Satisfaction among Single-parent Women

Radana Kroutilová Nováková, Jitka Vaculíková, Alena Podaná

Mgr. Radana Kroutilová Nováková, Ph.D.,¹ vystudovala učitelství sociálních a zdravotních předmětů pro střední odborné školy na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. V roce 2009 ukončila tamtéž doktorský studijní program v oboru Antropologie. Již několik let působí na Ústavu pedagogických věd Fakulty humanitních studií Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně.

Mgr. Jitka Vaculíková, Ph.D.,² vystudovala sociální pedagogiku na Fakultě humanitních studií Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně a je absolventkou doktorského studijního programu Pedagogika na Masarykově univerzitě v Brně. Působí jako výkonná redaktorka časopisu Sociální pedagogika a jako vědecká pracovnice Centra výzkumu Fakulty humanitních studií Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně.

Mgr. Alena Podaná³ vystudovala v roce 2015 studijní program Specializace v pedagogice obor sociální pedagogika na Fakultě humanitních studií Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně. Pracuje na Odboru sociálních věcí Magistrátu města Zlína jako koordinátorka plánování sociálních služeb.

Abstrakt

Autorky se v předkládané studii zabývají spokojeností matek samoživitelek v oblasti bydlení. Na samoživitelky přitom nahlíží jako na skupinu, která je ve větší míře vystavena riziku chudoby a sociálního vyloučení. Autorky představují analýzu spokojenosti samoživitelek s bydlením a tuto porovnávají se spokojeností vdaných žen. Vychází přitom z dílčích výsledků kvantitativního šetření, které realizovaly na přelomu roku 2014 a 2015 technikou standardizovaných Dotazníků životní spokojenosti (DŽS) autorů Fahrenberga a kol. Výzkumný soubor čítal celkem 420 žen, z toho 209 matek samoživitelek a 212 vdaných žen. Z výsledků šetření vyplynulo, že spokojenost žen je ve velké míře ovlivněna statutem samoživitelky, neboť výsledky odhalily vyšší spokojenost s bydlením ve prospěch vdaných žen, a to ve všech zkoumaných oblastech bydlení. V závěru autorky zdůrazňují význam výsledků výzkumu pro sociální práci a diskutují, jakým způsobem by měla sociální práce na zjištěné skutečnosti reagovat.

Klíčová slova

matky samoživitelky, bydlení, dotazník, životní spokojenost, kvantitativní výzkum

¹ Kontakt: Mgr. Radana Kroutilová Nováková, Ph.D., Ústav pedagogických věd, nám. T. G. Masaryka 1279, 760 01 Zlín; kroutilova@fhs.utb.cz

² Kontakt: Mgr. Jitka Vaculíková, Centrum výzkumu FHS UTB ve Zlíně, nám. T. G. Masaryka 1279, 760 01 Zlín; jjakesova@fhs.utb.cz

³ Kontakt: Mgr. Alena Podaná, Větrná 4671, 760 01, Zlín; APodana@seznam.cz

Abstract

The authors of the present study are dealing with the housing satisfaction among single-parent women. The single-parent women are perceived as an increasingly exposed social group to the risk of poverty and social exclusion. Identified housing satisfaction of this specific group is compared with the housing satisfaction of married women. The study is based on the partial results of quantitative research carried out at the turn of the year 2014/2015 using a Fahrenberg's questionnaire of life satisfaction (GST). The research sample consisted of 420 women (209 single-parent women and 212 married women). The findings showed that the statute of single-parent women played an important role. Perceived housing satisfaction is higher in all areas in favor of married women.

Keywords

single-parent women, housing, questionnaire, life satisfaction, quantitative research

Úvod

Zájem o studium **bydlení a chudoby** podporuje vývoj, respektive krize sociálního státu, o které se hovoří již několik desetiletí. Mezi nejvíce signifikantní procesy této krize patří proměny na trhu práce, rostoucí křehkost rodiny, demografické změny a pokles solidarity uvnitř společnosti (Kavan, 2015). Sociální stát, rodina a trh práce jako základní postupy selhávají a naopak se samy stávají zdrojem nových sociálních rizik (Taylor-Goodby, 2004).

Všechny zmínované faktory se promítají do oblasti bydlení. Proces rostoucí křehkosti rodiny demonstrován zvyšující se rozvodovostí, nárůstem podílu domácností samoživitelů⁴ a zvýšenou participací žen na trhu práce (Beck, 2000; Taylor-Goodby, 2004) v kombinaci s rizikem nezaměstnanosti komplikují schopnost pořídit si bydlení či udržet si bydlení stávající. Vlivem těchto změn jsou chudobou či rizikem chudoby ohroženy nové skupiny obyvatel, které v minulosti klienty sociálního státu nebyli (Bonoli, 2005).

V souvislosti s tématem chudoby vystupuje do popředí stále naléhavěji téma samoživitelství⁵ (Gojová, 2013; Formánková, 2010; Šťastná, 2009), neboť **ukazatel ohrožení příjmovou chudobou dlouhodobě indikuje, že nejvíce ohrožené jsou domácnosti, které mají jen jednoho dospělého člena starajícího se o děti, jež jsou na něm závislé** (ČSÚ, 2015).

Dominující příčinou vzniku samoživitelství v České republice zůstává s ohledem na vysokou rozvodovost a zavedenou praxi českých soudů svěřovat děti do péče matek rozvod / rozpad partnerství (Hasmanová Marhánková, 2011; Šťastná, 2009; Dudová, Hastrmanová, 2007; Dudová, 2009). V těchto případech je typická rychlá a zásadní změna finanční situace rodiny a nutnost přeorganizovat péči o děti a celou domácnost. Rodina disponuje pouze jedním příjmem, a ačkoliv druhému rodiči zůstává vyživovací povinnost, výše alimentů většinou nekompenzuje ztrátu platu druhého rodiče. Zároveň rodina ztrácí jednoho pečovatele, což klade nové nároky na harmonizaci práce a soukromé sféry matek. Ženy mají navíc často nižší příjmy než jejich bývalí manželé/partneři, což dále prohlubuje ekonomický propad rodiny. V pásmu osob ohrožených rizikem chudoby se

⁴ V naší studii se zabýváme výhradně ženami samoživitelkami, a to z několika důvodů. Za prvé ženy samoživitelky nad muži výrazně dominují, což je dáno především praxí českých soudů svěřovat dítě po rozvodu do péče matky. V evropském měřítku představují matky samoživitelky celých 85 % rodičů samoživitelů (Evropský parlament, 2011). Za druhé ženy mají často nižší příjmy než jejich bývalí manželé/partneři, což může zvyšovat ekonomický propad rodiny. Za třetí flexibilizace rodiny je mnohem rizikovější pro ženy a je otázkou, zda krize sociálního státu povede k úpadku samoživitelek, nebo naopak posílí rodinné a příbuzenské sítě (Gojová, 2013; Keller, 2006).

⁵ Na samoživitelství nahlížíme jako na heterogenní fenomén, který se týká žen různých sociálních a vzdělanostních kategorií a rozličného vztahu k otcům jejich dětí.

po rozvodu ocitá téměř 50 % žen (Budinová, 2012). **Riziko chudoby samoživitelek je tak jedním ze zásadních projevů provázecích rozpad manželství.**

Druhou statisticky nejvýznamnější příčinou získání statusu matky samoživitelky je vysoká mimomanželská plodnost (Hasmanová Marhánková, 2011). V minulosti patřila Česká republika k zemím s nejnižším zastoupením, neboť do konce 80. let nepřesáhl podíl mimomanželské plodnosti 10 %. V následujících letech došlo k dramatickému obratu a dnes již patříme k zemím se středními až mírně vyššími hodnotami (ČSÚ, 2014a). V roce 2013 se oproti létům 2010–2012 zvyšoval počet dětí narozených svobodným matkám a naopak se snižoval počet dětí, které porodily matky vdané. Podíl dětí narozených v manželství tak v roce 2013 poklesl na 55,0 % (ČSÚ, 2014a). Podrobný přehled vidíme v tabulce 1.

Je otázkou, kolik dětí se skutečně rodí do rodin samoživitelek.⁶ Například samotný ukazatel podílu mimomanželsky narozených dětí totiž neukazuje, zda se dítě narodí matce, která žije sama, nebo matce žijící v nesezdaném soužití s partnerem / otcem dítěte.

Třetí a dnes již marginální příčinu samoživitelství představuje ovdovění, které dominovalo až do druhé poloviny 20. století (Hasmanová Marhánková, 2011). Děti narozené ovdovělým matkám tvořily v roce 2013 pouze 0,2 % z celkového počtu živě narozených dětí (ČSÚ, 2014a). Šťastná (2009) uvádí, že „*ovdovělé matky jsou navzdory horšímu dosaženému vzdělání a častější ekonomické neaktivitě z hlediska chudoby v lepší situaci než ostatní osamělí rodiče, neboť ani jedna z uvedených věcí neúští ve vyšší riziko chudoby této skupiny*“ (Šťastná, 2009:23).

Tabulka 1: Živě narození podle rodinného stavu matky 2003–2013

	2005	2008	2010	2011	2012	2013
Rodinný stav matky	Živě narození celkem					
Svobodná	25 753	35 541	39 529	38 666	40 581	41 655
Vdaná	69 802	76 113	69 989	63 252	61 488	58 751
Rozvedená	6 354	7 617	7 389	6 514	6 299	6 134
Ovdovělá	302	299	246	241	208	211

Zdroj: ČSÚ, 2014, upraveno autorkami

Rodinám s jedním dospělým členem starajícím se o dítě (dítě) se ze strany státu dostává jak nespécifické⁷, tak specifické pomoci. V rámci naší studie budeme věnovat pozornost specifickým formám pomoci, které jsou zaměřeny přímo na pomoc matkám samoživitelkám. Nejstarší nástroj sociální pomoci představuje **vdovský a sirotčí důchod** (Hejzlarová, 2011). Pojďme se nyní podívat na základní a procentní výměry těchto dávek. Aktuálně má podle zákona 306/2008 Sb., kterým

⁶ Problematikou rodinného soužití s dětmi v České republice se ve svém výzkumu zabývali Nývlt, Šustová (2014). Autoři zdůrazňují, že z pohledu formování dítěte není určující rodinný stav matky při porodu, ale typ rodinného soužití během jeho dalšího vývoje. Ve svém výzkumu rozlišovali rodinná soužití s dětmi podle věku nejmladšího dítěte v domácnosti. Z šetření vyplynulo, že podíl soužití dítěte pouze s jedním rodičem tvořil v letech 2008–2012 pouze nízký podíl dosahující 7,2 %, na základě dat z VŠPS (Výběrového šetření pracovních sil), resp. 6,1 % dle údajů SILCu (Statistics on Income and Living Conditions) z celkového počtu soužití s dětmi do 15 let v případech, že nejmladší dítě v domácnosti bylo ve věku 0 let. Podíl soužití dítěte se sezdánými rodiči se oproti tomu pohyboval na hranici sedmdesáti procent, s kohabitujiícím párem pak kolem pětiny. Při zvyšování věku nejmladšího dítěte v domácnosti se však hodnoty významně měnily především ve prospěch sezdáných párů (Nývlt, Šustová, 2014:209–210).

⁷ Do nespécifické pomoci spadá de facto celý systém státní sociální podpory a dávek v hmotné nouzi.

se mění zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, na sirotčí důchod nárok nezaopatřené dítě, kterému zemřel rodič nebo osvojitel pobírající starobní nebo invalidní důchod.⁸ Výše základní výměry sirotčího i vdoveckého důchodu je stejná jako u ostatních důchodů a v roce 2013⁹ činila 2330 Kč měsíčně. Výše procentní výměry sirotčího důchodu činí 40 %, u vdovského důchodu pak 50 %, procentní výměry starobního důchodu nebo invalidního důchodu pro invaliditu třetího stupně, na který měla nebo by měla nárok zemřelá osoba v době úmrtí (ČSSZ, 2013). V jaké výši byly v letech 2010–2013 tyto důchody vypláceny, vidíme v tabulce 2. Průměrná výše sirotčího důchodu činila k 30. 9. 2013 částku 5619 Kč (ČSSZ, 2013).

Tabulka 2: Počet vyplacených důchodů v ČR za období 2010–2013

Období	Vdovský	Vdovecký	Sirotčí	Celkem
2010	7 049 412	1 143 176	572 496	41 949 542
2011	7 006 497	1 154 113	565 490	42 405 537
2012	6 962 723	1 168 719	562 343	42 835 086
2013	6 908 646	1 180 601	561 389	42 806 582

Zdroj: ČSÚ, 2013, upraveno autorkami

Mezi další nástroje sociální pomoci patří **výživné**¹⁰, které je v souvislosti se samoživitelstvím nejčastěji používaným veřejně politickým nástrojem. „*Ideově má některá východiska společná s vdovským a sirotčím důchodem. Rodina není jen svazek tady a teď, ale závazky, které uvnitř rodiny fungují, přetrvávají i poté, co se rodina rozpadne*“ (Hejzlarová, 2011:17). Průměrná výše výživného na jedno dítě činila v roce 2011 jen 2749 korun měsíčně (ČSÚ, 2012), zatímco skutečné náklady spojené s výchovou dítěte vyčíslil Český statistický úřad na zhruba 7 tisíc korun (ČSÚ, 2012). Pro rodiče samoživitele je tento měsíční výpadek citelným zásahem do rodinného rozpočtu.

Domácností samoživitelek vůbec není málo – podle posledních dat SILC¹¹ za rok 2013 bylo v ČR odhadem 165,4 tisíce tzv. „čistých“ neúplných rodin, kde jeden rodič živí jedno nebo více závislých dětí bez jiného dospělého v domácnosti. Koukal (2012) píše, že výživné přitom neplatí cca 38 % rodičů, kterým soudy výživné vyměřili. V 98 % případů jde o otce. Feminizace chudoby tak stejným dílem dopadá i na děti. Pravděpodobnost, že děti vyrůstající v těchto domácnostech budou také vyrůstat v chudobě, roste (Sirovátka, Winkler, 2010). Podle Asociace neúplných rodin představuje neplacení výživného třetí nejčastěji páchaný trestný čin¹² (Asociace neúplných rodin, 2015). Osamělý rodič může dlužné výživné vymáhat exekucí. Pokud má povinná osoba trvale příjmy z pracovního poměru nebo důchodu, strhává se výživné formou srážek z těchto příjmů. V případě, že povinná osoba příjem nemá, je možné vymáhat alimenty i jinými exekucními prostředky, jako je prodej majetku ve vlastnictví povinné osoby v souladu s platným právem. Od 1. 1. 2013 mohou samoživitelky využít nový exekucní prostředek vymáhání výživného – pozastavení řídičského oprávnění, který však exekutor může vydat pouze v případě vymáhání nedoplatku alimentů na nezletilé dítě.

⁸ Nebo pokud ke dni úmrtí splňovali podmínku pro nárok na starobní nebo invalidní důchod.

⁹ K datu 30. 9. 2013 vyplácela ČSSZ 37 423 sirotčích důchodů, průměrná výše sirotčího důchodu činila k tomuto datu 5619 Kč.

¹⁰ Legislativně ukotveno v Občanském zákoníku (§§ 910–926).

¹¹ Šetření příjmových a životních podmínek domácností EU-SILC (European Union – Statistics on Income and Living Conditions) je šetření zabývající se zjišťováním životních podmínek ve všech státech EU, Švýcarsku, Norsku, Islandu a skupině kandidátských zemí EU.

¹² V roce 2014 bylo za tento trestný čin trestně stíháno 12 494 osob.

V souvislosti s neplacením výživného se v českém prostředí již několik let¹³ diskutuje institut náhradního, resp. zálohového výživného, který je praktikován v několika evropských zemích¹⁴. V roce 2015 byl zpracován věcný záměr zákona¹⁵ o zálohovém výživném s cílem vytvořit opatření na podporu rodičů s dětmi, jimž druhý rodič neplatí výživné. Zastánci zálohového výživného argumentují efektivním řešením sociálního problému v zájmu dětí (1), odvolávají se na zahraniční příklady dobré praxe (2), historickou tradici v českém právním řádu (3) a ušetřenými financemi na soudních řízeních s neplátcí (4). Odpůrci návrhu naopak oponují vysokými výdaji a nepředpokládanou návratností státem vynaložených částek (1), administrativní náročností a složitou organizací, která by přešla na úřady práce (2), zneužitím institutu rodiče (3) a formálními nedostatky, kterými v minulosti předložené návrhy disponovaly (4).

V úvodu jsme zmínili, že ukazatel ohrožení příjmovou chudobou indikuje, že domácnosti samoživitelek jsou chudobou ohroženy nejvíce, a to vlivem řady objektivních faktorů, které se vzájemně posilují – „*jeden pracovní příjem v domácnosti, snížení možností sladění pracovních a rodinných povinností a tím také problematičtějšího začlenění se či udržení na pracovním trhu*“ (Hasmanová Marhánková, 2011:4). Pojďme se nyní zaměřit na to, co jejich rozpočet zatěžuje nejvíce.

Z výzkumů Českého statistického úřadu (2015) vyplývá, že **domácnosti českých, ale i evropských samoživitelek nejvíce zatěžuje nájemné a služby spojené s bydlením** (tabulka 3). Za výdaje spojené s bydlením utratí samoživitelky čtvrtinu svých celkových vydání¹⁶ oproti úplným rodinám, které utratí necelou pětinu¹⁷. Největší rozdíl je přitom v platbách za nájemné, na něž samoživitelky vyčerpají desetinu svých celkových peněžních výdajů, zatímco úplná rodina s dětmi jen 3,8 %. Lze to vysvětlit okolností, že rodiny samoživitelek v daleko menší míře než úplné rodiny disponují bydlením ve vlastním bytě nebo domě, a jsou tedy na placení nájmu odkázané (ČSÚ, 2015).

S bydlením jsou spojeny i výdaje za vodné a stočné, teplo, teplou vodu, elektřinu a paliva, které jsou co do podílu na celkových vydáních vyšší v rodinách samoživitelek¹⁸. Zde však může v propočtu na osobu hrát značnou roli i počet členů domácnosti. Neboť v bytě je nutné svítit, ať má domácnost pouze dva členy anebo například čtyři. V takovém případě se výdaj za elektřinu rozpočítá na více osob a průměrný výdaj na osobu je ve vícečlenné domácnosti nižší¹⁹ (ČSÚ, 2015).

¹³ Návrh zákona o náhradním výživném 2001, Návrh zákona o náhradním výživném 2005, Návrh zákona o náhradním výživném 2007, Návrh zákona o náhradním výživném 2009.

¹⁴ Např. na Slovensku, v Německu, Rakousku, Švédsku, Norsku, Belgii, Švýcarsku.

¹⁵ Název materiálu: Návrh věcného záměru zákona o zálohovaném výživném, předkladatel: MPSV, datum poslední úpravy: 7. 1. 2015, stav materiálu: 3. Připomínkové řízení ukončeno.

¹⁶ 27,1 %.

¹⁷ 17,6 %.

¹⁸ 16,1 % oproti 12,4 % u úplných rodin.

¹⁹ Z dat ČSÚ (2015) vyplývá, že v rodinách samoživitelek činí podíl plateb za elektřinu, teplo, plyn a paliva 13,2 % a v úplných rodinách s dětmi 10,2 %.

Tabulka 3: Podíly základních položek spotřeby na celkových čistých peněžních vydáních příslušných typů domácností

Základní položky spotřeby příslušných typů domácností (v %)	Domácnosti samoživitelů – neúplné „čisté“ rodiny s dětmi	Domácnosti – úplné „čisté“ rodiny s dětmi
Bydlení, voda, energie, paliva	27,1	17,6
Potraviny a nealkoholické nápoje	19,2	19,5
Ostatní zboží a služby	10,4	12,2
Rekreace a kultura	9,9	10,0
Doprava	8,0	13,2
Stravování a ubytování	5,7	6,9
Odívání a obuv	5,6	5,7
Pošty a telekomunikace	5,3	4,4
Bytové vybavení, zařízení domácnosti; opravy	4,3	5,3
Zdraví	1,9	2,0
Alkoholické nápoje, tabák	1,5	2,3
Vzdělávání	1,2	1,0

Zdroj: ČSÚ, 2013

Výzkum spokojenosti samoživitelů s bydlením

Hlavním cílem předloženého empirického výzkumu bylo zjistit úroveň **spokojenosti žen s bydlením a tuto spokojenost porovnat podle toho, zda jsou ženy vdané, nebo samoživitelky**. Mezi dílčí cíle patřilo zjištění míry **závislosti (souvislosti) mezi jednotlivými aspekty spokojenosti** žen s vlastním bydlením. Tyto aspekty představují spokojenost s velikostí bytu, stavem bytu, výdaji za bydlení, polohou bytu, dosažitelností bytu dopravními prostředky, mírou hluku v bytě, standardem bydlení a celkovou spokojenost s vlastním bydlením. Dále nás zajímaly **rozdíly v uvedené spokojenosti dle věku, rodinného stavu** (tj. zda je žena svobodná, rozvedená, nebo vdova) **a způsobu financování bydlení**, tj. zdali ženy samoživitelky financují veškeré své výdaje (provoz domácnosti, výdaje na děti, volný čas aj.) samostatně ze svých vlastních příjmů (mzda, plat, výživné, vdovský důchod, přídavky na děti a jiné sociální dávky). Tato proměnná pojednává o míře finanční samostatnosti bydlení žen a byla zjišťována společně s výše uvedeným rodinným stavem pouze u žen samoživitelů. U vdaných žen se předpokládá participace manžela na společném chodu domácnosti včetně řešení otázek bydlení.

Vzhledem k povaze výzkumných otázek byl zvolen kvantitativní metodologický přístup s využitím dotazníkové techniky. Ve výzkumu jsou prezentovány výstupy jak deskriptivní, tak relační statistiky přinášející nejen popis zkoumané reality, ale také odhalení existence vztahů mezi zkoumanými jevy a rozdíly dle sledovaných intervenujících proměnných.

Ke stanovení normality rozložení dat byla použita metoda Shapiro–Wilk. Rozdíly mezi proměnnými jsme zkoumali prostřednictvím Kruskal–Wallisovy ANOVY a Mann–Whitney U testu a těsnost vztahů jsme zjišťovali pomocí Spearmanova korelačního koeficientu. Možné zkreslení výsledků způsobené vícečetným kategorizováním proměnné bylo korigováno Bonferroniho metodou. Nulové hypotézy byly testovány na hladině významnosti $\alpha = 0,05$. Výpočty byly provedeny v programu IBM SPSS Statistics v. 22.

Metoda výzkumu

Jako výzkumný nástroj jsme zvolili standardizovaný **Dotazník životní spokojenosti** (dále jen dotazník DŽS) autorů Fahrenberga a kol. (2000). Dotazník je určen k posuzování celkové životní spokojenosti a k diferencovanému posuzování deseti životních oblastí. Oblast bydlení představuje po zdraví, finanční situaci, volném čase, sexualitě, přátelích, známých a příbuzných poslední klíčovou oblast, která se započítává do celkové hodnoty životní spokojenosti (tvorí sumu všech uvedených dílčích spokojeností²⁰). Životní spokojenost je autory charakterizována jako individuální posouzení minulých a současných životních podmínek a budoucí perspektivy člověka.

Původní německé znění dotazníku (Fahrenberg et al., 2000) představuje standardizovanou verzi testovanou na vzorku 2870 respondentů. Vnitřní konzistence byla měřena za pomoci koeficientu Cronbachova alpha pohybujícího se v rozmezí $\alpha = 0,82$ až $0,95$. Pro české podmínky je k dispozici přeložená a upravená verze autorů Rodné a Rodného vydaná Testcentrem Praha (Fahrenberg et al., 2001). Jde rovněž o verzi použitou v předloženém výzkumu.

Závisle proměnnou se stala spokojenost žen s bydlením, proto byla pro účely výzkumu použita pouze škála (oblast) bydlení. Škále odpovídá 7 položek (aspektů) spokojenosti s vlastním bydlením. Jsou jimi: **spokojenost s velikostí bytu, stavem bytu, výdaji za bydlení, polohou bytu, dopravních prostředků, mírou hluku a standardem bydlení**. Příkladem položky je výrok „S výdaji za bydlení (nájemné, příp. splátky) jsem...“. Respondenti hodnotí svou spokojenost na sedmibodové stupnici pohybující se od 1 („velmi nespokojen/á“) až 7 („velmi spokojen/á“). Dosažení vyšších hodnot znamená vyšší souhlas s daným výrokem a příslušnost k dané míře spokojenosti. Jinými slovy, respondenti dosahující vysokých hodnot jsou se svými bytovými podmínkami spokojeni, tzn. s velikostí, stavem a polohou bytu, dostupností dopravních prostředků, náklady, stejně jako obecně se standardem bydlení.

S plným zněním dotazníku DŽS pracovala například Hrubá a kol. (2007). Autorky se ve své práci zaměřují zvláště na aspekty subjektivní spokojenosti s rozsahem, strukturou a kvalitou aktivního využití volného času žen ve věku střední a pozdní dospělosti. Nicméně oblast spokojenosti žen samoživitelek a vdaných žen s bydlením by si zasloužila větší pozornost. Předloženým výzkumem lze tuto oblast o důležité zjištění obohatit.

Základní a výběrový soubor

Základní soubor tvořily ženy žijící v bytě či domě na území České republiky.²¹ Vzhledem k široce definovanému základnímu souboru byl výběrový soubor koncipován metodou **snowball sampling** (metoda sněhové koule) na základě zveřejnění **dotazníku online**.²² Cílem bylo zajistit co největší zapojení žen základního souboru do výzkumu, nicméně povědomí o realizaci výzkumu a s tím spojené zastoupení výběrového souboru nebylo propagováno (popř. realizováno) prostřednictvím komerční sféry. Z tohoto důvodu neklademe požadavek na reprezentativnost výběrového souboru a nepřekračujeme míru zobecnitelnosti výsledků mimo specifikovaný výběrový soubor.²³

²⁰ V předložené studii pracujeme s celkovou spokojeností s bydlením respondentů na úrovni metrických dat, tj. na úrovni průměrných hodnot, nikoliv sumy četností zvolení dané polohy na škále respondentem. Tato proměnná je průměrnou hodnotou všech sedmi zjišťovaných spokojeností s bydlením.

²¹ Podle informací z Českého statistického úřadu měla ČR (k 31. 12. 2014) celkem 10 538 275 obyvatel, z toho 5 176 927 mužů a 5 361 348 žen (ČSÚ, 2014b). Počet žen žijících ve vlastním bydlení však nebyl nabízeným parametrem uvádějící statistiky.

²² Sběr dat byl realizován po dobu pěti měsíců (říjen 2014 až únor 2015) prostřednictvím webového serveru www.survio.com.

²³ Výběrový soubor daný dobrovolností, sociálními kontakty a přístupem si neklade za cíl korespondovat strukturu základního souboru. Tato metoda výběru je vhodná, nemáme-li k jedincům, kteří jsou potenciálním předmětem zkoumání, přístup (Heckathorn, 1997).

Z hlediska pohlaví je výběrový soubor složen ze 420 žen²⁴, z toho 208 (50 %) žen samoživitelek a 212 (50 %) žen vdaných²⁵. Nejvyšší četnost (37 %) shodně zastoupily ženy ve věkové kategorii 26 až 35 let a 36 až 45 let a nejnižší zastoupení měly nejstarší ženy ve věku nad 55 let (5 %). 114 (55 %) žen samoživitelek prošlo rozvodovým řízením, 21 (43 %) žen bylo svobodných a 4 (2 %) zastupovaly vdovy. Ženy samoživitelky si z větší míry (156, 75 %) financují veškeré své výdaje (provoz domácnosti, výdaje na děti, volný čas aj.) samostatně ze svých vlastních příjmů. Pouze třetina žen (52, 25 %) vypomáhá rodina či současný přítel. Podrobnější zastoupení žen samoživitelek podle věku, rodinného stavu a finanční samostatnosti bydlení dále zobrazuje tabulka 4 a rozdělení vdaných žen dle věku tabulka 5.

Tabulka 4: Zastoupení žen samoživitelek dle věku, rodinného stavu a finanční samostatnosti bydlení

		Věk					Rodinný stav			Finanční samostatnost bydlení	
		do 25 let	26–35 let	36–45 let	46–55 let	nad 55 let	svobodná	rozvedená	vdova	samostatná	pomoc rodiny a přítele
Samoživitelky	n	9	75	88	31	5	90	114	4	156	52
	%	4	36	42	15	2	43	55	2	75	25

Zdroj: vlastní výzkum

Tabulka 5: Zastoupení vdaných žen dle věku

		Věk				
		do 25 let	26–35 let	36–45 let	46–55 let	nad 55 let
Vdané ženy	n	9	80	67	40	16
	%	4	38	32	19	8

Zdroj: vlastní výzkum

Analýza a interpretace dat

Při vyhodnocování výsledků výzkumu jsme vycházeli z předem stanovených výzkumných otázek a hypotéz se současnou prezentací deskriptivní a bivariační neparametrické statistiky²⁶. Oblasti spokojenosti s bydlením (viz výše) jsou měřeny zjištěním, do jaké míry se respondent ztotožňuje

²⁴ Interpohlavní rozdíly mezi mužem a ženou, samoživitelstvím a spokojeností s vlastním bydlením nejsou vzhledem k charakteru výzkumných otázek součástí předloženého výzkumu.

²⁵ Kategorie žen, které nejsou vdané a zároveň ani samoživitelky, není ve výzkumu založeném na dobrovolnosti a anonymitě zastoupena. Vyrovnané procentuální zastoupení žen je zcela náhodné, neovlivněné výzkumníkem.

²⁶ Test normality s použitím metody Shapiro–Wilk neprokázal normální rozložení dat. Výsledky představují: spokojenost s velikostí bytu: $s = .885$; $df = 420$; $p = .000$; stavem bytu: $s = .920$; $df = 420$; $p = .000$; výdaji za bydlení: $s = .936$; $df = 420$; $p = .000$; polohou bytu: $s = .854$; $df = 420$; $p = .000$; dosažitelností: $s = .833$; $df = 420$; $p = .000$; mírou hluku: $s = .870$; $df = 420$; $p = .000$; standardem bydlení: $s = .903$; $df = 420$; $p = .000$ a celková spokojenost: $s = .979$; $df = 420$; $p = .000$.

s daným tvrzením (metrická proměnná²⁷). Při formulaci výzkumných otázek a hypotéz jsme pracovali také s faktografickými údaji. Věk respondentek byl pro statistické účely rozdělen do pěti věkových kategorií: (1) do 25 let; (2) 26–35 let; (3) 36–45 let; (4) 46–55 let; (5) nad 55 let. Dále jsme zjišťovali, zdali jsou respondentky samoživitelky, nebo vdané ženy. Ženy samoživitelky se dále vyjadřovaly k otázce rodinného stavu. Analyzovali jsme, zda je samoživitelka svobodná, rozvedená, nebo vdova, a v neposlední řadě jsme zjišťovali jejich finanční samostatnost bydlení (tj. zdali si bydlení hradí samostatně, nebo jim přispívá rodina nebo současný přítel).

Z popisné statistiky vyplývá²⁸, že ženy dosahují průměrné úrovně spokojenosti se svým bydlením = 4,90 (SD = 1,21). Vzhledem k tomu, že se dosažená hodnota pohybuje nad středovou částí použité sedmistupňové škály, lze usoudit, že jsou ženy s bytovými podmínkami spokojeny. Rozpětí skóre se pohybuje od 1 až 7 (viz tabulka 6 a graf 1 níže).

Tabulka 6: Popisné statistiky sledovaných spokojeností žen s bydlením

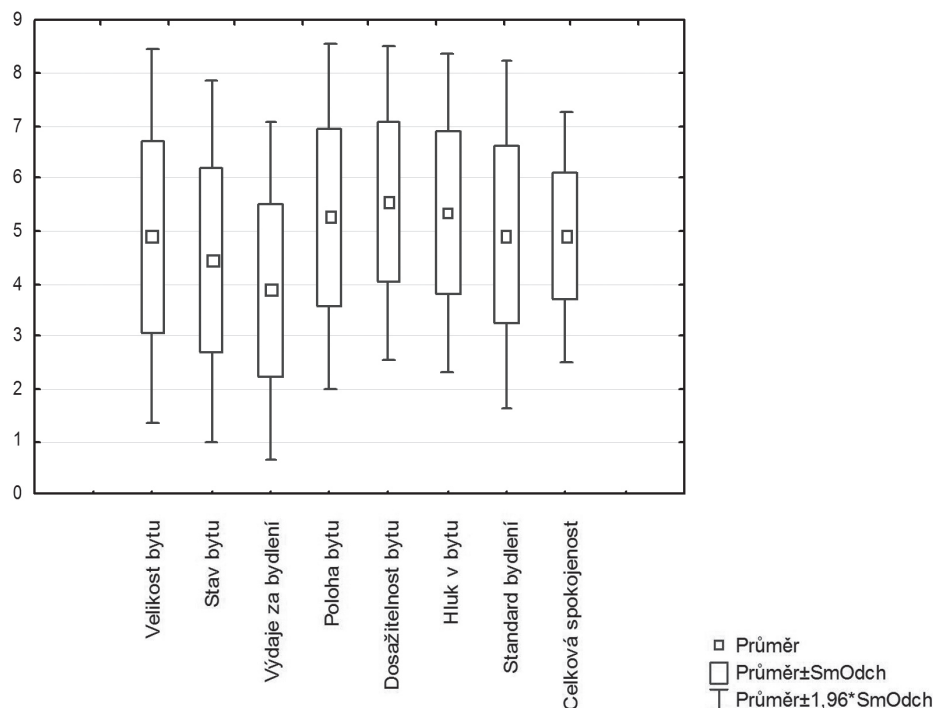
	Průměr	Medián	Modus	Četnost modu	SD
Spokojenost s velikostí bytu	4,90	5	5	131	1,82
Spokojenost se stavem bytu	4,43	5	5	142	1,76
Spokojenost s výdaji za bydlení	3,89	4	5	117	1,64
Spokojenost s polohou bytu	5,26	5	7	144	1,68
Spokojenost s dosažitelností dopravními prostředky	5,54	6	7	166	1,52
Spokojenost s mírou hluku	5,35	5	7	140	1,54
Spokojenost se standardem bydlení	4,93	5	5	131	1,69
Celková spokojenost	4,90	5	5	19	1,21

Zdroj: vlastní výzkum

²⁷ V rámci zpracování dat budou oblasti spokojenosti považovány za metrickou proměnnou, přestože jsme si vědomi značného rizika vycházejícího z vyjádření respondentů k dané tematice pomocí jedné otázky. Nicméně lze výpovědi respondentů (vzhledem k číselné stupnici dané proměnné) považovat za metrickou proměnnou.

²⁸ Vzhledem k nízkému nedostačujícímu poměru velikosti základního a výběrového souboru neklademe požadavek na reprezentativnost výběrového souboru a nepřekračujeme míru zobecnitelnosti výsledků mimo specifikovaný výběrový soubor charakterizovaný v kap. 1.2.

Graf 1: Dosažená úroveň dílčí spokojenosti žen s bydlením

Zdroj: vlastní výzkum

Celkově jsou ženy nejvíce spokojeny s dosažitelností bytu dopravními prostředky ($\bar{x} = 5,54$; $SD = 1,52$), následuje spokojenost s mírou zátěže hlukem ($\bar{x} = 5,35$; $SD = 1,54$) a polohou bytu ($\bar{x} = 5,26$; $SD = 1,68$). Nejméně jsou ženy spokojeny ($\bar{x} = 3,89$; $SD = 1,64$) s výdaji za svůj byt (popř. současný nájem).

Jelikož jsou dosažené průměrné hodnoty spokojenosti velmi blízké, zajímalo nás, zdali lze rozdíly mezi hodnotami považovat za významné (rozdíl mezi nejvyšší a nejnižší dosaženou průměrnou hodnotou je 1,65). Z výsledků Friedman testu vyplývá, že existují významné rozdíly v dosažených hodnotách spokojenosti žen s jejich bydlením ($\chi^2(6, n = 420) = 492,828, p < 0,05$). Můžeme tedy říci, že mezi dosaženými hodnotami spokojenosti existuje významný rozdíl a ženy je vnímají rozdílně.

Získáme-li výsledek o statisticky významném rozdílu v rámci testování více výběrů, můžeme s určitou pravděpodobností dále konstatovat, kde se tyto rozdíly nacházejí. Za použití Wilcoxonova testu tří nejvyšších dosažených hodnot spokojenosti (dosažitelnost, hluk a poloha) vyplývá přijetí existence významných rozdílů ($p = 0,00, p < 0,007$). Tyto rozdíly se nachází mezi spokojeností žen s dostupností bytu dopravními prostředky a s polohou bytu $z = -3,566, p < 0,007, r = 17,4$. Znamená to také, že jsou ženy s dostupností a mírou hluku spokojeny na stejné úrovni, nicméně jsou více spokojeny s dostupností bydlení dopravními prostředky ($\bar{x} = 5,54$) než s jeho polohou ($\bar{x} = 5,26$).

Na základě Spearman korelace (tabulka 7) byly zjištěny mnohočetné podstatné až velmi silné kladné vztahy mezi spokojeností žen se stavem bytu ($r_s = 0,740, N = 420, p < 0,001$), s jeho velikostí

($r_s = 0,614$, $N = 420$, $p < 0,001$) a spokojeností žen se standardem bydlení²⁹. Znamená to, že ženy, které jsou spokojeny se stavem a velikostí bytu, jsou rovněž spokojené se standardem jejich bydlení a naopak. Zároveň ženy, které jsou spokojeny s polohou bytu, vnímají bydlení jako dobře dostupné dopravními prostředky ($r_s = 0,606$, $N = 420$, $p < 0,001$)³⁰.

Tabulka 7: Korelace spokojenosti žen s bydlením

Spokojenost	Velikost	Stav	Výdaje	Poloha	Dosažitelnost	Hluk	Standard
Velikost	1,000	0,614**	0,398**	0,510**	0,352**	0,380**	0,599**
Stav		1,000	0,523**	0,452**	0,342**	0,315**	0,740**
Výdaje			1,000	0,343**	0,293**	0,338**	0,490**
Poloha				1,000	0,606**	0,543**	0,545**
Dosažitelnost					1,000	0,310**	0,411**
Hluk						1,000	0,509**
Standard							1,000

**Korelace je signifikantní na hladině 0,01.

Zdroj: vlastní výzkum

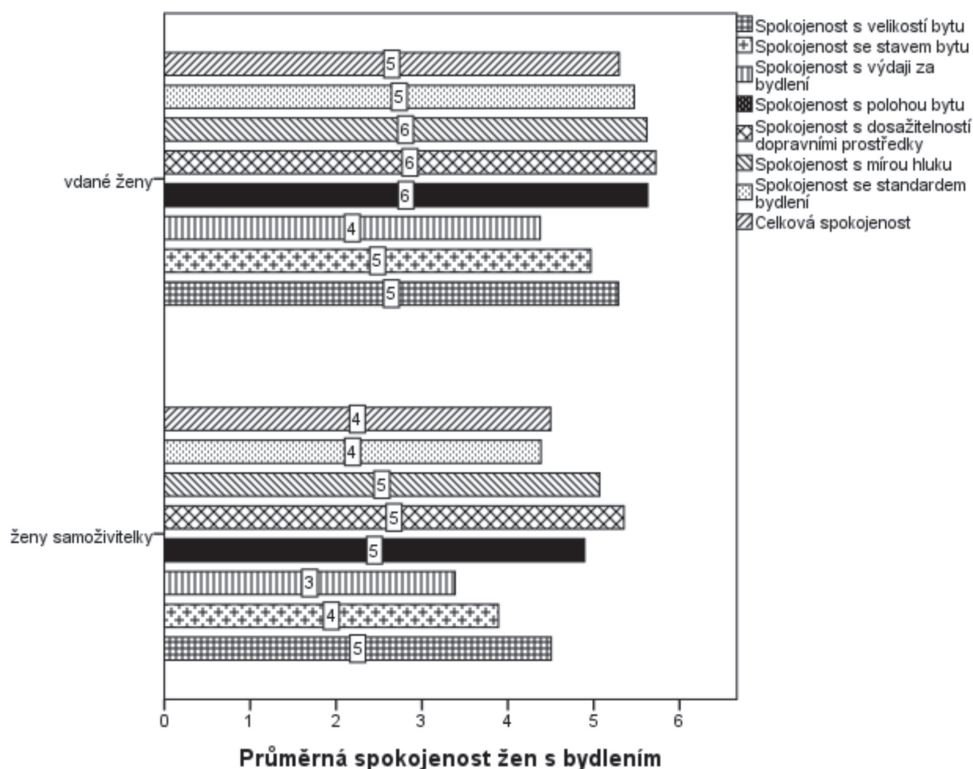
V dosažené míře spokojenosti žen s bydlením dle jejich věku neexistuje významný rozdíl. Věk žen samoživitelek a vdáných žen byl pro statistické účely rozdělen (mimo původních pět testovaných kategorií) také na dvě čtenostně bohatší kategorie, a to na ženy ve věku do 35 let a nad 35 let. Nicméně mladší i starší ženy jsou se svým bydlením spokojeny srovnatelně. Na míru spokojenosti s bydlením samoživitelek nemá vliv ani jejich současný rodinný stav, ani jejich finanční samostatnost bydlení.

Jedinou významně intervenující proměnnou se stal status samoživitelky nebo vdané ženy. Zjistili jsme významné rozdíly ve všech oblastech spokojenosti s bydlením ($p < 0,05$) podle toho, zda je žena samoživitelka, nebo žena v manželství. Znamená to, že spokojenost žen je ve velké míře ovlivněna statutem samoživitelky. Výsledky napovídají o vyšší spokojenosti s bydlením ve prospěch vdáných žen (viz graf 2). Vdané ženy jsou ve všech sledovaných oblastech bydlení více spokojeny.

²⁹ Chceme-li získat představu o tom, na kolika procentech rozptylu se podílí dvě proměnné, můžeme použít výpočtu koeficientu determinace (Pallant, 2010). V tomto případě dosahují např. proměnné spokojenost se stavem bytu a standardem bydlení (v rámci vztahu $r_s = 0,740$) 55 % sdíleného rozptylu. Potvrdilo se tedy poměrně velké překrytí těchto dvou proměnných. Jinými slovy, spokojenost se stavem bytu pomáhá vysvětlit 55 % rozptylu skóre spokojenosti žen se standardem bydlení.

³⁰ Spearmanův koeficient pořadové korelace (*Spearman's Rho*) je bezrozměrné číslo, které udává statistickou závislost mezi dvěma veličinami. Interpretace korelace je však nutné provádět na základě logických úsudků. Vysoká korelace nemusí vždy jednoznačně vystihovat příčinu daného vztahu na určité hladině významnosti (Vickers, 2010). Pro tyto účely se používá výše zmíněný výpočet koeficientu determinace (zjištění procenta sdíleného rozptylu korelovaných proměnných).

Graf 2: Spokojenost žen s bydlením dle jejich statusu

Zdroj: vlastní výzkum

Shrnutí a závěr

Výzkumy spokojenosti žen samoživitelek s bydlením jsou u nás i v zahraničí spíše výjimkou. Příkladem z nevelkého množství dostupných zdrojů, které se autorkám podařilo vyhledat, je výzkum autorek Cookové, Bruinové a Lauxové (1994) z Univerzity v Missouri. Autorky mimo jiné identifikovaly proměnné, které ovlivňují spokojenost s bydlením žen samoživitelek žijících ve městě a na venkově. Analyzovaná spokojenost s bydlením byla dále rozdělena na spokojenost s materiálním bydlením (tj. spokojenost s prostorovými podmínkami bydlení) a spokojenost s blízkým okolím bydlení (tj. spokojenost s lokalitou a sousedstvím). Jiný pohled na determinanty ovlivňující kvalitu bydlení dle národnostních charakteristik samoživitelek bělošek, Afroameričanek a Američanek hispánského původu dále přináší výzkum první z výše uvedených autorek Cookové a Bruinové (1994). Nicméně v obou případech lze hovořit o malých a geograficky limitovaných výzkumech zaměřených na úzkou oblast populace.

Spokojenost žen s kvalitou života (zahrnující také oblast bydlení) městské části Monterrey, významného průmyslového, vzdělanostního a finančního centra severovýchodního Mexika, přináší také Hernandez a Aranda (2009). Autoři zde podtrhují význam prožití dětství v harmonii úplné rodiny a jejího vlivu na pozdější vnímání kvality života žen. Ženy z neúplných rodin vykazovaly nižší kvalitu života, disponovaly nižšími příjmy a prožívaly vyšší míru deprese než ženy z úplných rodin. V porovnání s problematikou žen samoživitelek lze tuto situaci přirovnat k dalšímu

vývoji dětí těchto žen vyrůstajících v neúplných a mnohdy vzhledem k samoživitelství ztížených podmínkách.

Cílem prezentovaného výzkumného šetření bylo zjistit úroveň spokojenosti žen s bydlením a tuto porovnat podle toho, zda jsou ženy vdané, nebo samoživitelky. Dílčím cílem bylo zjistit míru závislosti mezi jednotlivými aspekty spokojenosti žen s vlastním bydlením (s velikostí bytu, stavem bytu, výdaji za bydlení, polohou bytu, dosažitelností bytu dopravními prostředky, mírou hluku v bytě, standardem bydlení a celkovou spokojeností s bydlením). Dále nás zajímaly rozdíly v uvedené spokojenosti dle věku, rodinného stavu a způsobu financování bydlení.

Data přinesla trojí základní zjištění. Předně z výsledků vyplývá, že **ženy dosahují průměrné úrovně spokojenosti se svým bydlením.** Celkově jsou nejvíce spokojeny s dosažitelností bytu dopravními prostředky, následuje spokojenost s mírou zátěže hlukem a polohou bytu. Nejméně jsou ženy spokojeny s výdaji za svůj byt. Byly zjištěny mnohočetné podstatné až velmi silné kladné vztahy mezi spokojeností žen se stavem bytu, s jeho velikostí a spokojeností se standardem bydlení. Ženy, které jsou spokojeny se stavem a velikostí bytu, jsou rovněž spokojené se standardem svého bydlení a naopak. Zároveň ženy, které jsou spokojeny s polohou bytu, vnímají bydlení jako dobře dostupné dopravními prostředky. Za druhé v dosažené míře spokojenosti žen dle jejich věku nebyl prokázán statisticky významný rozdíl. Můžeme tedy konstatovat, že mladší i starší ženy jsou se svým bydlením spokojeny srovnatelně. Taktéž nebyl prokázán vliv současného rodinného stavu či finanční samostatnosti v otázce bydlení. Konečně jsme **zjistili vyšší spokojenost s bydlením ve prospěch vdaných žen, a to ve všech zkoumaných oblastech bydlení – spokojenosti s velikostí bytu, stavem bytu, výdaji za bydlení, polohou bytu, dosažitelností bytu dopravními prostředky, mírou hluku v bytě, standardem bydlení a celkovou spokojeností s bydlením. Výsledky potvrzují teoretický předpoklad, že spokojenost žen je ve velké míře ovlivněna statutem samoživitelky.**

V předchozí pasáži jsme odpověděli na klíčovou otázku: Jak si žijí „samoživci“ v České republice. Nyní se pojďme blíže podívat na **význam výsledků výzkumu pro sociální práci, respektive na možnosti sociální práce ve zkoumané oblasti.** Domníváme, že diskuse o spokojenosti, přesněji nespokojenosti samoživitelek s bydlením přispívá k debatě o poznání nových forem sociálních rizik a samotných základech uspořádání moderní společnosti. Aby bylo možné zachytit vývoj sociálních problémů u nás i v Evropě, které jsou klíčovým zdrojem tvorby nových poznatků v oblasti sociální práce. Věříme, že diskusí nad specifiky samoživitelství můžeme přispět k odhalování změn sociálně ekonomických rolí důležitých aktérů ve společnosti. Abychom mohli určit, proč jsou samoživitelky se svým bydlením nespokojeny více než vdané ženy, je nutné navázat kvalitativně orientovaným výzkumem. Za vhodnou techniku považujeme techniku hloubkových rozhovorů či ohniskových skupin. Získaná data hodláme analyzovat za využití postupů zakotvené teorie (Glaser, Strauss, 1967; Glaser, 1992; Strauss, Corbin, 1998; Charmaz, 1983, 2003a, 2003b, 2006). Takto pojatý kvalitativní výzkum nám pomůže získat komplexní obraz bydlení samoživitelek a odhalit a reprezentovat to, jakým způsobem samoživitelky na kvalitu svého bydlení nahlíží, jak ji chápou, prožívají a jaké volí způsoby řešení. Jak jsme zmínili v teoretických konceptech naší studie, náklady na bydlení a služby s ním spojené představují největší položku v rozpočtu samoživitelek, proto je jeho další zkoumání žádoucí. Rodina (i když okleštěná o partnera) zpravidla potřebuje pro děti stejný prostor jako dříve, ale postrádá jeden příjem pro jeho financování. Zvládnutí financování bydlení tedy úzce souvisí s celkovým zvládnutím případného sociálního znevýhodnění a rizika chudoby.

Ke konfrontaci vnímané a reálné kvality bydlení vdaných žen a samoživitelek lze dále analyzovat data z aktuálního sčítání lidu, domů a bytů (SLDB, 2011) odhalující skutečné podmínky těchto skupin žen a jejich rozdílů. Na základě dostupných objektivních charakteristik lze tyto skupiny nejen vzájemně porovnávat, ale také konfrontovat s jejich vlastním hodnocením spokojenosti s bydlením (vnímanou kvalitou) zjištěnou výše uvedenou kvalitativní formou výzkumu.

Realizovaný výzkum disponuje několika limity. Za prvé již samotná technika dotazování představuje pro zpracování a interpretaci dat mnoho nejasností. Vždy jde o výpovědi respondentů,

nikoliv o měření skutečného stavu. Výsledky obsažené v datech budou vždy pouhým odrazem reality obklopující respondenta. Za druhé značné zkreslení lze očekávat na základě uskutečněného nepravděpodobnostního řetězového výběru (snowball sampling), který je založen na dobrovolnosti, napojení se na sociální kontakty a v neposlední řadě na přístupu respondentek k internetu (online dotazník). Vzhledem k uvedenému nelze výsledky vztahovat na celý základní soubor žen žijící v bytě či domě na území České republiky, nýbrž na jeho výběr charakterizovaný v této práci (viz výše). Přes uvedené limity práce vnímáme prezentované zjištění jako velmi cenné a v českých podmínkách jinak obtížně dostupné populace za ojedinělé.

V otázce možností, jakým způsobem by měla sociální práce na zjištěné skutečnosti reagovat, musíme kriticky připustit, že se názory odborné veřejnosti liší. Někteří autoři věří, že sociální práce může na základě sociálních problémů naší doby reformulovat teorie v otázce bydlení a inovovat metody práce s rodinami s jedním dospělým členem starajícím se o dítě/děti (Bauman, 2004; Elsen, 2006). Ve svých tvrzeních vychází z tradičních cílů sociálních práce – sociální spravedlnosti a integrace exkludovaných do společnosti skrze začlenění na pracovní trh. I když jsou si vědomi toho, že plnohodnotný pracovní poměr samotná sociální práce vytvářet nedokáže (Castel, in Keller, 2010). V České republice jsou samozhivitelkám v přístupu na pracovní trh kladeny překážky, které jsou nicméně společné pro všechny ženy – nižší platové ohodnocení vzhledem k mužům, diskriminace při přijímání do zaměstnání a také v kariérním postupu, a to z důvodu péče o děti (Budinová, 2012).

Je zřejmé, že sociální práce při efektivním řešení krizových situací bez podpory státu jen těžko uspěje (Gojová, 2014). Jeho úkolem je navrhnout takový systém sociální podpory a pomoci, který by povzbuzoval ženy samozhivitelky k placené pracovní aktivitě a zároveň zajistil důstojnou životní úroveň těm, které skutečně pracovat nemohou, nebo jejich příjem na pokrytí potřeb rodiny nestačí. V současné době má však sociální stát naopak stále méně prostředků k tomu, aby velké skupiny osob proti vzrůstající pracovní a životní nejistotě účinně pojistil (Keller, 2010). Sociální práce tak momentálně při řešení nových sociálních rizik selhává. V České republice stále chybí ucelená a účinná legislativní úprava sociálního bydlení. Současná řešení, především formou komerčních ubytoven, s sebou nesou výrazné riziko sociálního vyloučení dospělých s dětmi a negativně ovlivňují jejich vývoj. Navíc jejich nákladovost je více než alarmující. Výsledkem je obvykle prohlubující se krizová sociální situace rodin. Připravovaná koncepce předpokládá, že samozhivitelé by měli být jednou z cílových skupin tohoto druhu pomoci. V souvislosti s naším výzkumným tématem (tedy spokojeností s bydlením) jsme poněkud skeptičtí k tomu, nakolik bude sociální bydlení splňovat představu jistého a především kvalitního bydlení.

Použité zdroje

- Asociace neúplných rodin* [online]. 2015. Praha: Asociace neúplných rodin. [1. 4. 2014]. Dostupné z: <http://www.asociaceneuplnychrodin.cz/>
- BAUMAN, Z. 2004. *Individualizovaná společnost*. Praha: Mladá fronta.
- BECK, U. 2000. *The Brave New World of Work*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BONOLI, G. 2005. The Politics of the New Social Policies: Providing Coverage Against New Social Risks in Mature Welfare States. *Policy & Politics*, 33(3), 431–449.
- BUDINOVÁ, A. 2012. *Riziko chudoby žen postižených domácím násilím a jejich dětí*. Příbram: Prima.
- COOK, Ch. C., BRUIN, M. J. 1994. Determinants of Housing Quality: A Comparison of White, African-American, and Hispanic Single-parent Women. *Journal of Family and Economic Issues*, 15(4), 329–347.
- COOK, Ch. C., BRUIN, M. J., LAUX, S. 1994. Housing Assistance and Residual Satisfaction Among Single-parent Women. *Housing and Society*, 21(2), 62–75.
- ČESKÁ SPRÁVA SOCIÁLNÍHO ZABEZPEČENÍ. 2013. *Kolik činí sirotčí důchod?* [online].

- Praha: ČSSZ. [17. 11. 2014]. Dostupné z: <http://www.cssz.cz/cz/o-cssz/informace/media/tiskove-zpravy/tiskove-zpravy-2013/2013-11-08-kolik-cini-sirotci-duchod-a-jak-o-nej-zadat.htm>
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2015. *Samoživitelky. Jak si žijí a za co utrácejí u nás a v Evropě?* [online]. Praha: ČSÚ. [19. 7. 2015]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/crisamozivitelky-jak-ziji-a-za-co-utraceji-u-nas-a-v-evrope>
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2014a. *Čisté neúplné rodiny podle počtu dětí a hlavní příčiny neúplnosti rodin v roce 2012* [online]. Praha: ČSÚ. [28. 11. 2014]. Dostupné z: [http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/6D0034ECF7/\\$File/1413131133.pdf](http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/6D0034ECF7/$File/1413131133.pdf)
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2014b. *Vývoj obyvatelstva České republiky 2012. Sňatečnost* [online]. Praha: ČSÚ. [8. 11. 2014]. Dostupné z: [http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/D600220577/\\$File/400713a2.pdf](http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/D600220577/$File/400713a2.pdf)
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. 2012. *Zaostřeno na ženy a muže. Osoby v čele domácnosti podle rodinného stavu a věku ve vybraných typech domácností v roce 2012* [online]. Praha: ČSÚ. [8. 11. 2014]. Dostupné z: [http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/6D0027D6BF/\\$File/1413131129.pdf](http://www.czso.cz/csu/2013edicniplan.nsf/t/6D0027D6BF/$File/1413131129.pdf)
- DUDOVÁ, R. 2009. Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 45(4), 753–784.
- DUDOVÁ, R., HASTRMANOVÁ, Š. 2007. *Otcové, matky a porozvodová péče o děti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- ELSEN, S. 2006. Economic Self-organisation and Civil Society: Local Economy and Sustainable Community Development. In: *Face of Research on European Social Development: Community Work, Civil Society, and Professionalisation of Social Work; proceedings of the Inter University Consortium for International Social Development (IUCISD), European Branch Conference 2004 in Graz*, 1(2). LIT Verlag Münster.
- EVROPSKÝ PARLAMENT. 2011. *Usnesení Evropského parlamentu ze dne 25. října 2011 o situaci matek samoživitelek* [online]. Štrasburk: Evropský parlament [24. 6. 2013]. Dostupné z: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2011-0458+0+DOC+XML+V0//CS>
- FAHRENBERG, J. et al. 2001. *Dotazník životní spokojenosti*. Překlad a úprava K. Rodná, & T. Rodný. Praha: Testcentrum.
- FAHRENBERG, J. et al. 2000. *Fragebogen zur Lebenszufriedenheit (FLZ). Handanweisung*. Goettingen: Hogrefe.
- FORMÁNKOVÁ, L. 2010. Ideály péče v kontextu nových sociálních rizik. *Sociální studia*, 7(2), 69–92.
- GLASER, B. G. 1992. *Basics of Grounded Theory Analysis*. Mill Valley, CA: Sociology Press.
- GLASER, B. G., STRAUSS, A. L. 1967. *The Discovery of Grounded Theory*. Chicago: Aldine.
- GOJOVÁ, A. 2013. *Nová sociální rizika a sociální práce* [online]. Ostrava: Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita v Ostravě. [30. 11. 2014]. Dostupné z: <http://accendo.cz/wp-content/uploads/Gojova.pdf>
- GOJOVÁ, A., GOJOVÁ, V., ŠPILÁČKOVÁ, M. 2014. *O způsobech zvládání chudoby z perspektivy rodin – podněty pro sociální práci*. Ostrava: Fakulta sociálních studií, OU v Ostravě.
- HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, J. 2011. *Matky samoživitelky a jejich situace v České republice. „Sandwichová generace“ – kombinování práce a péče o závislé členy rodiny (dětí a seniory)*. Praha: Gender Studies, o. p. s.
- HECKATHORN, D. D. 1997. Respondent-Driven Sampling: A New Approach to The Study of Hidden Populations. *Social Problems*, 174–199.
- HEJZLAROVÁ, E. 2011. *Analýza finančních nástrojů využitelných pro cílovou skupinu samoživitelek a návrhy na reformu některých z nich*. Praha: Katedra veřejné a sociální politiky, Fakulta sociálních věd, UK v Praze.
- HERNANDEZ, R. L., ARANDA, B. E. 2009. Depression and Quality of Life for Women in Single-parent and Nuclear Families. *Spanish Journal of Psychology*, 12(1), 171–183.

- HRUBÁ, R. et al. 2007. Volný čas a pohyb jako součást životní spokojenosti žen ve věku střední a pozdní dospělosti. In: HELLER, D., MERTIN, V., SOBOTKOVÁ, I. (Eds.). *Psychologické dny 2006: Prožívání sebe a měnícího se světa: sborník příspěvků z konference 24. Psychologické dny, Olomouc 2006*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, katedra psychologie ve spolupráci s Českomoravskou psychologickou společností.
- CHARMAZ, K. 2006. *Constructing Grounded Theory*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- CHARMAZ, K. 2003a. Grounded Theory. In: LEWIS-BECK, M., BRYMAN, A. E., LIAO, T. F. (Eds.). *The Sage Encyclopedia of Social Science Research Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage, 440–444.
- CHARMAZ, K. 2003b. Grounded Theory. In: SMITH, J. A. (Ed.). *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods*. London: Sage, 81–110.
- CHARMAZ, K. 1983. The Grounded Theory Method: An Explication and Interpretation. In: R. M. EMERSON, R. M. (Ed.). *Contemporary Field Research*. Boston: Little Brown, 109–126.
- KAVAN, S. 2015. Ethical Aspects of the Work of Rescuers During Extraordinary Events. *The Social Sciences*, 10(6), 684–690.
- KELLER, J. 2006. *Soumrak sociálního státu*. Praha: Slon.
- KELLER, J. 2010. *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: SLON.
- KOUKAL, J. 2012. *Právo – Alimony neplatí 40% rodičů, pomáhají stále častěji exekutoři* [online]. Praha: Exekutorská komora ČR. [23. 11. 2014]. Dostupné z: <http://ekcr.cz/1/monitoring-medii/945-pravoalimontyneplati-40-procent-rodicu-pomahaji-stale-casteji-exekutori-19-11-2012?w=>
- NÝVLT, O., ŠUSTOVÁ, Š. 2014 Rodinná soužití s dětmi v České republice z pohledu výběrových šetření v domácnostech. *Demografie*, 56(3), 203–218.
- PALLANT, J. 2010. *SPSS Survival Manual (4th edition): A Step by Step Guide to Data Analysis Using SPSS*. Maidenhead: Open University Press.
- SIROVÁTKA, T., WINKLER, J. 2010. Význam „nových sociálních rizik“ v současné společenské vědě. *Sociální studia*, 2(7), 7–21.
- STRAUSS, A., CORBIN, J. 1998. *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- ŠŤASTNÁ, A. 2009. *Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných zemích*. Praha: VÚPSV.
- TAYLOR-GOOBY, P. 2004. *New Risks, New Welfare. The Transformation of the European Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- VICKERS, A. 2010. *What is a P-value Anyway? 34 Stories to Help You Actually Understand Statistics*. Boston: Pearson Education, Inc.
- Zákon č. 306/2008 Sb., o důchodovém pojištění.

Vnímané potřeby klientek azylových domů pro ženy a matky s dětmi

Perceived Needs of Clients of Asylum Houses for Women and Mothers With Children

Kateřina Glumbíková, Alice Gojová

Mgr. et Mgr. Kateřina Glumbíková¹ je interní doktorandkou na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě, ve své disertační práci se věnuje tématu Reintegrace matek samoživitelek žijících v azylových domech. Je také stipendistkou města Ostravy.

Doc. PhDr. Alice Gojová, Ph.D.², je docentkou v oboru Sociální práce na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě. Ve výuce a výzkumu se věnuje komunitní sociální práci a sociální práci s rodinou. Pravidelně publikuje v české i zahraniční odborné literatuře.

Abstrakt

Sociální služby pro klientky azylových domů pro matky s dětmi nejsou v řadě případů účinné. Obzvláště u příjemkyň sociální práce střídající pobyty v azylových domech. Dlouhodobost pobytu v azylovém domě je vnímána jako jedna z podstatných překážek úspěšné reintegrace. Článek je založen na parciálních výstupech výzkumného projektu analyzujícího proces reintegrace této cílové skupiny, který byl založen na participativním výzkumném přístupu, na spolupráci s klientkami azylových domů. Na základě analýzy bariér a akceleratorů procesu reintegrace jsou zde akcentovány vnímané potřeby této cílové skupiny, které mohou být významným podkladem pro rozvoj inovací v oblasti sociální práce s touto cílovou skupinou.

Klíčová slova

azylový dům, reintegrace, bezdomovectví, bariéry, akcelérátory, vnímané potřeby, matky samoživitelky

Abstract

Social services for clients of asylum houses for mothers with children are not effective in many cases. Particularly for recipients of social work alternating stays in asylum houses. Long-term stay in the asylum house is perceived as one of the major obstacles of successful reintegration. This article is based on partial outcomes of the research project analyzing the process of reintegration of this target group that was based on participatory research approach, on work with the clients of asylum houses. The perceived needs of the target group are accentuated on the base of the analysis of barriers and accelerators of reintegration process, which may be an important basis for the development of innovations in the field of social work with this target group.

¹ Kontakt: Mgr. et Mgr. Kateřina Glumbíková, Katedra sociální práce, Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě, Fr. Šrámka 3, 708 00 Ostrava – Mariánské Hory; Katerina.Glumbikova@osu.cz

² Kontakt: Doc. PhDr. Alice Gojová, Ph.D., Katedra sociální práce, Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě, Fr. Šrámka 3, 708 00 Ostrava – Mariánské Hory; Alice.Gojova@osu.cz

Keywords

asylum house, reintegration, homelessness, barriers, accelerators, perceived needs, lone mothers

Úvodem

Stávající sociální služby pro matky samoživitelky s dětmi v azylových domech nejsou v některých případech účinné. Z rozhovorů se sociálními pracovníky pracujícími v azylových domech pro matky s dětmi ve městě Ostrava (Glumbíková, 2014) vyplynulo, že se tato neúčinnost projevuje až v jedné třetině případů klientek azylových domů. Přímým projevem zmiňované neúčinnosti je u klientek přetrvávající neúspěšná reintegrace do trvalých forem bydlení, která se projevuje zejména střídáním pobytů v těchto zařízeních. Z kvalitativní analýzy životních příběhů této cílové skupiny vyplývá, že je životní situace matek střídajících pobyty v azylových domech multifaktoriálně podmíněna a že jsou touto cílovou skupinou vnímány služby azylových domů jako ne zcela vyhovující jejich potřebám. Potřeby této cílové skupiny ve vztahu k reintegraci do trvalých forem bydlení (trvalým bydlením přitom myslíme bydlení mimo sociálně vyloučené lokality a nestabilní jsou formy bydlení, jako je bydlení na ubytovnách či v azylových domech) jsou popsány v následujícím článku.

Celá výzkumná problematika je akcentována faktem, že v České republice žije jedna pětina domácností tvořená jedním rodičem a na něm závislými dětmi. V 90 % případů je osamělým rodičem právě matka (ČSÚ, 2013). V azylových domech pro matky s dětmi ve městě Ostrava je dle informací od zde pracujících sociálních pracovníků mezi 98 až 99 % matek samoživitelek (Glumbíková, 2014).

Cílem článku je prezentovat identifikované potřeby matek samoživitelek³ v azylových domech, které byly určeny v průběhu realizace výzkumu bariér a akceleratorů procesu reintegrace do trvalé formy bydlení (tedy do bydlení mimo ubytovny, sociálně vyloučené lokality, azylové domy či startovací byty). V rámci zachování reflexivity výzkumu je v tomto bodě vhodné podotknout, že prezentované potřeby jsou kombinací explicitně verbalizovaných potřeb ze strany komunikačních partnerek, potřeb implicitně popsanych v popisu bariér procesu reintegrace komunikačními partnerkami a konečně potřeb zjištěných na základě analýzy získaných dat. Jako autorky si uvědomujeme limity popsanych potřeb, i přesto věříme, že jejich znalost může přispět k zefektivnění sociální práce s klientkami azylových domů pro matky s dětmi či zacílení prevence vzniku této situace.

V rámci uvedeného výzkumu jsme se rozhodly preferovat pojem integrace (před častěji používaným pojmem inkluze). V případě sociální integrace je totiž cílem integrace jedné sociální skupiny do druhé. Tato integrace je spojena s přeměnou menší, méně mocné skupiny ku prospěchu mocné většiny. Uvnitř koncepce sociální exkluze (který v tomto článku vnímáme jako opak sociální inkluze, viz např. Goodin (2000)) je jádrem potíží nastolení koheze, je zde tedy lhostejné, jaké kolektivy prostor obývají (tedy „*kdo je kdo*“). Uvnitř konceptu sociální integrace je naopak stěžejní rozpoznat skupinovou identitu „*my*“ a „*oni*“, kvůli tomu, že právě „*oni*“ se musí integrovat (Matoušek, 2008). V rámci konceptu sociální integrace tedy funguje společenské očekávání jako způsob kontroly lidského chování (Keller, 1995). Předpokládáme přitom, že získání trvalého bydlení mimo sociálně vyloučené bydlení implicitně umožní reintegrovaným se lidem zaměřit se na postupnou integraci i ve zbývajících oblastech života (kulturní, sociální, identifikační integrace atd.).

Teoretický rámec

Evropská typologie bezdomovectví a vyloučení z bydlení (ETHOS, 2013) řadí bydlení v azylových domech do jedné z forem bezdomovectví. Azylový dům je zpoplatněnou pobytovou službou, která

³ Vymezení pojmu samoživitelka pro účely výzkumu: Za samoživitelku je pro účely výzkumu považována ta matka, která pečuje o děti pouze prostřednictvím svých vlastních prostředků a příjmů (výživné partnera není počítáno jako jeho přímá participace na péči o dítě).

je zaměřena na cílovou skupinu osob, které se dostaly do nepříznivé životní situace spojené se ztrátou bydlení. V azylovém domě jsou poskytovány poradenské služby. Doba pobytu v tomto pobytovém zařízení je omezena (nejčastěji na jeden rok),

Marhánková (2011) dále poukazuje na fakt, že jsou matky samoživitelky ohroženy několika vzájemně propojenými druhy znevýhodnění, jedním z nich je sociální exkluze. Sociální exkluzi chápeme v souladu s definicí Mareše a Sirovátky (2008) jako proces, který jedince zbavuje práv, ale i povinností, které jsou spojeny s jeho členstvím ve společnosti.

Již Lenoir postuloval, že jednou ze skupin ohrožených sociálním vyloučením jsou rodiče samoživitelé (Silver, 1994). I Burstein (2005) definuje nezaměstnané osoby žijící s na nich závislými dětmi jako jednu ze skupin, která je ohrožená sociálním vyloučením. O rok později hovoří o sociální exkluzi samostatně žijících rodičů s dětmi bez pravidelných příjmů plynoucích z plnohodnotného zaměstnání také Pantazis, Gordon a Levitas (2006). Životními podmínkami svobodných rodičů pečujících o děti a jejich sociálním vyloučením z hlediska nedostatku materiálních a časových prostředků se zabýval i např. Rowntree (1997). V prostředí České republiky uvádí mezi obyvateli ohroženými sociální exkluzí nezaměstnané jedince s větším počtem dětí např. Mareš (2006), Matoušek (2003), Novosad (2006), Hejzlarová (2011) či Krížková a Vohlidalová (2009). V tomto kontextu lze zmínit studii Evropské komise z roku 2007, která uvádí, že jsou osamělí rodiče častěji dlouhodobě nezaměstnaní a dochází k jejich deaktivaci na trhu práce. V důsledku nezaměstnanosti jsou osamělí rodiče ohroženi chudobou či vyloučením z trhu s bydlením. V tomto kontextu je ovšem třeba vnímat, že je chudoba sociálním konstruktem, který má svou subjektivní i objektivní definici (Špiláčková, Nedomová, 2014). Dudová (2009) uvádí, že osamělé matky představují v mnoha zemích kategorii žen, které spadají mimo normy, jak by měla žena žít, a jsou „*skrze komplex významů, charakteristik, chování a sociálních podmínek pokládány za problematickou skupinu*“. Osamělé matky jsou společností poměřovány skrze obecně akceptované normy „*provdaného*“ mateřství.

Skevik (2006) také upozorňuje na to, že jsou samoživitelky ohroženy více nemocností a stresem než provdané matky. Sobotková (2006) uvádí, že se u osamělých rodičů vyskytují pocity přetížení, viny, beznaděje a pochybností o sobě samém.

V kontextu výše zmíněného výčtu faktorů propojených s monoparentálním mateřstvím se otevírá otázka reintegrace matek samoživitelek žijících v azylových domech. Faktory úspěšné reintegrace osob bez domova se zabývali Lux a Mikeszová (2013). Autoři považují za základní faktory reintegrace do trvalé formy bydlení následující: osobní motivace, nalezení práce, finanční gramotnost, zodpovědnost, spolupráce se sociálními pracovníky, zdraví, rodinné zázemí, vhodný partner, sociální kapitál, doba pobytu v krizových podmínkách, osobnost jedince a jeho vzdělání. Mezi bariéry řadí dluhy, nedostupnost bydlení, diskriminaci, závislost a nízkou sebedůvěru. Závěrem výzkumu je, že dlouhodobý pobyt v azylovém domě snižuje pravděpodobnost úspěšné reintegrace do trvalých forem bydlení. Tento závěr výzkumu podporuje Snopek a kol. (2014), kteří uvádí, že pro pomoc většině osob, které se potýkají se ztrátou bydlení, je klíčové poskytnout co nejrychleji trvalé, stabilní bydlení, čímž je možné minimalizovat jejich závislost na systému pomoci. Koncepce (2013) poukazuje přitom na to, že „*pokud má být sociální práce a další navazující podpora účinná, musí být promyšleně realizována ve všech fázích procesu bezdomovectví...*“. V samotné charakteristice sociálního bydlení je uvedeno, že jeho základním znakem je cílenost na „*skutečně potřebné*“ (Lux, Kostelecký, 2011:93). A závěrem je nutné dodat, že „*bez účinné pomoci v oblasti bydlení není reintegrace do dlouhodobého bydlení vůbec možná*“ (Lux, Mikeszová, 2013). Lze tedy říci, že poskytování sociálních služeb lidem bez domova v souladu s jejich potřebami je předpokladem jejich reintegrace do trvalých forem bydlení. Lidské potřeby přitom vnímáme jako výchozí motivační stav, který vychází z deficitu či nadbytku, ať už v biologickém či sociálním kontextu (Nakonečný, 2004). Ve vztahu k bydlení lze (samozřejmě přeneseně) tento deficit či nadbytek vnímat jako bariéru či akcelerator.

Metodologie výzkumu

Prezentované výsledky jsou parciálními výsledky výzkumu zabývajících se reintegrací klientek (matek samoživitelek) azylových domů do trvalých forem bydlení.

Samotným cílem výzkumu je určit/analyzovat bariéry a akcelerátory procesu reintegrace do trvalých forem bydlení, zjistit vnímané potřeby klientek azylových domů pro matky s dětmi a v neposlední řadě poskytnout tyto výsledky odborné veřejnosti a azylovým domům.

Pro realizaci výzkumu byla využita kvalitativní výzkumná strategie, konkrétně pak participativní přístup. Toto paradigmatické ukotvení je zvoleno, jelikož je cílem našeho výzkumu praktické vědění, tedy „*endogenní vědění z praxe pospolitosti*“, a také jelikož je výzkum založen na tzv. „*žijících poznatcích*“. Výzkum je rovněž založen na víře, že poznatky jsou spoluvytvářeny v kontaktu s daným prostředím. Participativní přístup se také snaží o překlenutí odstupe mezi laiky a odborníky (Denzin, Lincoln, 2005).

Výzkum probíhal od ledna do listopadu (2015) za pomoci dvou peer výzkumnic, tedy matek v době výzkumu žijících v azylovém domě. Participativní výzkum přináší nové pohledy prostřednictvím přímé práce s lidmi z daného výzkumného prostředí. Jeho výhodou je možnost navození vztahu důvěry mezi výzkumníkem a participanty, která může dále pomoci překonávat napětí mezi odborníky a „*dotčenými*“ účastníky výzkumu. Výhodou participativního výzkumu je rovněž to, že odpovídá na konkrétní potřeby participantů, které vychází přímo z nich a jejich životního prostředí. Participativní výzkum tedy nepřináší pouhé poznatky, ale vhled (Schuman, Abramson, 2000).

Výběr komunikačních partnerů proběhl pomocí záměrného výběru přes instituci azylového domu (Miovský, 2006). Pro výběr peer výzkumnic byla stanovena kritéria: znalost zkoumaného prostředí (opakovaný pobyt aspoň ve dvou azylových domech), motivace pro výzkum (nejen dobrovolnost), schopnost náhledu a vhledu do problematiky, dobré komunikační schopnosti, spolehlivost. Ve spolupráci s peer výzkumnici byla použita také metoda snow ball.

V rámci šetření proběhlo 26 polostrukturovaných rozhovorů s klientkami z pěti azylových domů. Všechny komunikační partnerky žily v azylovém domě s dítětem (1 dítě 8 KP, 2 děti 12 KP, 3 děti 6 KP), u komunikačních partnerek převládlo základní vzdělání (14 KP), 12 jich mělo středoškolské vzdělání s výučním listem. Celkem 17 komunikačních partnerek střídalo opakovaně pobyty v azylovém domě (všechny za sebou měly aspoň tři po sobě jdoucí pobyty), 8 jich žilo v azylových domech po dobu tří let, 3 po dobu čtyř let, 3 po dobu pěti let a 2 komunikační partnerky po dobu šesti let. Nejdelší pobyt v azylovém domě byl pobyt peer výzkumnice Lenky, která střídá pobyty v azylových domech již osm let. Pro 6 komunikačních partnerek byl pobyt v azylovém domě prvo-pobytem.

Techniku polostrukturovaných rozhovorů jsme zvolili zejména proto, že tento typ rozhovoru má dané jádro, ale umožňuje volnou komunikaci a následné doptávání, při tom všem zachovává možnost porovnání odpovědí různých respondentů (Miovský, 2006). Polostrukturovaný rozhovor měl spíše charakter podnětových otázek. Před samotným dotazováním byl komunikačním partnerkám vysvětlen účel výzkumu. Dotazování začalo nezávaznou konverzací na téma pobytu v azylovém domě.

V rámci výzkumu byly také realizovány tři focus group, jedna s komunikačními partnerkami střídajícími pobyty v azylových domech (N = 6; alespoň 3 po sobě následující pobyty aspoň ve 3 azylových domech), druhá s komunikačními partnerkami odcházejícími z azylového domu do trvalé formy bydlení (N = 5) a poslední s takzvanými významnými druhými (N = 4), tedy osobami, které samy komunikační partnerky identifikovaly jako klíčové pro úspěšný proces reintegrace do trvalého bydlení (matka, sestra, sestra, přítel). Každé focus group se účastnilo šest komunikačních partnerů. Při jejich realizaci jsme použily tzv. trychtýřovitý přístup, při němž se míra strukturovanosti a řízenosti skupinové diskuse postupně zvyšuje. Výhodou focus group je umožnění překlenutí odstupe mezi „*laiky a odborníky*“ (Denzin, Lincoln, 2005).

Za účelem analýzy dat byla v tomto výzkumu použita zakotvená teorie. Při výzkumu pomocí zakotvené teorie chceme objevit významné kategorie a vztahy a zkombinovat je novým způsobem (Strauss, Corbinová, 1999). Můžeme tedy říci, že je výsledná zakotvená teorie induktivně odvozena ze zkoumaného jevu, jenž reprezentuje. Je koncipována systematickým shromažďováním údajů, jejich následnou analýzou, tvorbou prozatímní teorie a následným ověřováním této teorie až do stadia její teoretické nasycenosti. Zakotvená teorie použitá za účelem analýzy dat kopíruje přístup Charmaz, vychází tedy z interpretativního paradigmatu a konstruktivistických principů (Hubík, 2006).

V rámci role výzkumníka jsme se snažily, byť jsme reflektovaly naše odborné znalosti z oblasti sociální práce a metodologie výzkumu, vystupovat v roli „učících se“, tedy v roli neexpertní. V rámci výzkumu jsme odpovídaly zejména za jeho průběh, edukaci peer výzkumnic v technice polostrukturovaného rozhovoru a posléze v analýze dat (otevřené a axiální kódování), které jsme pro peer výzkumnice zjednodušily na intuitivnější verzi hledání podobností, rozdílů a posléze vzájemných vztahů mezi kategoriemi. Snažily jsme se přitom poměrně striktně nemísit naši roli sociálních pracovníků, psychologů (poradců) a výzkumníků, i když jsme často byly žádány o rady. I tak jsme pociťovaly, že jsme v roli „mocných“. Musíme tedy reflektovat, že jsme zaznamenaly, že se v některých příbězích/vyprávěních objevovaly tendence „se zalíbit“ nebo „vzbudit lítost u mocného“ posluchače a odhadnout, co by chtěl slyšet za účelem zisku pomoci. Některé věci nám naopak byly jako „mocným“ zatajovány, jednalo se zejména o možné porušení zákona či události, za něž se komunikační partnerky styděly. Domníváme se ale, že dlouhodobý pobyt v azylovém domě a naše snaha působit jako „učící se“, stejně jako přítomnost a spolupráce s peer výzkumnicemi vedly ke snížení těchto tendencí na minimum. Musely jsme také reflektovat změněnou roli peer výzkumnic, které se staly insidery výzkumu a byly tak „zmocněny“. Jejich přítomnost a vliv na dotazování jsme se proto snažily nechat na dobrovolném souhlasu komunikačních partnerek, který mohl být kdykoliv během rozhovoru vzat zpět.

V závěru metodologie výzkumu považujeme za přínosné věnovat část textu limitům tohoto výzkumného přístupu. V rámci participativních přístupů můžeme rozlišit čtyři kategorie limitů. První z nich jsou limity plynoucí z toho, že výzkumník vstupuje do prostředí výzkumu jako expert z vnějšího prostředí s určitými znalostmi, je tedy nutné, aby tuto svou pozici reflektoval a dokázal sám sebe přerámovat do pozice participanta výzkumu (viz také Minker, 2004). Druhým limitem je nedostatek akademické standardizace, která by se pojila k participativnímu výzkumu. Participativní výzkum je spíše procesem než typem výzkumu, na nějž by bylo možné aplikovat jasnou metodologickou „kuchařku“. Každý participativní výzkum může využívat specifickou kombinaci metod. Třetím limitem je vysoká závislost výzkumných zjištění na schopnostech výzkumníka (výzkumník zodpovídá za celkový proces výzkumu, což je spojeno s nároky na znalosti výzkumných technik a metod, na určení stupně participace a jeho realizaci, na komunikaci s peer výzkumníky, na etické zázemí a v neposlední řadě také na flexibilitu). A čtvrtou kategorií limitů jsou limity v oblasti rozložení moci (pozice „výzkumníka experta“, důsledky zplnomocnění, možnost ovlivnění peer výzkumníků výzkumníkem atd.). K těmto limitům lze zařadit rovněž důležitost zachování „výzkumné neutrality“ v souvislosti s přebíráním poznatků od peer výzkumnic. Výzkumník tak musí „nalézt uspokojivou strukturu hodnot a vědění v praxi, které ve vztahu k praxi dávají smysl, aniž by zapomněl na vědecká pravidla“ (Albridge, 2015).

Tabulka 1: Kategorie, subkategorie a dimenze výzkumu

kategorie	dimenze	subkategorie	kategorie	dimenze	subkategorie
bydlení	(ne)dostačující	azylák	kriminalita	doma/venku	společně
	délka pobytu	ubytovna		sama/spolu/on(i)	krádež
	měřítka pádu	startovací byt		měřítka pádu	vybavení
	(ne)jistota	soukromí			zážitek
	(bez)naděj	smlouvy			odloučení
	fázovač	historie			vězení
	(ne)dosazitelné	škola			„náhlá nutnost“
		nouze			prvočin
		vyčerpání			„bez varování“
		domov			dopisy
		nájem?			Anglie
sociální vztahy		cizáci	peníze		squat
		naděje			zápis
	stabilita/nestabilita	otec		(ne)dostatek	dluh
	přijetí/odmítnutí	matka		(ne)splácení	kauce
	(pod)miněnost	rodiče		(od)osobnění	nájem
	(po)moc	tchání		(de)motivace	dávky
	před/po	sourozenci		(ne)šetření	elektrina
	prohlubovač/ udržovač	kamarádi		cykličnost	exekuce
	(bez)naděj	děti, těhotenství			únava
	(ne)závislost	přítel			„dopřát si“
	(bez)naděj	opřít se			priority
sebedůvěra	udržovač/ prohlubovač	nikoho nenajdu	práce		nárok
		„zase věřit“			půjčky
		zlo-zvyk			beze smyslu
		„čekání na“			příjem
		„ta psychika“			pověry
		„kořeny“			sociální strážci
		o(d)puštění			„jak na to“
		cejch			prostituce
		„já“			termín
		únik			hospodaření
		„zá-viset“		nejdřív bydlení	„na černo“
závislost	udržovač/ prohlubovač	kodependence	azylový dům		režim
	čas	přenašeče			„volno?“
		únik			vize
		ztráta			praxe
		absták		čas	šok
		odvykačka		(ne)kontrola	„mít kam jít“
	formy	nadávky		(ne)zvyk	vězení
	čas	ostuda		my/oni	„norma?“
	(bez)naděj	„mizející“		(po)moc	vycházky
		zlom		(ne)dostačující	návštěvy
		svoboda		měřítka pádu	řád, struktura
násilí		praktikování	diskriminace	(ne)jistota	stigma bydlícího
		rány		(bez)naděj	„špatné matky“
		odchod		fázovač	úklid
				(od)osobnění	socky
				(de)motivace	klíčník
				(ne)přijetí	deprivace
					zpětná vazba
					zmocnění
					sklep
				vnitřní/vnější	„peníze nestačí“
				(ne)přijetí	cejching
				(ne)zvyk	bodnutí
				před/po	problémové děti
				(de)motivace	neprizpůsobivá

Analýza a interpretace dat

Potřeby jsou vázány k jednotlivým kategoriím analyzovaným v rámci výzkumu a ke konkrétním bariérám, které jsou v nich obsaženy. Jedná se o kategorie: sociální vztahy, přítel, děti, kriminalita, peníze, bydlení, azylový dům, domácí násilí, závislost a sebedůvěra. Jako autorky tohoto textu si uvědomujeme, že se jedná o induktivně získané poznatky dosažené na základě verbalizovaných potřeb komunikačních partnerek a na základě analýzy dat, neklademe si tedy za cíl poskytnout data, která by bylo možné zobecnit, snažíme se spíše o poskytnutí vhledu do popisované situace komunikačních partnerek.

Sociální vztahy

K sociálním vztahům se váže potřeba dobrého vztahu s rodinou. Tato potřeba je sycena zlepšením/vyřešením vztahu k otci / k otcovské postavě („otec je tvrdohlavý, musí být po jeho“ KP4). Otec je často popisován jako autoritativní osoba, kterou je „třeba poslouchat“, která „určuje pravidla“ (KP16). Je také často popisován jako strážce pravidel a řádu: „otec je tvrdohlavý, musí být po jeho“ (KP4). Ve vyprávění o rodičích je často patrná určitá polarizace role otce a matky. S matkou má dcera těsnější vztah, svěřuje se, matka promíjí. U otce je třeba filtrovat informace. Otec je ten, co praktikuje tvrdou lásku, ten, co dceru odveze do azylového domu, ten, co „zavolá na přítele policajty“ (KP16). Otec je také ten, kdo je obviňován za neúspěchy: „Chtěla bych si dodělat školu, protože sem ve druhém ročníku naschvál propadla, abych naštvála otce“ (KP1).

Rodina komunikačních partnerek je popisována jako zklamaná („rodiče mi zařídili první byt... podmínkou bylo, že přítel (pozn. násilník) nebude bydlet se mnou, bydlel u mě na černo“ (KP4); „já sem jim hodně ublížila... teď se to začíná zlepšovat“ (KP18)), je tedy na místě zvažovat narovnání vztahů s rodinou. Zlepšení vztahu s rodinou může vést ke změně stávajícího statusu komunikačních partnerek v rodině, který lze nejpřesněji popsat pomocí labelu „černá ovce rodiny“. Potřeba dobrého vztahu s rodinou je dále sycena potřebou nepodmíněné podpory a blízkosti, která by mohla posléze nepřímou vést k vystoupení z potřeby závislosti na něčem / na někom (nejčastěji na „příteli“). Dobrý vztah s rodinou je nejen zdrojem emocionální podpory („já bych si byt bez jejich pomoci neuměla vůbec představit“ (KP14)), ale také možným zdrojem bydlení (byt dočasný), informací, pomoci s hlídáním dětí či dokonce finanční pomoci (která ale není v této potřebě vždy akcentována). Další potřebou, kterou lze zařadit do této kategorie, je potřeba přátel, která je často u komunikačních partnerek saturována pouze za strany spolubydlících z azylového domu či u komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylových domech pomocí bývalých spolubydlících z azylových domů („tady k ostatním maminkám máte mnohem blíž než k sousedům“ (KP4); „potkáváme se v azyláciích pořád dokola, nikoho jiného už snad ani neznám“ (PV1)). Bariérou potřeby přátel mimo azylový dům je stigma, které pobyt v něm přináší. Z rozhovorů vyplývá, že veřejnost má negativní vztah k lidem pobývajícím v azylovém domě a často ani neví, co je azylový dům a k čemu slouží („To stačí, když řeknete, kde bydlíte, a hned se na vás dívají jako na špatnou matku, jako že se neumíte postarat o děti... že musíte být pod dozorem...“ (KP8)). Pobyt v azylovém domě je vnímán jako určitá forma trestu nebo jako nutné zařízení pro matky, které se samy nedokážou postarat o děti. Klientky azylových domů jsou tak exkludovány z možnosti navázat vztahové vazby mimo azylový dům, vztahy z minulosti jsou často přerušeny.

Přítel (partner, druh)

Přítel je většinou komunikačních partnerek popisován jako hlavní důvod pobytu v azylovém domě. Je vnímán jako univerzální viník, spojený se ztrátou bydlení z důvodu krádeží, domácího násilí či závislostního chování („Jsou to sociopati, všechno chtějí jen pro sebe... nemyslí na budoucnost a na peníze... nejsou praktičtí... pravidelně pobývají v pastáku, ve vězení, berou ti peníze, táhne se to s nima pořád dokola... jsou to recidivisty... a my sme slabé se s nima rozjet“ (KP25)). Přítel je ale některými komunikačními partnerkami vnímán i jako univerzální zachránce, který má tu moc vyřešit veškeré problémy komunikačních partnerek a dopomoci jim k zisku trvalého bydlení.

Vztah komunikačních partnerek k příteli je často popisován jako ambivalentní a „nedořešený“, ze strany komunikačních partnerek je akcentována potřeba vyřešit vztahy s muži. Tato potřeba je u mnohých komunikačních partnerek vztažena již k primární rodině, k otci. V této potřebě jsou zahrnuty subpotřeby vyřešení závislosti na partnerovi, strachu ze samoty, snížené sebedůvěry, hledání stále stejného typu partnera, převzetí odpovědnosti (např. za dluhy), polarizovaného vnímání partnera jako univerzálního viníka či univerzálního zachránce, tedy zisku realistického vnímání vztahu s bývalým partnerem a subpotřeby vyřešit psychické následky domácího násilí (*„Je v tom strach ze samoty, je to pro mě šílená představa... sotva sem jednoho nechala, našla sem si hned dalšího... když ti pak uteče, je tu ta nedůvěra... a proč se k němu vracíš... je to zvyk, je to prostě jednoduché. A my teďka stejně uvažujeme, jestli se k nim nevrátit... i já, když je ten můj tři roky ve vězení... tak mě to občas napadá... takhle si ale rovnou můžeme dát všechny žádost na další azylák.“* (PV1)).

Děti

V rámci bydlení je řadou komunikačních partnerek vnímána potřeba trvalého pobytu ve vztahu k trvalosti docházky do jedné školy/školky (*„Dcera mě pořád prosí, ať se nestěhujeme, že tu má kamarády...“* (KP23)). Střídavé pobyty v azylových domech jsou spojené se změnami škol. Pro děti může být neustálá změna školy či školky zatěžující z hlediska nutnosti navazovat stále nové vztahy, zvykat si na nové styly výuky, dohánět učivo apod. K této potřebě se pojí také vnímaná diskriminace ze strany škol. Některé komunikační partnerky popisovaly, že se stává se, že školy odmítnout přijmout dítě, protože je z azylového domu. Tyto děti jsou ze strany škol označeny za „problémové“.

Většina komunikačních partnerek popisovala, že u dětí dochází ke změně chování k horšímu vlivem skupinové nápodoby (*„Děcka tu zvlčí, to já sem měla slušné děcka... a teď sou pořád nervní, mluví sprostě, odmítou...“* (PV2)). Prostory azylového domu nejsou většinou komunikačních partnerek vnímány jako ideální pro výchovu dětí.

Ve vztahu k dětem je některými komunikačními partnerkami popisována také potřeba určitého narovnání vztahů s otcem. Děti v azylových domech vyrůstají bez otců, v případě opakovaného pobytu v azylových domech často zcela bez mužského vzoru či mají za sebou často traumatické zkušenosti ve vztahu k bývalým partnerům matky. Podle výpovědí některých matek si kladou vinu za celou problémovou situaci.

Kriminalita

K této kategorii se váže potřeba (kterou uváděly některé komunikační partnerky) narovnání stigmatu po pobytu ve vězení a potřeba začít znovu s „čistým štítem“. Tato potřeba je přitom vázána nejen na komunikační partnerku, ale i na jejího „přítele“. Pobyt přítele ve vězení je příčinou ztráty druhého příjmu a v budoucnu může působit jako bariéra zisku bydlení díky stigmatizujícímu účinku (*„majitel se dozvěděl, že byl přítel ve vězení... nechtěl už s náma nic mít“* (KP16)).

V této kategorii lze tematizovat i komunikačními partnerkami často popisovaný stud za krádeže z nutnosti (tedy krádeže často plynoucí z nedostatku prostředků na zajištění primárních potřeb rodiny). Můžeme hovořit o potřebě mít „dostatečné příjmy“, aby nebyly krádeže nutné. Přeneseně o potřebě nekrást a o možnosti si díky tomu zachovat svou důstojnost a hodnotu. Možnost mít dostatečné příjmy může ovlivnit narovnání vztahů s rodinou, kde mohlo docházet k domácím krádežím, ale také k pocitu jistoty a bezpečí, který je v současnosti u komunikačních partnerek frustrován. Potřeba mít dostatečné příjmy souvisí s výší a vyplácením dávek, které jen stěží stačí na zajištění bazálních potřeb.

Další potřeba, kterou můžeme zařadit do této kategorie, je potřeba vyřešení vztahu s bývalým partnerem, kterou zmiňovala téměř polovina komunikačních partnerek. Tato potřeba je zmiňována ve vztahu k popisovaným charakteristikám bývalých partnerů (náhlý nástup do vězení, kriminalita, závislostní chování a domácí násilí). Řada komunikačních partnerek vnímá přítele jako univerzálního viníka nebo k němu naopak, i přes všechna popisovaná příkoří, pořád chovají velmi silný kladný vztah a omlouvají jej. Narovnání vztahu s bývalým partnerem by mohlo nadále ovlivnit

vnímání vztahů k mužům obecně a umožnit změnu typu partnera, který komunikační partnerky s negativní zkušeností v minulosti vyhledávají (resp. samy popisují, že tento „*typ*“ vyhledávají). V případě, že partner odchází náhle do vězení, je u zmíněných komunikačních partnerek popisována potřeba poradensky pracovat (s ní a dětmi). *Poradenská práce* by měla být zaměřena na překonání šoku ze ztráty partnera („*On si vždycky mizel na dva až tři dny... a jednou se nevrátil... až pak sem zjistila, že udělali s kamarádama el paso* (pozn. loupežné přepadení).“ (KP8)). Je zde také akcentována potřeba finanční pomoci aspoň do té doby, než dojde ke kompenzaci chybějícího příjmu partnera (např. pomoc rodiny, nalezení práce, přestěhování se do levnějšího bytu apod.).

Peníze

Ve vztahu ke kategorii peníze je většinou komunikačních partnerek vnímána potřeba snadnějších a srozumitelnějších možností oddlužení. Oddlužení je vnímáno jako nedosažitelné, jako nereálné. Částka je příliš vysoká. Je zde patrná potřeba vnímat přímé důsledky vlastní aktivity na oddlužení, rozdělit oddlužení na části, vnímat možnost pomoci státu s oddlužením („*Největší moje chyba v životě bylo zadlužit se.*“ (KP15)).

Pakliže není tato potřeba saturována, je u zmíněných komunikačních partnerek patrný pocit rezignace, odosobnění vztahu k dluhům a odkládání řešení („*to nemá smysl, stejně to v životě nesplátím... pracovat nemá smysl, akorát ti to strhnou*“ (KP8)). Vztah k dluhům lze popsat pomocí konceptu naučené bezmoci, která vzniká v důsledku opakované snahy, která nevede k účinku (Çakirpaloglu, 2013). Opakem tohoto konceptu je vnímaná zvládnutelnost.

Subkategorií kategorie peněz jsou dávky, které jsou všemi komunikačními partnerkami střídajícími pobyty v azylových domech vnímány jako nízké a nejisté. Na druhou stranu není výše mezd vnímána jako motivující pro nalezení práce, a to obzvláště v situaci zadlužení („*Určitě, já kdybych neměla exekuce, tak už dávno pracuju. Můžu vyhlásit osobní bankrot, ale ještě jsem nenašla tak výhodnou práci a dávky mě moc nemotivují. Prostě v práci budu více ztracená. Zničíte více oblečení, svačiny, jízdenky, prostě větší spotřeba všeho. S právníčkou sme to počítaly a ještě by mi šest stovek chybělo.*“ (KP15)). Nalezení práce je spojeno s výdaji na oblečení, jídlo a dopravu. V případě nalezení práce by také byla část mzdy strhávána na splácení dluhů či exekucí. S tímto je spojena opět potřeba (ze strany komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylovém domě) změny systému oddlužení a změny systému dávek, tak aby byl motivující.

K tématu dluhů se pojí potřeba smazání dluhů na energiích a službách, kterou popisovala více než třetina komunikačních partnerek. Dluhy na energiích jsou přímou bariérou zisku bytu od RPG (dominantní vlastník soukromého bytového fondu v Moravskoslezském kraji). Komunikační partnerky z první FG akcentovaly tuto potřebu a viděly možné řešení v organizaci/službě, která by se za ně ve splácení dluhů / placení tohoto druhu pohledávek zaručila. Splácení dluhů by v tomto mohlo být podmínkou nejen získání, ale i udržení bytu.

Jako největší bariéra získání trvalého bydlení je vnímána kauce. Zde je patrná potřeba bydlení bez kauce (u všech KP), potřeba možnosti kauci splácet nebo potřeba někoho, kdo by se za bydlení zaručil („*Já to nechápu... proč je ta kauce... proč se azyláky třeba nedomluví s vlastníky... nezaručí se*“ (KP13)).

Ke kategorii peníze se pojí i potřeba vztažená k systému sociálních dávek. Jedná se o potřebu porozumění systému sociálních dávek, kterou měly zejména komunikační partnerky odcházející z azylového domu. Saturace této potřeby by vedla k možnosti předvídat příchod dávek (z vyprávění většiny komunikačních partnerek plyne, že sociální dávky často chodí nepravidelně) a také k větší důvěře v sociální pracovníky („*o tom rozhoduje moje socka, kolik mi dá, nevím, podle čeho to vybírá... znám holky ve stejné situaci, co mají stejné děti, které berou skoro trojnásobek toho, co dostávám já*“ (KP10)). Sociální pracovníci jsou tak vnímáni jako strážci a držitelé moci nad sociálními dávkami, jejichž vyplácení záleží zcela na jejich vůli. V kontextu současného nastavení situace jsou v prostředí azylových domů neustále přítomné pověry o sociálních dávkách, které spočívají v tom, že osoba ve stejné situaci pobírá mnohem vyšší dávky.

Specifickou subkategorii jsou poplatky v azylovém domě. Tyto poplatky jsou vnímány, obzvláště komunikačními partnerkami ve výrazné finanční nouzi, velmi negativně. Jsou vnímány jako nespravedlivé a příliš vysoké. Tento postoj je vztažen nejen k poplatkům za ubytování, ale i k menším poplatkům, např. za internet a použití pračky. Tyto poplatky jsou relativně nízké (pohybují se mezi 10–30 Kč), ale v případě, že má klientka azylového domu více malých dětí, či v případě, že potřebuje internet využít jako zdroj informací o ubytování, jsou poplatky vnímány jako vysoké a jejich placení se kumuluje („*Třeba ten internet, kdy si vlastně musíte hledat bydlení, musíte platit. I když to je dvacet nebo třicet, je to moc, kdy za ně můžu koupit rohlíky na snídani, svačinku do školky pro malou. Strašně to hldají...*“ (KP18)). Tyto poplatky jsou (v podstatě všemi KP) vnímány jako bariéra ve vztahu k šetření.

Do kategorie peněz lze zahrnout i potřebu „něco si dopřát“, kterou uváděly zejména komunikační partnerky střídající pobyty. Tato potřeba je v příbězích tematizována ve vztahu ke koupení drahého dárku dítěti, kdy se tato koupě okolí jeví v dané finanční situaci komunikační partnerky jako nesmyslná. Potřeba něco si dopřát je v tomto kontextu spojena s dlouhodobou deprivací této možnosti, která posléze vyúsťuje v tyto jednorázové akce a setkává se s nepochopením, zejména ze strany sociálních pracovníků, u nichž jsou ukládány finance v rámci šetření („*Nebudu teď nic platit, zbylo mi pět stovek, ale chci dceri koupit dárek k narozeninám, co je na tom divného? Stejně ho příští týden mít nebude, dáme ho do zastavárny.*“ (KP1)).

Ke kategorii peněz se vztahují i další potřeby, které jsou v tomto textu zahrnuty do kategorie Azylový dům.

Práce

Ke kategorii práce je vztažena potřeba některých komunikačních partnerek získat/mít praxi, která by měla být získávána již v průběhu pobytu v azylovém domě. Současné vnímání téměř všech komunikačních partnerek je nastaveno spíše opačně, tj. „*až bude bydlení, bude práce*“. Komunikační partnerky střídající pobyty v azylových domech se tak dostávají do situace dlouhodobé nezaměstnanosti, vytrácí se jejich pracovní návyky, postrádají smysluplnou aktivitu, nemají možnost převzít odpovědnost za vlastní příjmy, zažívají nudu a pocity neužitečnosti. Možnost převzít odpovědnost za své příjmy formou výdělků je některými komunikačními partnerkami popisována jako více žádoucí než možnost účastnit se „*povinného*“ systému šetření v azylových domech (viz níže).

Režim v azylovém domě je vnímán jako bariéra zisku práce. Je zde patrná potřeba změny režimu v azylovém domě, která by odpovídala potřebám pracující matky („*Jak tady mám pracovat, to nejde, máme vycházky a krom toho spoustu povinností kolem baráku... není tady na to čas...*“ (KP18) „... *nabídlí mi práci, ale na noční, to v azyláku nejde... dcera (pozn. 16 let) tu nemůže být sama*“ (KP10). Některé komunikační partnerky popisovaly potřebu změny režimu v azylovém domě, co se týče možnosti hlídání dětí. V azylovém domě je nastaveno pravidlo, že zde nemohou být nezletilé děti samy, což je pro komunikační partnerky značně limitující z hlediska možnosti nalézt zaměstnání. Komunikační partnerky v tomto tematizovaly možnost služby hlídání dětí (mimo dobu školy/školky, např. v případě práce na směny). Ve vztahu k režimu v azylovém domě jsou jako bariéra k možnosti získat zaměstnání vnímány i pravidelné úklidy, které jsou pro většinu komunikačních partnerek časově náročné úklidy „*cizího*“ prostoru, které v řadě zařízení musí být hotovy do určité hodiny. Vnímanou bariérou v procesu nalezení pracovního místa je ze strany některých komunikačních partnerek diskriminace. Diskriminace může být v jejich případě dána několika proměnnými. Jako nejzávažnější jsou vnímány příslušnost k etnické menšině a nedostatek praxe či přímo pobyt v azylovém domě (adresa; „*Tady si lidi šetří a na co vlastně, když byt nedostanou. A podnájem se těžko hledá. Hlavně nechtějí Romy, pro nás nemají asi ani peníze smysl.*“ (KP19)). Zde je patrná potřeba získat pracovní místo v nediskriminujícím prostředí či vytvořit přímo chráněné pracovní místo pro cílovou skupinu osob žijících v azylovém domě.

Bydlení

Ke kategorii bydlení se u všech komunikačních partnerek pojí potřeba mít kam jít v případě jeho ztráty. Ztrátou je v tomto kontextu myšlen i nutný odchod z azylového domu po uplynutí maximální doby pobytu. Potřeba mít kam jít je vnímána jako potřeba moci odejít do jiné formy ubytování, než je azylový dům nebo ubytovna. Obě tyto formy ubytování jsou komunikačními partnerkami vnímány jako nejisté. Tato potřeba souvisí s nastavením systému propustného bydlení. Jistotou je myšleno i to, že po pobytu v azylovém domě bude klientům automaticky nabídnuta možnost pokračovat v bydlení ve startovacím bytě.

Ve vztahu k bydlení je (zejména KP střídajícími pobyty v azylových domech) zmiňována potřeba vnímat bydlení jako dosažitelné, ne jako ideál, který není dostupný. Komunikační partnerky v tomto kontextu hovoří o potřebě mít jasný plán nebo postup, jak trvalého bydlení dosáhnout. Ale také o potřebě porozumět systému dostupnosti bytů, být informovány.

K bydlení se pojí (opět téměř u všech KP) i potřeba adekvátního a kvalitního bydlení. Zhoršující se kvalita ubytování je v příbězích komunikačních partnerek spojena se zhoršující se životní situací, s „*pádem na dno*“. Azylový dům ani ubytovna přitom nejsou vnímány jako bydlení, které by z hlediska své prostornosti, vybavenosti a sociálního okolí naplňovalo tyto potřeby („*bydlím tu na pokoji tři krát tři metry se dvěma děckama... to neuděláte nic, není tu žádný klid*“ (KP18)). Ubytovna je v tomto kontextu (těmi KP, které mají zkušenost s bydlením na ubytovně) zmiňována velmi negativně jako místo, kde se kumulují sociální deviace a kde dochází k okrádání nájemníků ze strany majitelů ubytoven. Bydlení na ubytovně bylo v příbězích několikrát označeno za nedůstojné („*Bydlet tam (myšleno v ubytovně) mezi těma špiňákama, to budu žít radši na ulici... stejně tě tam akorát obíraj o prachy...*“) (KP24)).

S kategorií bydlení je spojena i potřeba domova (opět v podstatě u všech KP). Domov je popisován jako stabilní místo, kde člověk žije. V příbězích komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylových domech je patrná vyčerpanost neustálým stěhováním se. Slovo domov se samo o sobě v příbězích komunikačních partnerek nevyskytuje, je zmíněn pouze na následné doptání, jako místo, „*kde má člověk své věci*“ v kontrastu s neustálým stěhováním, při němž člověk o své věci přichází.

Možnost udržení si bydlení je v některých příbězích spojena s potřebou nerozlišovat v rámci sociálních dávek hmotné nouze nájem a podnájem.

Ve vztahu k procesu reintegrace je KP střídajícími pobyty v azylových domech zmiňována potřeba rychlé reintegrace. Komunikační partnerky střídající pobyty v azylových domech samy popisují, že množství pobytů, a tím i jejich délka v azylových domech snižují šanci na úspěšnou reintegraci („*Čím dýl tady si, tím je menší šance, že si něco najdeš...*“ (PR1)).

Azylový dům

Vnímanou bariérou procesu reintegrace, obzvláště u komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylových domech, je délka pobytu v azylovém domě. Délka pobytu v azylovém domě (jeden rok) je vnímána jako příliš krátká na našetření dostatku financí. Tato doba je vnímána jako možnost si pouze zvyknout („*No peníze. To je základ, bez toho neuděláme nic. Ale není z čeho našetřit. Tady se platí měsíčně 4300 Kč... Jeden rok je na to málo*“ (KP5)). Nastavená délka pobytu v azylovém domě a případné krátkodobé kontrakty (na dobu tři měsíce) umocňují ve většině komunikačních partnerek pocit nejistoty a obavy ze ztráty ubytování. Zde je patrná potřeba získat trvalé bydlení. Komunikační partnerky střídající pobyty v azylových domech vnímají snížený přínos opakovaných pobytů v azylovém domě („*Víte, já chápu, že pro maminy, které sou tady třeba poprvé, to může být fajn... třeba kurzy vaření, hygiena a pak taky to šetření... ale pro mě to nemá smysl... já prostě nic neušetrím a akorát mi to pořád dokazujou*“ (KP5)). Přínos pobytu je vnímán klientkami, které jsou v azylovém domě poprvé, zejména v kurzech vaření, hygieny či v základním sociálním poradenství. Tyto služby jsou ale většinou komunikačních partnerek střídajících pobyty v azylových domech vnímány jako „*pro ně zbytečné*“. Vnímají je jako nutnou povinnost. Je zde patrná potřeba změny nastavení služeb azylového domu pro klienty střídající pobyty.

Ve vztahu k azylovému domu je zejména u komunikačních partnerek, které mají zkušenost s domácím násilím, zmiňována potřeba navázání vztahu důvěry a spolupráce se sociálním pracovníkem. Tato potřeba pramení z vnímané pozice sociálního pracovníka v azylovém domě, který má být na jednu stranu poradenským pracovníkem a na druhou stranu je strážcem řádu, vstupenkou ke startovacím bytům a k darovanému jídlu a oblečení, je vnímán jako direktivní, jako držitel moci (*„Jak jim mám věřit... ty bys řekla o sobě všechno někomu, kdo pak rozhodne, jestli dostaneš byt... jako třeba, že si někde kradla, že je druh ve vězení...“* (KP22)). Tento konflikt rolí je obzvláště u některých komunikačních partnerek velmi silně vnímán, konzultace se sociálním pracovníkem jsou proto často hodnoceny negativně. V těchto podmínkách se navázání podporujícího vztahu jeví jako velmi náročné. Některé komunikační partnerky vnímají jako řešení této situace rozdělit role sociálního pracovníka v azylovém domě, tedy tyto role nekumulovat.

Ve vztahu se sociálním pracovníkem je také (obzvláště KP střídajícími pobyty v azylových domech) vnímána potřeba zplnomocnění a potřeba řídit míru přijímané pomoci. Téměř všechny komunikační partnerky hodnotí v rámci režimu azylového domu velmi negativně vysokou strukturaci aktivit, připomínání pochůzek a plateb (která je tematizována jako přebírání odpovědnosti), kontrolu (*„Oni ti tu řeknou všechno... nemusíš si nic psát... pošlou tě na pracák, k doktorovi... vůbec nemusíš přemýšlet... když jim přijde, že máš moc času... donesou ti seznam, co je kde za akci...“* (KP6)). Tento strach z kontroly je i bariérou odchodu do startovacího bytu, u nějž odcházející komunikační partnerky předpokládají přetrvávání vnímané kontroly a strukturace času. Obě výše zmíněné potřeby lze shrnout pod nadřazenou potřebu získat důvěru sociálních pracovníků ve svou osobu. Tyto potřeby nejsou saturované, což téměř všechny komunikační partnerky vnímají jako důvod svého opozičního vztahu k sociálním pracovníkům.

K sociálním pracovníkům je vztahena i potřeba schopnosti vcítění se a odborných zkušeností s různými problematikami a tématy (viz níže), které se objevují v průběhách komunikačních partnerek (např. *„Ona se neumí vůbec vcítit, dcera měla narozeniny, chtěla sem jí koupit dárek, my jim musíme odevzdávat peníze, víš, no a tak sem si je chtěla vybrat a ona mi řekla, že mi je nedá, že musím šetřit, snažila sem se jí vysvětlit, že musím dceři koupit nějaký dárek... nic mi ale nedala.“* (KP1); *„Jsou to mladé holky bez zkušeností...“* (KP18)). Komunikačními partnerkami (zejména střídajícími pobyty v azylových domech) je v kontextu poradenského působení sociálních pracovníků v azylovém domě zmiňována i potřeba individuálního přístupu bez předsudků ke každé klientce zařízení a ke každému životnímu příběhu (*„Jede (pozn. sociální pracovnice) si pořád podle nějakých skript“* (PV1)).

Ve vztahu k azylovému domu je u řady komunikačních partnerek patrná potřeba normalnosti, tedy potřeba bydlet/žít v „normálním prostředí“. Normální prostředí je přitom charakterizováno soukromím (vlastním prostorem, který by nebylo nutné sdílet), životem mimo oplocené prostředí, životem v místě, kde nejsou „zamřížovaná okna“. Potřeba normalnosti je spojena jednak s potřebou, aby pobyt v azylovém domě nebyl stigmatizující, jednak s potřebou stálého a vyhovujícího bydlení. Toto prostředí vyvolává pocit narušenosti a nesvéprávnosti (*„Chápu, že sou tu takové pravidla, ale vždyť to nedává smysl... proč máme vycházky, já nejsem nemocná ani nějak narušená, abych měla vycházky...“* (KP5)).

Řád a struktura azylového domu mohou dodávat některým komunikačním partnerkám jistotu a bezpečí, tyto komunikační partnerky si pak zvykají na pobyt v azylovém domě a vlastně ani nechťejí odejít, resp. nedokážou si představit život mimo něj, tzn. určitým způsobem chráněné a podporované prostředí (*„Já už tu bydlím osm let... a nevím... bojím se jít bydlet někam sama... tady mám kamarádky, které mi pomůžou, se kterýma můžu být... a když něco nemáš, třeba ti nevyjdou peníze... tak ti tu pomůžou...“* (PR1)). Tyto komunikační partnerky azylový dům vnímají jako prostředí, kam patří, kde se cítí bezpečně. V případě klientů azylových domů se specifickými potřebami (např. traumatická zkušenost s domácím násilím) je u těchto klientů vnímána nutnost tyto potřeby saturovat pomocí minimálně krizové intervence v azylovém domě. V případě, že nejsou tyto specifické potřeby klientů řešeny, je u nich reintegrace obtížnější v důsledku strachu opustit bezpečné prostředí azylového domu.

S azylovým domem je spojena i potřeba odpočinku a soukromí, o níž mluvily všechny komunikační partnerky střídající pobyty v azylových domech. Potřeba odpočinku není v azylovém domě saturována právě z důvodu absence soukromí. Komunikační partnerky často bydlí v pokoji se svými dětmi. Rozměry těchto pokojů jsou většinou nastaveny spíše pro přespávání než pro trvalejší pobyt. Sanitární prostory, společenská místnost a kuchyň jsou v azylovém domě často sdílené. Odpočinek je vnímán jako náročný i z důvodu strukturace času a všudypřítomnosti dětí („*Tady je to děs, vůbec si tu neodpočinu, všude jsou pořád děcka, pořád řvou... potřebuju klid.*“ (KP8)). Potřeba odpočinku je akcentována minulými traumatickými zážitky. U některých komunikačních partnerek se potřeba soukromí pojí i s partnerem. (Tato potřeba je spojena i s nepřímo vyřčenou potřebou bydlet s partnerem, která není mnoha azylovými domy umožněna z důvodu nastavení služeb.) Vzniká tak specifické prostředí pouze ženského kolektivu („*Tady je to hrozné... není tu žádné soukromí, když se chce vidět s přítelem, musím sbánět hlídání pro dceru, nemůže tu být sama, přitom je jí čtrnáct let.*“ (PV1)). S azylovým domem je také ve vyprávění komunikačních partnerek často spojován systém šetření. Šetření probíhá formou odkládání peněz u sociálních pracovníků, které má různý charakter dobrovolnosti. Toto odkládání je komunikačními partnerkami percipováno jako zásah do soukromí a jako přebírání odpovědnosti („*Třeba tady se šetří, první tři měsíce s vámi hospodaří sociální. Dám jí svoje peníze a ona mi pak třeba dá na týden sedm stovek, se kterými musím vyjít... Hodně lidí kvůli tomu odchází.*“ (KP11)). Málokdy je tento systém šetření percipován jako přínosný a poučný. U některých komunikačních partnerek je potřeba přenastavit systém šetření, lépe jej osvětlit komunikačním partnerkám, umožnit jim se na tomto systému aktivně podílet, formovat jej, převzít za něj odpovědnost, což může vést k udržitelnosti tohoto systému i bez pomoci/dohledu sociálních pracovníků azylových domů.

Domácí násilí

Pokud komunikační partnerky hovořily o domácím násilí, byl jeho pachatelem „*přítel*“. Partnerce jsou opakovaně vyčítány i drobné prohřešky, je jí nadáváno za neschopnost a opakovaně je snižováno její sebevědomí: „*Pořád mi říkal, že jsem blbá a neschopná... když vám to pořád někdo říká, už tomu věříte*“ (KP18). Násilí, zejména fyzické, dospěje v příbězích vždy k určitému zlomovému okamžiku, který vede k opuštění přítele: „*S těmi modřinami se to už nedalo*“ (KP16). Je ovšem nutné dodat, že tento zlomový okamžik nastává po různých dlouhých dobách, výjimkou přitom není ani doba několika let. Zlomový bod je často spojen s přímým ohrožením vlastního života nebo vlastní svobody: „*Jednou mě zamknul v bytě, to už sem měla tři áčka (pozn. absence v práci), tak sem šla znovu na nemocenskou, zalomil klíče, řval po majiteli a tak. No a tak nás vyhodili*“ (KP22) nebo s praktikováním násilí v přítomnosti dětí. „*Tak sme se začali hádat, až mě málem uskrtil v kuchyni, i před malou. Z jeho strany sem to brala jako domácí násilí. Bylo to už dříve, ale ten den, co mě málem uskrtil, tak ráno odjel ke svým rodičům*“ (KP5).

Komunikační partnerky často trpí v důsledku domácího násilí psychickými problémy typu traumatu z domácího násilí, jsou úzkostné, „*nejsou připravené o tom mluvit*“, v noci nemohou spát, nemohou jíst.

K domácímu násilí je vztažena potřeba odborného přístupu. Tato potřeba je zaměřena zejména na přístup sociálních pracovníků v azylovém domě, kteří by dle komunikačních partnerek měli umět poradensky/terapeuticky pomáhat cílové skupině žen, které mají zkušenost s domácím násilím. Bez této pomoci dochází u většiny klientek k možnému rozvoji traumatu, k posílení strachu a potřeby pocitu bezpečí, strachu být sama (strachu odejít z azylového domu), k idealizaci partnera, k závislosti na druhých, k možným neurotickým potížím, ke strachu nalézt si nového partnera, k snížení sebevědomí apod.

Závislosti

V životních příbězích některých komunikačních partnerek se vyskytuje problematika závislosti, ať už látkové nebo nelátkové (nejčastěji hraní na automatech), ať už přímo u komunikační partnerky

nebo u přítele. Závislosti hrají v příběhu roli akcelérátoru a prohlubovače procesu ztráty bydlení, mají také roli udržovače nestálého bydlení: „*No a pak se to vezlo. Máte platit nájem, ale to si raději dáte drogy, no a tak dále. Pomáhalo mi to neřešit to, co sem zažívala*“ (KP11). Závislost komunikační partnerky slouží jako určitá možnost úniku před tíživou životní situací: „*Napřed jsem nechtěla, ale potom jsem tu zkusila. Jen čicháním. No a najednou jiný svět. Na všechno jsem zapomněla, na přítele, na rodiče. Pak to začalo. Najednou sem si připadala chytřejší, všechno jsem dělala, všechno mě bavilo... pomáhalo mi to neřešit to, co sem zažívala*“ (KP24).

Ve vztahu k závislosti hovořily komunikační partnerky opět o potřebě odborného přístupu / odborné pomoci. A tuto pomoc tematizovaly stejně jako u domácího násilí.

Ve vztahu k závislostem, respektive ve vztahu k období zotavování se ze závislosti, je prostředí azylového domu popisováno jako nevhodné, a to zejména z důvodu nedostatku klidu a soukromí, nemožnosti si odpočinout. Drogy jsou intervenujícím faktorem zvládnání pobytu a režimu v azylovém domě: „*No není to lehké a myslím, že mě už narušila ta doba fetu, ale vyhovuje mi, být sama. Jinak to je brozné, já na práci, vaření potřebuju klid. A tady se vám do pokoje nahrnou děti, hrabou do věcí, řvou, a hlídějte je. A ostatní se neumí chovat, a malá to od nich přebírá. Začíná bít děti, je jedovatá*“ (KP16). Byla zde proto komunikačními partnerkami vyslovena potřeba po možnosti mít vlastní prostor, kde by mohly mít klid (viz výše).

Sebedůvěra

Sebepercepce má kořeny již v primární rodině komunikačních partnerek. To, jak nás vnímají a hodnotí druzí lidé, totiž ovlivňuje náš vlastní sebenáhled (Cakirpaloglu, 2013). Sebevědomí je úzce spojeno se vztahem k budoucímu partnerovi, který je často popsán v roli „*pachatele domácího násilí*“, „*uživatelé drog*“, „*zloděje*“... Komunikační partnerky v rámci focus group vytvořily dvě teorie vysvětlující tento vztah. První z teorií je teorie nesaturovaného vztahu s otcem, který vede k hledání si jeho „*hodné a všímavé*“ náhrady, tedy k hledání si jakéhosi anti-otce, přičemž touha po jeho nalezení vede k neschopnosti adekvátně ohodnotit možné charakteristiky budoucího přítele. Důvodem výběru partnera je tedy nenaplněné přání/potřeba být milována mužskou postavou a silná touha jej saturovat. Příběh pokračuje tím, že se rodina snaží dceři stávajícího partnera vymluvit a poukázat na jeho charakteristiky. Komunikační partnerka se tomu brání a odtrhne se od rodiny, načež nasedá strach ze samoty a opuštění, který je řešen ještě větší závislostí na partnerovi. Jedna z komunikačních partnerek popisuje své pocity takto: „*Navíc je tu ten začarovaný kruh... jdeš k rodičům... sama... rodiče nadávají na tvého chlapa... chlap ti mezi tím píše, co tam děláš tak dlouho, protože ví, že ho rodiče nesnáší... přijdeš domů a máš peklo... tak už k té rodině radši nechodíš*“ (PV2). Z tohoto popisu je patrný pocit viny a výčitky, pocit, že komunikační partnerka někoho zradila, a následně pocit, že by měla svou vinu někomu kompenzovat.

Druhá teorie komunikačních partnerek vztahující se k výběru „*špatného přítele*“, která vznikla na základě focus group, byla teorie týkající se primární rodiny. Nejedná se však o teorii zaměřenou přímo na postavu otce, ale spíše o teorii zaměřenou na vlastní postavení v rodině. Jedná se o teorii labellingu. „*Navíc já sem vždycky byla černá ovce rodiny, a když víš, že si to ostatní o tobě myslí, tak už s tím nechceš dál bojovat, napřed tě to strašně štve, ale potom ti to začne být jedno... a řekneš si, tak ať, a ještě jim přidáváš historky, ať si myslí, že si ještě horší... ať jim ukážeš... a možná proto pro mě byli ti chlapi vždycky víc než moje rodina...*“ (KP19). Z vyprávění je patrné, že se komunikační partnerka cítila být špatně hodnoceným členem rodiny. Toto hodnocení ze strany rodiny přicházelo i přes veškerou snahu své postavení v rodině změnit. Důsledkem byl vznik frustrace, frustrace i ve smyslu budoucího stavu, s tím, že toto postavení v rodině nelze změnit. Frustrace se pak ale změnila ve hněv a snahu „*jim ukázat*“, kterou lze vysvětlit jako určitou touhu rodině ublížit tím, že jim dá komunikační partnerka za pravdu. Zmíněné pocity nespravedlivého hodnocení a nedocenění ze strany rodiny vedou k upnutí se na jinou osobu, na tu jedinou osobu, co ji miluje a chápe, tedy na přítele.

K sebedůvěře se vážou potřeby, které byly v tomto textu již zmíněny ve vztahu k jiným kategoriím. Kategorie sebedůvěry tyto potřeby ovšem znovu seskupuje v jiném kontextu. Celkově se jedná o potřebu získat sebedůvěru. Jedná se o potřebu nebýt stigmatizován a exkludován z důvodu pobytu v azylovém zařízení, o potřebu vnímat důvěru a zplnomocnění ze strany sociálních pracovníků azylového domu, o potřebu narovnat vztahy s rodinou, získat tak podporu a přijetí ze strany příbuzných a nemít label „*černá ovce rodiny*“, o potřebu mít možnost aktivně řešit svou finanční situaci, o potřebu vyřešit minulá traumata a možné závislosti. (Všechny potřeby jsou podrobně rozepsány v rámci předešlých kategorií.)

Na druhou stranu lze u některých komunikačních partnerek vnímat narušení víry v sebe sama, neustálou potřebu opory, určitou závislost na pomoci druhých, která se může projevovat potřebou setrvat v bezpečném prostředí azylového domu, které je strukturované a předvídatelné (viz výše).

Stigma

Pobyt v azylovém domě je rovněž téměř všemi komunikačními partnerkami vnímán jako stigma, které snižuje sebevědomí a podílí se na jejich negativním sebnáhledu. Stigma můžeme rozdělit na vnitřní a vnější. „*Já chápu, že sou tu takové pravidla, ale vždyť to nedává smysl... proč máme vycházky, já nejsem nemocná ani nějak narušená, abych měla vycházky...*“ (KP5). Je patrné, že řád v azylovém domě vyvolává u komunikačních partnerek určitý pocit stigmatu, pocit, že je třeba je kontrolovat a hlídat... pocit uvězněných v určitém režimu... pocit nesvéprávnosti, „*narušenosti*“. Tento pocit je ještě posilován vnímaným veřejným názorem (který komunikační partnerky několikrát zmiňovaly), že v azylovém domě je člověk za trest, protože udělal něco špatně a má se zde něčemu naučit. „*Jo... oni se se mnou někteří přestali bavit, když zjistili, kde bydlím... berou to tu jako ústav...*“ (KP3). Toto stigma je vnímáno zejména u komunikačních partnerek střídajících pobyt v azylových domech, u komunikačních partnerek odcházejících z azylových domů převládá pocit, že „*ony sem nepatří*“. Bariérou ve smyslu vnímané diskriminace a stigmatu je vnímání azylového domu jako nenormálního prostředí. „*I ty mříže v oknech a ten plot kolem... že se musíte pořád hlásit... pořád vám připomínají, co dělat a co ne*“ (PV1). Toto stigma je přitom rozšířeno i na děti: „*Najít školu je těžké... stalo se mi, že se podívali na místo bydliště a řekli, že nemají pro dceru místo... že tyhle děcka bývají problémové*“ (KP3).

Diskuse

Prezentované výsledky jsou zařazeny do kategorií sociální vztahy, přítel, děti, kriminalita, peníze, práce, bydlení, azylový dům, domácí násilí, závislosti, sebedůvěra a stigma. Všechny kategorie jsou tematizovány z hlediska pohledu komunikačních partnerek a jejich vnímaných potřeb. V textu analýzy a interpretace dat jsou ponechány návrhy na saturování vnímaných potřeb, které vyplývají přímo z diskuse s komunikačními partnerkami. K vybraným potřebám budou nyní diskutovány návrhy možných řešení, které nás, výzkumníky, napadaly v průběhu času stráveného s komunikačními partnerkami.

V rámci sociálních vztahů je vnímána potřeba dobrého vztahu s rodinou / respektive narovnání vztahů s rodinou a potřeba přátel i mimo azylový dům. Pobyt v azylovém domě je přitom vnímán jako určitá bariéra zisku přátel vzhledem k vnímanému stigmatu, které je způsobeno pobytem v azylovém domě. Saturace této potřeby by byla možná skrze volnočasové aktivity sdílené s veřejností, pomocí otevření azylových domů veřejnosti, a co je nejdůležitější, pomocí kampaně, která by veřejnosti osvětlila, co je azylový dům, kdo zde bydlí a hlavně proč. Další variantou by byly akce spojené se sdílením zkušeností s klientkami azylových domů, kterým se podařilo odejít do trvalé formy bydlení. Mohlo by docházet ke sdílení příkladů dobré praxe, k povzbuzení stávajících klientek azylových domů, ke vzbuzení naděje, že reintegrace je možná. Další tematizovaná potřeba je spojena se vztahem s přítelem, respektive potřeba tento vztah narovnat, „*vyřešit*“, nepokračovat v hledání „*stejněho typu partnerů*“, potřeba osamostatnit se, potřeba

sdílet zkušenosti. Tyto potřeby jsou opět spojeny s odborným poradenstvím ze strany sociálních pracovníků či psychologů, se znalostí problematiky ze strany sociálních pracovníků působících v azylovém domě, s již výše zmíněnou tvorbou svépomocných skupin, které by mohly být spolu/vedeny např. bývalými klientkami azylových domů, kterým se podařilo reintegrovat se do trvalého bydlení. Potřeby vztahové k dětem jsou spojeny s jejich vyloučením ze sociálních vztahů mimo azylový dům. Tato potřeba by mohla být saturována zajištěním bezplatných volnočasových aktivit a kroužků tak, aby se v nich nekoncentrovaly pouze děti z azylových domů nebo děti sociálně znevýhodněné. K dětem se pojí i potřeba narovnání jejich vztahů s otcem a potřeba vystoupení z role viníka rozpadu vztahu rodičů. S dětmi by mělo být tedy citlivě terapeuticky pracováno, v rámci této potřeby zejména na oddělení role otce (rodiče) a role partnera matky. Zde je možná indikace rodinné terapie. Indikace rodinné terapie by mohla vést i k narovnání rodinných vztahů, tato potřeba by mohla být saturována i např. pomocí *mediace rodinných vztahů*.

Ve vztahu ke kriminalitě byly tematizovány zejména potřeby narovnání/smazání stigmatu spojeného s pobytem ve vězení. Možnost saturace této potřeby souvisí s celkovou změnou pohledu na vězení jako na finální stanici pro beznadějně případy. Vězení by mělo být vnímáno jako nápravný prostředek, z něhož vychází „napravený“ člověk, který byl za své činy již „potrestán“ a nyní má čistý štít, může tedy „začít znovu“. Je zde ovšem možná otázka vymazání rejstříku trestů. Ve vztahu ke kriminalitě a odchodu partnera do vězení je patrná i potřeba poradenské práce s komunikačními partnerkami. Tato poradenská práce by měla být zaměřena na překonání šoku ze ztráty partnera. V rámci odchodu partnera do vězení je zmiňována potřeba nahrazení druhého příjmu, který odchází s partnerem a jeho absence vede často ke ztrátě bydlení. Tato potřeba by mohla být saturována zajištěním systému finanční pomoci ženám, jejichž partner odchází do vězení.

Ke kategorii peníze se pojí zejména potřeby vztahové k uhrazení kaucí. Řešením této potřeby by mohla být existence programu/instituce, která by měla dostatečný společenský kredit, která by byla schopná se za kauci zaručit, popř. která by byla schopná umožnit klientům nastavení splátkového kalendáře na kauci. Možným řešením by byla i existence bytů bez kaucí, které by patřily např. neziskové organizaci zajišťující jejich přístupnost. V rámci kategorie peněz byl komunikačními partnerkami hodně zmiňován i nemotivující systém minimální mzdy ve vztahu k nalezení práce. Možné řešení bychom viděli ve zřízení motivační složky dávek, která by byla vyplácena při nalezení práce. K systému dávek se také vztahuje potřeba tomuto systému porozumět, která by mohla být naplněna vhodně nastaveným systémem školení o systému dávek, který by byl zacílen na příjemce sociální práce pobývající v azylovém domě. Ke kategorii sebedůvěry je akcentována potřeba jejího zvýšení. Tato potřeba by mohla být saturována programem, který by byl zacílen přímo na klientky azylových domů, jenž by jim umožnil zažít úspěch a převzít kompetenci. V rámci diskuse ke kategorii domácí násilí oceňovaly komunikační partnerky možnost sdílet zkušenosti v průběhu focus group, hovořily pak o potřebě založit svépomocnou skupinu, kde by mohly volně sdílet zkušenosti s touto problematikou. V rámci kategorie závislosti byla komunikačními partnerkami vyslovena potřeba po možnosti mít vlastní prostor, kde by mohly mít klid, a potřeba odborného přístupu, která by nevedla k / nezvyšovala závislost komunikačních partnerek na azylovém domě (bezpečném a strukturovaném prostředí). S pobytem v azylovém domě se v tomto kontextu pojí potřeba vcítění a odborného přístupu ze strany sociálních pracovníků. Tyto potřeby vztahové k domácímu násilí, závislostem i přístupu sociálního pracovníka ke klientům by dle našeho názoru mohly být naplňovány zvyšováním kvalifikace sociálních pracovníků v azylových domech, a to zejména pomocí dlouhodobých sebezkušenostních výcviků.

Závěrem

Prezentované výsledky výzkumu jsou založeny na percepci situace ze strany příjemkyň sociální práce v azylových domech. Vnímání komunikačních partnerek se může sociálním pracovníkům azylových domů jevit v určitých bodech jako kritické. Tato kritičnost je ovšem vždy vztahována pouze

k potřebám, ze strany komunikačních partnerek se nejedná o kritiku instituce azylového domu jako takové. Komunikační partnerky samy v rámci sebereflexe přiznávají, že je práce sociálního pracovníka v azylovém domě zatěžující. „Víš... s náma to taky není jednoduché... obzvlášť s některýma, kteří nedodržují pravidla, kteří tady prostě nechtějí být... taky máme spoustu problémů a je těžké to nějak vyřešit... ale to my od sociálních ani nečekáme, důležitá je ta podpora...“ (PV1).

Cílem tohoto článku bylo prezentovat výsledky výzkumu a vnímané potřeby za účelem zefektivnění procesu reintegrace příjemkyň sociální práce v azylových domech. V rámci výzkumu bylo identifikováno více než čtyřicet potřeb, které zde byly tematizovány. Některé potřeby byly zmíněny i s nástinem možného řešení. Nezbyvá než věřit, že dojde k naplnění aspoň některých z výše uvedených deklarovaných potřeb komunikačních partnerek.

Použité zdroje

- ALBRIDGE, J. 2015. *Participatory Approach: Working with Vulnerable Groups in Research and Practice*. Bristol: Policy Press.
- BURSTEIN, M. 2005. *Combatting the Social Exclusion of At-Risk Groups: Research Paper* [online]. [31. 3. 2013]. Dostupné z: <http://dspace.cigilibrary.org/jspui/bitstream/123456789/23099/1/Combatting%20the%20Social%20Exclusion%20of%20At%20Risk%20Groups.pdf>
- ČSÚ. 2013. *Téměř v pětině rodinných domácností žijí závislé děti jen s jedním rodičem* [online]. [31. 3. 2013]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/csu.nsf/informace/czam020113analiza13.doc>
- CAKIRPALOGLU, P. 2013. *Úvod do psychologie osobnosti*. Praha: Grada.
- CROFT, S., BERESFORD, P. 2002. A Participatory Approach to Social Work. In: HANVEY, Ch., PHILPOT, T. (Eds.) *Practising Social Work*. New York: Routledge, 49–66.
- DUDOVÁ, R. 2009. Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR. *Sociologický časopis*, 45(4), 753–784.
- ETHOS. 2011. *Typology on Homelessness and Housing Exclusion* [online]. [6. 10. 2014]. Dostupné z: <http://www.feantsa.org/spip.php?article120&lang=en>
- EUROPEAN COMMISSION. 2007. Poverty and Social Exclusion among Lone Parent Households. *Policy Studies Findings*, 9.
- GLUMBÍKOVÁ K. 2014. *Data z výzkumu k disertační práci*. Ostrava: Fakulta sociálních studií. [Nepublikovaný výzkum].
- GOODIN, R. 2000. Inkluze a exkluze. *Sociální studia*, 3(5), 19–46.
- HEJZLAROVÁ, E. 2011. *Analýza finančních nástrojů využitelných pro cílovou skupinu samoživitelů a návrhy na reformu některých z nich* [online]. [31. 12. 2013]. Dostupné z: http://www.verejna-politika.cz/index.php?option=com_rubberdoc&view=doc&id=68&format=raw
- HUBÍK, S. 2006. *Hypotéza*. České Budějovice: Jihočeská univerzita.
- KELLER, J. *Dvanáct omylů sociologie*. Praha: SLON.
- KŘÍŽKOVÁ, A., VOHLÍDALOVÁ, M. 2009. Rodiče na trhu práce: Mezi prací a péčí. *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 45(1), 3–60.
- MATOUŠEK, P. 2008. Rozvažování nad etickými otázkami sociálně-vědního výzkumu. *Biograf*, 47, 85–94.
- MPSV. 2013. *Koncepce prevence a řešení problematiky bezdomovectví v ČR do roku 2020* [online]. [8. 12. 2014]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/16157/koncepce.pdf>
- LINCOLN, Y. S., DENZIN, N. (Eds.). 2005. *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. London: Sage Publications.
- LUX, M., KOSTELECKÝ, T. (Eds.). 2011. *Bytová politika: teorie a inovace pro praxi*. Praha: SLON.
- MAREŠ, J. 2006. *Kvalita života u dětí a dospívajících*. Brno: MSD.
- MAREŠ, P., SIROVÁTKA, T. 2008. Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluzie) – koncepty, diskurz, agenda. *Sociologický časopis*, 44(2), 271–294.
- MARHÁNKOVÁ, J. 2011. *Matky samoživitelky a jejich situace v České republice* [online]. [31. 12. 2013]. Dostupné z: http://www.genderstudies.cz/download/samozivitelky_sendwichova.pdf

- MATOUŠEK, O. 2003. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- MIKESZKOVÁ, M., LUX, M. 2013. Faktory úspěšné reintegrace bezdomovců a nástroje bytové politiky pro řešení bezdomovství v ČR. *Sociologický časopis*, 49(1), 29–52.
- MINKER, M. 2013. Using Participatory Action Research to Build Health Communities. *Public Health Reports*, 115(2/3), 191–197.
- MIOVSKÝ, M. 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- NAKONEČNÝ, M. 2004. *Motivace lidského chování*. Praha: Academia.
- NOVOSAD, L. 2006. *Základy speciálního poradenství*. Praha: Portál.
- PANZATIS, C., GORDON D., LEVITAS R. 2006. *Poverty and Social Exclusion in Britain*. University of Bristol: The Policy Press.
- PLEACE, N. 2000. The New Consensus, the Old Consensus and the Provision of Services for People Sleeping Rough. *Housing Studies*, 15(4), 581–594.
- ROWNTREE, J. 1997. *Lone Mothers, Employment and Well-being*. *Social Policy Research*. [online]. [8. 12. 2014]. Dostupné z: <http://www.jrf.org.uk/sites/files/jrf/sp129.pdf>
- SCHUMAN, C. H., ABRAMSON, A. J. 2000. Collaborating for Usable Knowledge: A Work in Progress by the Nonprofit Sector Research Fund. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 29(1), 11–23.
- SILVER, H. 1994. Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. *International Labour Review*, 133, 5–6.
- SKEVIK, A. 2006. Lone Motherhood in the Nordic Countries: Sole Providers in Dual-breadwinner Regimes. In: ELLINGSAETER, A. L., LEIRA, A. (Eds.). *Politicising Parenthood in Scandinavia*. Bristol: Policy, 241–264.
- SNOPEK, J. a kol. 2014. *Systém sociálního bydlení v ČR: Pozicní dokument Platformy pro sociální bydlení* [online]. [8. 12. 2014]. Dostupné z: http://www.socialnibydeni.org/sites/default/files/System_socialniho_bydleni_v_CR_-_Pozicni_dokument_Platforma_pro_socialni_bydleni.pdf
- SOBOTKOVÁ, I. 2007. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál.
- SOMERVILLE, P. 1998. Explanations of Social Exclusion: Where Does Housing Fit in? *Housing Studies*, 13(6), 761–780.
- STRAUSS, A., CORBIN, J. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky zakotvené teorie*. Boskovice: Albert.
- ŠPILÁČKOVÁ, M., NEDOMOVÁ, E. 2014. Chudoba, definování a možnosti jejího měření. *Fórum sociální politiky*, 8(1), 2–8.

Potřeby v oblasti bydlení u rodin s dětmi žijících na ubytovnách v Ostravě¹

Housing Needs of Families with Children Living in Hostels in Ostrava

Anna Krausová, Monika Ottová, Richard Palatý

Mgr. Anna Krausová, Ph.D.,² je vedoucí Katedry sociálních věd Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě. Zaměřuje se při přednáškové a publikační činnosti na oblast sociální politiky, makrometod sociální práce a projektového řízení. Aktivně působí jako dobrovolník v neziskové organizaci Vzájemné soužití, o. p. s., jehož je spoluzakladatelkou.

Bc. Monika Ottová³ vystudovala bakalářský obor Sociální práce na FSS OU, kde v současné době studuje 2. ročník navazujícího magisterského studijního oboru Management organizací služeb sociální práce v prezenční formě studia.

Bc. Richard Palatý⁴ vystudoval bakalářský obor Sociální práce na FSS OU, kde v současné době studuje 2. ročník navazujícího magisterského studijního oboru Management organizací služeb sociální práce v kombinované formě studia.

Abstrakt

Príspevok prezentuje výsledky terénneho výzkumu (SGS03/FSS/2015), ktorý bol realizovaný Fakultou sociálnych štúdií Ostravskej univerzity v Ostrave v období červenec–září 2015 a jehož cieľom bolo zistiť príčiny, ktoré vedú rodiny s deťmi k životu na ubytovni, a zistiť, aké majú rodiny s deťmi potreby v oblasti bydlenia. Terénny výzkum bol zameraný na nízkoпрíjmové rodiny s deťmi žijúci na ubytovniach (dľa typologie ETHOS sa jedná o osoby bez bytu) na území štatutárneho mesta Ostrava. Pozornosť bola rovněž zameraná na zjišćení, akým spôsobom chcú rodiny s deťmi svoju situáciu v oblasti bydlenia riešiť a ak hodnotí své možnosti a pomoc pri získaní bydlenia. Situácie rodín s deťmi, ktoré sa ocitajú v bytovej nouzi a jsou nuceny žít na ubytovniach, vyžaduje riešenie za pomoci využiti komplexního souboru nástrojů, ve kterém významnou úlohu představuje rozvoj a podpora sociální práce, která se bude zaměřovat na zprostředkování přístupu k adekvátnímu bydlení a jeho udržení, či koordinace aktivit na místní úrovni za účelem zprostředkování odpovídající formy sociálního bydlení.

¹ Tento článek byl zpracován s podporou výzkumného projektu SGS3/FSS/2015, „Potřeby v oblasti bydlení u rodin s dětmi žijících na ubytovnách v Ostravě“.

² Kontakt: Mgr. Anna Krausová, Ph.D., Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita v Ostravě, Fráni Šrámka 3, Ostrava – Mariánské Hory, 709 00; anna.krausova@osu.cz

³ Kontakt: Bc. Monika Ottová, Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita v Ostravě, Fráni Šrámka 3, Ostrava – Mariánské Hory, 709 00; S14121@student.osu.cz

⁴ Kontakt: Bc. Richard Palatý, Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita v Ostravě, Fráni Šrámka 3, Ostrava – Mariánské Hory, 709 00; firga@seznam.cz

Klíčová slova

rodiny s dětmi, ubytovny, bydlení, potřeby, doplatek na bydlení, Ostrava

Abstract

The article presents results of research (SGS3/FSS/2015) carried out by the Faculty of Social Studies University of Ostrava in the period July–September 2015. Its aim was to find out reasons, that lead families with children to live in a hostels and find out what housing needs have families with children in housing area. Field research was focused on low-income families with children living in hostels within the City Ostrava. Research was aimed at finding, how want families deal their housing situation and how assess their chances and help in obtaining of housing. The situation of families with children, which live in hostels, requires solutions through the use of a comprehensive set of tools – one tool can pose development and support of social work as an instrument for mediating access to adequate housing or coordination of activities at the local level for the purpose of facilitating adequate forms of social housing.

Keywords

families with children, hostels, housing, housing needs, supplement for housing, Ostrava

Úvod

Príspevek prezentuje výsledky terénneho výzkumu (SGS03/FSS/2015), realizovaného členy výzkumného týmu Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě v období červenec–září 2015. Cílem výzkumu bylo zjistit příčiny, které vedou rodiny s dětmi k životu na ubytovně, a zjistit, jaké mají rodiny s dětmi potřeby v oblasti bydlení. Záměrem bylo získání subjektivních názorů samotných rodin (tj. jejich zástupců) na příčiny, které vedou rodiny s dětmi k životu na ubytovně, a zjištění, jaké vidí možnosti v řešení své bytové situace. Výzkum byl zaměřen na rodiny s dětmi, které žijí na ubytovnách na území statutárního města Ostrava.

Problematika ubytoven je v současné době v České republice tématem trvajících kontroverzních diskusí v rámci odborné i laické veřejnosti. Ač ubytovny poskytují přechodné, či jak v praxi vidíme, dlouhodobé bydlení pro osoby s nízkými příjmy, které jsou s ohledem na své nedostatečné celkové majetkové a sociální poměry ohroženy chudobou a sociálním vyloučením (Hruška a kol., 2013), podle stanoviska Platformy pro sociální bydlení (Snopek a kol., 2014) nemohou představovat řešení bytové nouze, naopak se stávají součástí problému, který je třeba řešit za pomoci komplexního souboru nástrojů. Ubytovny kromě poskytnutého bydlení v sobě skrývají mnohá rizika, a to především riziko neschopnosti udržitelnosti bydlení, nevhodného prostoru pro výchovu a vývoj dětí.

Rodiny s dětmi, které žijí na ubytovnách a jsou příjemci doplatku na bydlení, jsou povinny hledat si aktivně jiné bydlení. Za tímto účelem mohou požádat o pomoc příslušnou obec. Rodinám je doporučováno, aby spolupracovaly při hledání jiného, přiměřeného a vhodného bydlení se sociálními pracovníky obcí / městských obvodů. Praxe ale ukazuje, že sociální pracovníci v mnoha případech nemají k dispozici potřebné nástroje, aby rodinám mohli pomoci v řešení jejich bytové nouze. Např. některé obce / městské obvody nedisponují vlastním bytovým fondem, tj. byty určenými k sociálnímu či finančně dostupnému bydlení. Rodiny se rovněž obracejí se žádostmi o pomoc při řešení své bytové situace na sociální pracovníky působící v neziskových organizacích.

Předložené výsledky výzkumu, které jsou prezentovány v příspěvku, mohou nabídnout nejen sociálním pracovníkům, ale i širší odborné/laické veřejnosti pohled rodin s dětmi, jakým způsobem vnímají své bydlení na ubytovnách, jaké vidí možnosti řešení své bytové situace a pomoci v získání bydlení.

1. Teoretická východiska

V této části textu budou představena základní teoretická východiska výzkumu, který se zaměřuje na rodiny s dětmi, které žijí na ubytovnách v Ostravě.⁵ De facto se jedná dle definice ETHOS o rodiny bez bytu (MPSV, 2013a; Mikešzová, Lux, 2013; Kuchařová a kol., 2015).

Otázka finanční nedostupnosti bydlení pro nízkopříjmové rodiny s dětmi je alarmující. Lux, Kostelecký (2011) uvádí mladé rodiny s dětmi (zejména pak vícedětné rodiny nebo rodiny s jedním členem na mateřské dovolené) jako rizikovou skupinu ohroženou nedostupností bydlení.

Pelíšková a kol. (2012) upozorňuje na skutečnost, že v posledních letech se výrazně mění situace v oblasti bydlení. V souvislosti s uvolňováním nájemného a změnami v občanském zákoníku v oblasti nájmu z bytu se objevuje velká skupina osob, která z různých důvodů nebydlí v nájemních bytech a k dlouhodobému bydlení využívá různé jiné typy obydlí, včetně ubytovacích zařízení.

V roce 2011 stát nebo obce vlastnily 48 146 obydlených domů s byty, což bylo 2,7 % ze všech obydlených domů s byty v ČR. Obecní a státní byty jsou spíše ve velkých městech. Z celkového počtu obecních a státních domů s byty v roce 2011 bylo 21,4 % ve městech nad 100 tisíc obyvatel, 13,6 % v obcích se 2–5 tisíci obyvatel a jen necelá 2 % v obcích do 200 obyvatel. Většina měst a obcí plánuje další privatizaci svého bytového fondu. Celkově prudce klesá podíl nájemních bytů, a to přesto, že vlastnické bydlení je pro nízkopříjmové osoby a domácnosti téměř nedostupné (MPSV, 2013b:41).

Ve snaze obsazovat volné byty a v rámci rozvoje bydlení přistoupily také městské obvody ve statutárním městě Ostrava, po ukončení zákonné deregulace nájemného dne 31. prosince 2010, k tržní politice v oblasti bydlení. Došlo k postupnému navýšování nájmů z původních 35 korun na 50 Kč/m², což přimělo spoustu nájemců, kteří drželi obecní nájemní byty často ze spekulativních důvodů, k jejich opouštění a ukončování nájemních vztahů. Docházelo také k ukončování nájemních smluv nájemců bydlících v lokalitách s vysokou kriminalitou a lokalitách sociálně vyloučených. K již uvolněným bytům ve špatném technickém stavu tak postupně přibývaly další byty v lokalitách, kde se díky špatné pověsti velmi špatně pronajímaly. Některé obvody tak i nadále pronajímají některé své bytové fondy za původní nízké nájemné kolem 35 korun za m², například na ulici Jílová v Ostravě (Ostrava, 2013).

Důsledkem výše popsaných změn, transformací, převodu vlastnictví a dalších, například změn v „novém“ občanském zákoníku v oblasti bydlení, dochází v posledních letech k nárůstu počtu osob, které přicházejí o bydlení. Dochází k neustálému prohlubování sociálních rizik, jejichž důsledkem je pak každoroční nárůst počtu osob, které uvádí své trvalé bydliště na ohlašovných městských obvodech. Koncem roku 2013 bylo na ohlašovných všech obvodech SMO hlášeno téměř 5 % obyvatel města. Tito lidé pak z výše uvedených nebo i jiných důvodů místo nájemního bydlení využívají výhod alternativních možností bydlení, nejčastěji nabídek komerčních ubytovacích zařízení (Ostrava, 2013; Hruška, 2013).

Dle Studie o stavu bezdomovectví v Ostravě (2012) na ubytovnách žilo cca 7000 osob (Hruška, 2012). Z další studie „Analýza a řešení problematiky ubytoven na území SMO v krátkodobém a dlouhodobém horizontu“ (Hruška a kol., 2013) vyplývá, že na ubytovnách na území statutárního města Ostrava se zdržovalo (k září 2013) 622 dětí (ve věku 0–18 let). Podle údajů neziskové organizace Vzájemné soužití (2013:31) chudých rodin v Ostravě přibývá a jejich kroky po ztrátě bydlení vedou právě do ubytoven.

Kuchařová a kol. (2015) upozorňují, že s ohledem na skutečnost, že se jedná u komerčních ubytoven o zařízení, která nepodléhají žádné regulaci, nemají jednotnou podobu a nejsou systematicky registrována, je velmi obtížné o nich a osobách v nich žijících v současné době zjišťovat jakékoli souhrnné informace. Proto není možné ani z aktuálně dostupných dat vyvozovat počet osob žijících v nich.

⁵ Při zpracování teoretických východisek příspěvku jsme vycházeli z relevantních českých odborných zdrojů. Se zahraniční literaturou, především studiemi, které se věnují stejnému tématu, jsme se nesetkali.

Kuchařová a kol. (2015:58) uvádí, že v ČR chybí přehled o veřejných komerčních ubytovnách jako celku – ať už se to týká jejich počtu, velikosti jejich kapacit a reálných počtů osob v nich žijících nebo výše poplatků za ubytování (nájmu) a za další služby, počtu osob na místnost, vybavenosti a dalších kvalitativních aspektů poskytovaných služeb či sociodemografické struktury uživatelů atd. Některými z těchto aspektů se zabývají výše uvedené případové studie (srov. Peláková, Šmolová, 2013; Peláková a kol., 2012), z jejichž závěrů je nicméně obtížné usuzovat na kvantitativní stránky této problematiky v celé její šíři. I vzhledem k tomu, že jsou služby komerčních ubytoven tématem trvajících kontroverzních diskusí v rámci odborné i laické veřejnosti a jsou veskrze nahlíženy jako z hlediska lidských práv vysoce problematický typ podnikání, bylo by z různých důvodů užitečné realizovat komplexní studii mapující reprezentativním způsobem co největší počet těchto zařízení a jejich služby.

Lux, Mikeszová (2013), Lux, Kostecký (2011), Peláková a kol. (2012) se zamýšlí nad faktory, které rodiny vedou k bydlení v provizorních podmínkách.

Nejčastější důvody, pro které rodiny s dětmi končí na ubytovnách, jsou:

- neochota pronajímatelů (včetně obcí) jim byt pronajmout. Mnoho rodin se dostalo v minulosti do dluhové pasti a dluží na nájemném u obecního bytu, z tohoto důvodu tyto osoby nemají nárok na přidělení dalšího bytu ve své obci. Stejná situace je i u bytů v soukromém vlastnictví. V Ostravě vlastní velké množství bytů společnost RPG Real Byty. Pokud osoba má zájem o bydlení v bytě této společnosti, pracovníci RPG nejdříve zjišťují, zda již u nich není dlužníkem, musí mít také dostatečné příjmy, které musí doložit (alespoň jeden člen domácnosti musí být zaměstnán);
- obava pronajímatelů z rizikového chování potenciálního nájemce;
- skrytá diskriminace v přístupu k bydlení – pronajímatel nevezme do podnájmu romskou rodinu, především jedná-li se o mnohočetnou rodinu s více dětmi. V situaci, kdy je v ČR většina nájemních bytů vlastněna drobnými pronajímateli, je hrozba diskriminace vysoká. Drobní pronajímatelé bytů se snaží najít nejméně rizikového nájemníka a k dosažení tohoto cíle si vypomáhají zohledňováním předsudků; jejich averze vůči riziku vychází přirozeně ze skutečnosti, že případný neúspěch (neplacení nájemného) by mohl vážně ohrozit jejich rodinné finance. Tato situace se analogicky týká také přístupu malých obcí (Mikeszová, Lux, 2013:44);
- skutečnost, že nájemní vztah se všemi důsledky vyplývajících z tohoto právního vztahu z jakýchkoli důvodů nevyhovuje, např. proto, že na ně klade vysoké nároky, kterým rodiny nejsou schopny dostát, problémy s dodržováním povinností vyplývajících z nájemní smlouvy a další;
- komplex sociálních jevů – jako je nedostatek finančních prostředků na zaplacení kauce a jednoho či dvou nájmů placených předem, dále na opravy bytu (společnost RPG nabízí byty s nižším nájemným spojeným s opravami na vlastní náklady, vysoké zadlužení na různých službách (energie, voda, odpady, nájem, půjčky, apod.; Vzájemné soužití, 2013:14–15; Peláková a kol., 2012).

Na problém zadluženosti rodin s dětmi, který následně může vést ke ztrátě bydlení a k životu na ubytovně, poukazují i výsledky z výzkumu „Nová sociální rizika a možnosti uplatnění moderních metod sociální práce v Moravskoslezském kraji“, který realizovala FSS OU v roce 2010.

Bydlení (zajištění / či udržení) jako nejproblematictější oblast byla identifikována rodinami s dětmi i v rámci výzkumu *O způsobech zvládání chudoby z perspektivy rodin – podněty pro sociální práci*, který byl realizován FSS OU v období listopad 2012 – leden 2013.

Dle Hrušky a kol. (2012:20) největší podíl z příjmu vynakládají na bydlení neúplné domácnosti s dětmi a jednočlenné domácnosti (nad 40 %). Stejnou skutečnost dokládá i Keller (2011:135 až 136): „Potvrzuje se kritická situace neúplných rodin s dětmi, které při nižších příjmech, zpravidla

nulových úsporách a při nejvyšší míře zadluženosti mají výdaje na bydlení srovnatelné s relativně nejlépe situovaným typem domácností.“

Snopek a kol. (2014:5) uvádí, že podle údajů z SILC za období 2010–2013 vynakládaly např. domácnosti v roce 2010 průměrně 16,7 % svých příjmů na bydlení, zatímco v roce 2013 to bylo o 2 % více. Přičemž si nejvíce pohoršily domácnosti s nezaměstnanými členy, které vynakládaly v roce 2010 29,6 % na bydlení, zatímco v roce 2013 to bylo již 38,6 % příjmů. Jako problematická se ukazuje skutečnost, že stávající konstrukce dávek určených na bydlení neřeší danou situaci, protože příjemcům po zaplacení na bydlení nezůstává ani částka na živobytí.

Sunega (2015:124) poukazuje na skutečnost, že náklady na bydlení vyplácené z kapitoly MPSV do oblasti bydlení neustále narůstají. Např. náklady na výplatu příspěvku na bydlení vzrostly mezi roky 2007–2013 bezmála pětinasobně a náklady na doplatek na bydlení dokonce na více než pětinasobek stavu z roku 2007.

Z hlediska ohrožení chudobou jsou dlouhodobě nejméně ohroženy příjmovou chudobou domácnosti ve vlastnické formě bydlení. Naopak domácnosti v nájemní formě bydlení jsou příjmovou chudobou ohroženy více (rodiny s dětmi, domácnosti s nepravidelnými příjmy apod.; Sirovátka a kol., 2015).

2. Problematičnost ubytoven

Dochází k přesouvání ekonomicky slabšího obyvatelstva do obecního fondu, který ale výrazně ubývá, což následně vede k tomu, že nízkopříjmové rodiny s dětmi hledají jiné možnosti bydlení, např. v podnájmech či končí na ubytovnách (Hruška a kol., 2012). Podle Hradeckého a kol. (2007:36) osoby, které se rozhodnou využívat služeb veřejných komerčních ubytoven, nemají jinou možnost bydlení.

Většina rodin s dětmi, které opustí-li prostor nájemních, ale i podnájemních bytů a nastěhují se na ubytovnu, mají jen velmi malou šanci k návratu a nájemní bydlení pak již získávají jen velmi obtížně. Podaří-li se jim je získat, mají často opět problémy s jeho udržením. Bydlení v ubytovnách tak může pro některé představovat jednoduchou a přijatelnou alternativu (Pelíšková a kol., 2012). Ubytovny však kromě poskytnutého bydlení skrývají mnohá rizika, a to především riziko neschopnosti finanční udržitelnosti tohoto bydlení. Prostor, který ubytovny rodinám s dětmi nabízí, je nevyhovující. Mnohdy jde o jeden pokoj o velikosti v rozmezích 12 až 20 m², ve kterých jsou umístěny dvě, tři nebo i čtyři postele. Každý ubytovaný klient má takto k dispozici prostor jedné postele a přibližně 4 m² svého soukromí, svého životního prostoru. Pokud by měl zájem o televizi, ledničku, nebo dokonce možnost praní, musí si připlatit nemalou částku (osobní sdělení pracovníka ÚP Ostrava, 2015). Např. poplatek za energie při využití vlastní televize/ledničky může činit 6 Kč / 1 den, při využití zapůjčené televize/ledničky 10 Kč / 1 den. Poplatek za vyprání 1 várky prádla se může pohybovat v rozmezí 50 Kč až 80 Kč.

Každá ubytovna na území statutárního města Ostrava zaujala odlišný postoj k cenové politice, a tak se ceny na ubytovnách různí. Podle informací pracovníků hmotné nouze Kontaktního centra Ostrava se ceny za ubytování pohybují kolem 4000 až 5000 Kč za lůžko. Tedy za dvojlůžkový pokoj žádá ubytovatel přes 8000 Kč měsíčně za pokoj o velikosti například 12 m², za třílůžkový více než 12 000 Kč a 16 000 Kč za čtyřlůžkový. Tyto částky jsou ale neúplné, neboť ubytovatel žádá další poplatky, které doplácí klienti ještě navíc. Pokud klient žádá takový nadstandard, jako je jednolůžkový pokoj, i když třeba o velikosti 10 m², platí za něj mnohdy přes 7000 Kč měsíčně (osobní sdělení pracovníka ÚP Ostrava, 2015).

Dávka hmotné nouze doplatek na bydlení však ve většině případů tyto náklady nepokrývá, a klient si tak musí rozdíl v ceně doplatit z příspěvku na živobytí. Za ubytování rodiny v bytě ubytovny, jak označují ubytovny části svých prostor, kde jsou například dva pokoje odděleny od dalších pokojů společnými vstupními dveřmi, požaduje ubytovna, například za ubytování dvou dospělých osob a pěti dětí, v prostoru 48 m², 17 000 Kč za jeden měsíc. Taková rodina si pak doplácí ze svých

prostředků, k dávce doplatek na bydlení, ještě dalších 5000 Kč, aby náklady na ubytovnu každý měsíc vůbec dokázala pokrýt (osobní sdělení pracovníka ÚP Ostrava, 2015).

Platforma pro sociální bydlení v roce 2014 poukázala na výše uvedené problémy a nesouhlasí s názorem, že ubytovny jsou potřeba, protože v nich bydlí lidé, kteří nemají kompetence k užívání a udržení standardního bydlení („neumějí bydlet“). Ubytovny nemohou představovat vhodný způsob řešení bytové situace nízkopříjmových skupin obyvatel, ani kdyby nebyly předražené a zlepšily se zde hygienické podmínky (či by je například provozovaly obce nebo stát; Snopek a kol., 2014).

3. Politický a legislativní kontext

Začátkem roku 2014 se začaly v médiích objevovat zprávy o připravovaných změnách v zákoně č. 111/2006 Sb., o hmotné nouzi, a dne 2. července 2014 vláda schválila návrh, podle kterého bude doplatek na bydlení v ubytovnách poskytován jen na prostor, nikoliv na počet osob žijících v jednom bytě.

Systém výplaty doplateků na bydlení je v současné době nastavený tak, že se v ubytovně platba počítá podle počtu osob v bytě, ne ale podle metrů čtverečních. Proto je pro provozovatele ubytoven výhodné mít v malé místnosti co největší počet nájemníků.

K 1. 1. 2015 vstoupil v účinnost zákon č. 252/2014 Sb., kterým se mění zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony, ve vztahu k systému dávek pomoci v hmotné nouzi.

Do zákona o ochraně veřejného zdraví je vložena povinnost pro provozovatele ubytovacích zařízení poskytujících ubytování podle § 21a věty třetí zákona o ochraně veřejného zdraví upravit do 31. 3. 2015 provozní řád a předložit jej ke schválení příslušnému orgánu ochrany veřejného zdraví.

Nejpozději do 28. 2. 2015 byla orgánům pomoci v hmotné nouzi ustanovena povinnost informovat osoby, které pobírají dávku pomoci v hmotné nouzi na základě užívání stavby pro individuální či rodinnou rekreaci nebo jiného než obytného prostoru, o tom, že nebude-li stavba pro individuální či rodinnou rekreaci nebo jiný než obytný prostor od 1. 9. 2015 splňovat standardy kvality bydlení podle § 33b odst. 1 zákona o pomoci v hmotné nouzi ve znění účinném od 1. 1. 2015, bude dávka pomoci v hmotné nouzi odňata, popřípadě snížena (ÚP Ostrava, 2015b).

Situace s výplatou doplatku na bydlení a s bydlením na ubytovnách se zkomplikovala v průběhu května 2015, kdy ÚP z povinnosti svého úřadu musely oslovit městské obvody / obce s žádostmi o udělení souhlasu s ubytováním konkrétních osob na ubytovnách. Městské obvody většiny měst a obcí zaujaly obdobné stanovisko a odmítly se k těmto žádostem ÚP vyjádřit. Na konci května 2015 zavládla na většině ubytoven mezi klienty nejistota, neboť nebylo jasné, zda žadatelé o dávku doplatek na bydlení budou tuto dávku i nadále dostávat, nebo jim bude odňata.

Situaci neulehčovali ani samotní majitelé ubytoven, neboť někteří vzali situaci na lehkou váhu a do května 2015 ani nepodali žádosti o schválení hygienických a provozních řádů. Situace na přelomu května a června 2015 byla taková, že nebylo jasné, na které ubytovny dávky – doplatek na bydlení poskytovány budou a na které nikoli s tím, že odmítavý postoj obcí, které odmítaly vydat stanoviska k ubytovaným klientům, ještě celou situaci a nejistotu násobil (osobní sdělení pracovníka ÚP Ostrava, 2015).

V červnu 2015 se zpočátku neměnilo nic na postojích obcí a ty, i přes žádosti MPSV o vstřícný přístup, prezentovaly, že nebudou ani nadále na žádosti pracovníků ÚP o tzv. závazné stanovisko, které musejí vydat, aby byla klientům vyplacena dávka v hmotné nouzi, doplatek na bydlení, nijak reagovat.

Situace se změnila v průběhu 1. týdne června 2015, kdy jako první vydal svá závazná stanoviska městský obvod Ostrava Jih (dále MOb Ostrava Jih) a souhlasil s tím, aby byli na území jeho obvodu ubytováni v ubytovnách klienti ÚP, tedy žadatelé o doplatek na bydlení. Tato stanoviska podléhala přísným kritériím, podle kterých se schvalovalo, komu se bydlení na ubytovně povolí a komu ne.

Tato závazná stanoviska se vydávala na přechodnou dobu tří měsíců. Na základě těchto závazných stanovisek byly Úřadem práce klientům, již tato souhlasná stanoviska obdrželi, dávky vyplaceny.

Dne 11. června 2015 zasedla městská rada MOB Ostrava Jih a kritéria opět zpřísnila. Nové žádosti již podléhaly přísnějším kritériím, mimo jiné také posouzení, zda žadatel má, nebo nemá trvalé bydliště na území Ostrava Jih, a to již minimálně po dobu 12 měsíců před podáním žádosti o souhlas, a to včetně všech společně posuzovaných osob, mimo osoby mladší 18 let. Další podmínkou, která vstoupila v platnost od 1. září 2015, bylo, že osoby, jež žádají o souhlasné stanovisko, nesmí mít žádný dluh vůči statutárnímu městu Ostrava (osobní sdělení pracovníka ÚP Ostrava, 2015).

Ostatní městské obvody se do poloviny června 2015 oficiálně nevyjádřily, kromě městského obvodu Moravská Ostrava a Přívoz, který zaslal na ÚP oficiální stanovisko, respektive sdělení, že dle projednání Rady městského obvodu Moravská Ostrava a Přívoz, podle usnesení č. 0804/RMOB1418/14/15 ze dne 8. června 2015, se ke všem žádostem nebude vyjadřovat, čímž se zkomplikovala situace rodin bydlicích na ubytovnách v tomto obvodu, protože ty nevěděly, zdali budou mít jistotu ubytování i nadále (osobní sdělení pracovníka ÚP Ostrava, 2015).

Celkově tak do 20. června 2015 zaslaly úřady práce na městské obvody po celé Ostravě, do částí, ve kterých se ubytovny nacházejí, celkem 2091 žádostí o závazné stanovisko. Nejvíce žádostí, a to 1248, bylo odesláno na městský obvod Ostrava Jih, který odsouhlasil 899 žádostí, 204 žádostí po 11. květnu 2015 zamítl a ke zbytku se nestihl do konce června z různých důvodů vyjádřit (osobní sdělení pracovníka ÚP Ostrava, 2015).

V polovině června 2015 začaly úřady práce zahajovat správní řízení s žadateli, kteří obdrželi zamítavá nebo neutrální stanoviska obcí. Nedošlo však k žádnému odnětí dávky a úřady práce nadále vyčkávaly, zda se celá situace na vládě nebo na jiném kompetentním místě vyřeší. V pondělí 22. června 2015 za účasti televizních štábů, sociálních pracovníků neziskových organizací a pracovníků dalších iniciativ podali klienti na kontaktní pracoviště po celé Ostravě celkem 413 žádostí o Mimořádnou okamžitou pomoc na úhradu ubytoven (osobní sdělení pracovníka ÚP Ostrava, 2015).

Téhož dne, 22. června 2015, zaslal ministr vnitra Chovanec ministryni MPSV Marksové dopis (č. j. MV-148981-13/LG-2014), ve kterém vyjadřuje svůj postoj ke zmíněné problematice.

Nejprve připomněl, že sice 27. ledna 2015 vyjádřil svůj právní názor k souhlasům obcím, že opravdu jde o závazné stanovisko, ale také upozornil, že šlo o dobu krátce po nabytí účinnosti tohoto zákona, a jelikož se jednalo o nový institut, ohledně kterého panovalo plno pochybností, tak vzhledem k časové tísní nebylo možno plně posoudit všechny podstatné okolnosti a zvážit všechny důsledky, které takový výklad zákona mohl mít (Chovanec, 2015).

26. června 2015 po vyjádření Chovance byl doplatek na bydlení všem žadatelům o tuto dávku vyplacen. V srpnu 2015 uplynuly 3 měsíce, po které měli někteří klienti udělen souhlas obcí s ubytováním na ubytovnách na území jejich obvodů. Na tyto ubytovny byl sice opět zaslán požadavek o udělení souhlasu, ale dle metodických pokynů ÚP již tento souhlas či nesouhlas nebyl nutnou podmínkou k přiznání nebo posouzení nároku na dávku doplatku na bydlení.

Dávky doplatek na bydlení tak byly i nadále při splnění všech náležitostí nutných pro výplatu dávky beze změn vypláceny a tento stav se do konce roku 2015 s ohledem na souhlasy obcí již nezměnil (osobní sdělení pracovníka ÚP Ostrava, 2015).

4. Metodologie výzkumu

Cílem výzkumu bylo zjistit příčiny, které vedou rodiny s dětmi k životu na ubytovně, a zjistit, jaké mají rodiny s dětmi potřeby v oblasti bydlení.

Záměrem bylo získání subjektivních názorů samotných rodin (tj. jejich zástupců) – na příčiny, které vedou rodiny s dětmi k životu na ubytovně, a zjištění, jaké vidí možnosti v řešení své bytové situace. Výzkum byl zaměřen na rodiny s dětmi, které žijí na ubytovnách na území statutárního města Ostrava.

K dosažení cíle výzkumu byla využita kvalitativní výzkumná strategie. Naplnění cíle bylo zajištěno prostřednictvím terénního šetření, které se realizovalo v období červenec–září 2015.

Do výzkumného souboru byly zahrnuty rodiny s dětmi (žijící na ubytovnách na území statutárního města Ostrava). Bylo zapojeno celkem 20 komunikačních partnerů zástupců ze 17 rodin (z 6 ubytoven na Moravské Ostravě, v Mariánských Horách, Slezské Ostravě, Ostravě Jihu), se kterými byly vedeny polostrukturované rozhovory.

Z oslovených rodin, které se rozhodly do výzkumu zapojit, byl ve většině případů zapojen jeden komunikační partner. Pouze u rozhovorů R1, R2, R4 se rozhovorů zúčastnil pár (ve 2 případech druh a družka, v 1 případě manželé).

Výběr komunikačních partnerů kombinoval prvky záměrně účelového i náhodného výběru:

- a) 1. skupinu – 9 komunikačních partnerů – tvořili zástupci rodin s dětmi, které vyhledaly pomoc v řešení své bytové situace. Tyto rodiny byly kontaktovány prostřednictvím NNO CENTROM. V 1.–2. týdnu v červenci 2015 přišli zástupci rodin (celkem 43) sepsat žádost o přidělení sociálního bytu do poboček organizace a byli požádáni o zapojení do výzkumu. Nabídku s možností zapojit se do výzkumu sdělil zástupcům rodin sociální pracovník, který s rodinami sepisoval žádost. Do kontaktu jsme se dostali přímo pouze se zástupci rodin, kteří se rozhodli do výzkumu zapojit. Rozhovory byly realizovány v prostorách NNO – lokalita: Slezská Ostrava – Trnkovec, Ostrava – Vítkovice-Sirotčí).
- b) 2. skupinu – 11 komunikačních partnerů – tvořili zástupci rodin s dětmi, kteří byli osloveni přímo na ubytovnách, a rozhovory byly vedeny zde. Při výběru komunikačních partnerů bylo zohledněno, aby byly dotazovány rodiny s dětmi žijící na různém typu ubytoven v rámci jednotlivých městských obvodů statutárního města Ostrava.

V období červenec–srpen 2015 se ale jako velice problematické ukázalo získání kontaktů na rodiny a souhlas k rozhovorům. Zástupci rodin s dětmi velice často vyjadřovali obavy, že když se majitel ubytovny dozví o poskytnutí rozhovoru, přijdou o ubytování. Zástupci rodin byli poučeni a ujištěni, že bude zachována anonymita při vedení rozhovorů a jejich přepisu a že majitelé ubytoven nebudou mít informace o tom, se kterými rodinami rozhovory byly uskutečněny. I přesto jsme v několika případech byli s žádostí o poskytnutí rozhovorů odmítnuti. Při získání kontaktů na rodiny na ubytovnách a s následným souhlasem s rozhovory nám velice pomohlo, že jeden člen výzkumného týmu byl zaměstnán na ÚP Ostrava v rámci agendy dávek hmotné nouze a některé rodiny znal ze svého působení, což mohlo vést k posílení důvěry, ale také mohlo ovlivnit odpovědi komunikačních partnerů především u části rozhovoru, která se zaměřovala na otázky týkající se vlastního řešení a iniciativy rodin při řešení své bytové situace. Komunikační partneři mohli odpovídat způsobem, který předpokládali, že je od nich očekáván. Tento člen výzkumného týmu vedl 6 rozhovorů, 5 rozhovorů pomohl zprostředkovat. Rodiny byly s žádostí o poskytnutí rozhovoru osloveny osobně.

Tabulka 1: Sociodemografické charakteristiky komunikačních partnerů – rodiny s dětmi

	Datum rozhovoru	Pohlaví	Věk	Počet členů v domácnosti	Období bydlení na ubytovně	Doplatek na bydlení	Zaměstnání	Ubytovna
R1	15. 7. 2015	Ž + M	Ž28+ M29	6 (4 děti: 2 roky, 5 let, 7 let, 11 let)	3 roky	ANO (11 tis. Kč)	Ž – mateřská M – evidence ÚP	Moravská Ostrava (Pod Mostem)
R2	15. 7. 2015	Ž + M	Ž21 + M21	3 (1 dítě: 2,5 let)	1 rok, 2 měsíce	ANO (10 360 Kč)	Ž – mateřská M – zaměstnan	Moravská Ostrava (Pod Mostem)
R3	16. 7. 2015	Ž	Ž23	2 (1 dítě: 4 roky)	1,5 měsíce	ANO (8 300 Kč)	Ž – evidence ÚP	Ostrava Jih Zábřeh (Čujkovova)
R4	16. 7. 2015	Ž + M	Ž25 + M28	5 (3 děti: 4 roky, 5 let, 8 let)	2 roky	ANO (11 377 Kč)	Ž – evidence ÚP M – evidence ÚP	Mariánské Hory Výstavní
R5	20. 7. 2015	Ž	Ž38	2 (1 dítě: 11 let)	2 roky	ANO (8 800 Kč)	Ž – evidence ÚP	Slezská Ostrava – Kunčičky
R6	20. 7. 2015	Ž	Ž46	5 (3 děti: 26 let, 25 let, 23 let)	V době vedení rozhovoru bez přístřeší		Ž – evidence ÚP	V červnu 2015 – ubytování na ubytovně Ostrava – Zábřeh (Metalurg)
R7	9. 9. 2015	M	M40	4 (2 děti: 9let, 1,5 roku)	3 roky	ANO (?)	M – evidence ÚP	Moravská Ostrava (Cihelny)
R8	9. 9. 2015	Ž	Ž34	3 (1 dítě: 2 měsíce)	2 roky	ANO (?)	Ž – mateřská	Moravská Ostrava (Cihelny)
R9	17. 9. 2015	Ž	Ž23	5 (3 děti: 1,5 roků, 2 roky, 4 roky)	4 roky	ANO (cca 13 tis. Kč)	Ž – mateřská	Mariánské Hory (Výstavní)
R10	17. 9. 2015	Ž	Ž20	4 (2 děti: 5 let, 6 měsíců)	Méně než 1 rok	ANO (cca 11 tis. Kč)	Ž – mateřská	Mariánské Hory (Výstavní)
R11	17. 9. 2015	Ž	Ž20	3 (2 děti: 3 roky, 6 měsíců)	Méně než 1 rok	ANO (cca 10 tis. Kč)	Ž – mateřská Partner – výkon trestu	Mariánské Hory (Výstavní)
R12	17. 7. 2015	Ž	Ž24	4 (2 děti: 7 a 5 let)	3 roky	ANO	Ž – evidence ÚP	Mariánské Hory (Výstavní)
R13	23. 7. 2015	Ž	Ž28	4 (2 děti: 13 a 7 let)	4 měsíce	ANO	Ž – evidence ÚP	Moravská Ostrava (Cihelny)
R14	25. 8. 2015	Ž	Ž51	3 (2 děti: 4 měsíce, 13 let)	4 roky	NE	Ž – starobní důchod	Moravská Ostrava (Cihelny)
R15	25. 8. 2015	Ž	Ž31	3 (2 děti: 4 roky, 8 let)	2 roky	ANO	Ž – evidence ÚP	Moravská Ostrava (Cihelny)
R16	25. 8. 2015	Ž	Ž65	3 (1 dítě: 7 let)	3 roky	ANO	Ž – evidence ÚP	Moravská Ostrava (Cihelny)
R17	17. 9. 2015	Ž	Ž28	4 (3 děti: 7, 8, 10 let)	1 měsíc	ANO	Ž – evidence ÚP	Mariánské Hory (Výstavní)

(Zdroj: vlastní zpracování)

Ze 17 rodin, které se účastnily rozhovorů, představovalo 6 rodin složených ze samoživitele/ky a dětí. Ve všech případech se jednalo o ženy samoživitelky. Ve většině případů (13 rozhovorů) komunikačními partnery byly ženy.

K září 2013 bylo na území statutárního města Ostrava evidováno 37 ubytoven. K období realizace výzkumu (červenec–září 2015) počet ubytoven narostl na 42.

Z vedených rozhovorů byl pořízen audiozáznam a následně došlo k jejich přepisu v programu F4 a analýze v programu MAXQDA12 (Qualitative Analysis Data Software). Při analýze bylo postupováno s ohledem na teoretické nasycení jednotlivých témat. Na začátku procesu analýzy došlo k vytvoření soustavy kódů a okódování dat.

Tabulka 2: Soustava kódů

Kategorie	Subkategorie	
Ztráta bydlení – příčiny bydlení na ubytovně	Ukončení/neprodloužení smlouvy ze strany pronajímatele	Finanční problémy
		Osobní psychické problémy
	Problémy s hrazením nákladů za bydlení	Platba nákladů na bydlení z prostředků na obživu
	Neprodloužení podnájemní smlouvy	Pokles příjmů v souvislosti se ztrátou zaměstnání
		Odlišná etnicita (vedoucí k neprodloužení podnájemní smlouvy)
Ztráta bydlení – řešení situace před nastěhováním na ubytovnu		Konflikty ve vztazích
	Nevyhovující bydlení a následné „dobrovolné“ vystěhování	Nevyhovující technický stav bytu
		Špatné hygienické podmínky
	Hledání nového bydlení – problémy	Počet dětí (limitující možnost získat nové bydlení)
		Odlišná etnicita (limitující možnost získat nové bydlení)
Předchozí bydlení – před nastěhováním na ubytovnu		Nedostatek finančních prostředků pro získání nového bydlení
	Pomoc rodiny a příbuzných	
	Otázka zajištění péče o děti	Nutnost dočasného umístění dětí v institucionální péči
	Azylové bydlení	Dočasnost řešení a nejistota
	Bydlení u rodiny/známých	
Bydlení na ubytovně	Sociální bydlení (NNO, město)	Problémy v dodržení podmínek bydlení ze strany pronajímatele
	Bydlení v podnájmu – soukromá osoba	Odlišná etnicita (důvod pro ukončení podnájmu)
	Bydlení v nájmu (obecní byt / byt soukromé společnosti)	Vysoká cena za bydlení
	Mezilidské vztahy	Konflikty
	Bezpečí na ubytovně	Problém s udržováním mezilidských vztahů
Potřeby v bydlení		Problematické vztahy s okolím
	Hodnocení zázemí ubytovny	Ztráta věcí
		Změna ubytovny
		Stísněný prostor
		Špatné hygienické zázemí
Hledání nového bydlení – cesta ven z ubytovny		Nedostatečné soukromí na ubytovně
		Nevyhovující vnitřní prostory ubytovny
		Vybavení ubytovny
	Problémy s placením ubytování	Platba z prostředků na obživu
		Platba služeb navíc (elektrina, využití lednice/TV)
Hledání nového bydlení – cesta ven z ubytovny		Obavy ze ztráty doplatku na bydlení
	Nejistota	Hrozba bezdomovectví
		Obavy z nejistého bydlení
		Ztráta trvalého pobytu
		Vlastní bydlení jako otázka prestiže
Hledání nového bydlení – cesta ven z ubytovny		Časová stálost / jistota bydlení
		Požadavek na finanční zajištění nového bydlení
	Prostor pro bydlení	Prostor pro soukromí
		Prostor pro děti a jejich zájmy
		Prostor pro sociální kontakty
Hledání nového bydlení – cesta ven z ubytovny	Představa vlastního bydlení	Lokalita
		Priměřenost bytu – velikost
		Priměřenost bytu – vybavení
	Motivace	Akutní řešení
		Požadavek na „aktivní“ řešení bytové situace (poučení ÚP)
Hledání nového bydlení – cesta ven z ubytovny		Hrozba rušení ubytoven
	Zdroje pomoci v řešení bytové situace	Vlastní řešení
		Pomoc sociálního pracovníka
	Hledání nového bydlení – problémy	Nedostatečné finanční prostředky (vysoké kauce)
		Dluhy na předchozím bydlení
Hledání nového bydlení – cesta ven z ubytovny		Odlišná etnicita (limitující možnost získat nové bydlení)

Pro analýzu přepsaných rozhovorů byla použita metoda *tematické analýzy*. Braun a Clarke (2006:79) charakterizují tematickou analýzu jako metodu, v rámci které výzkumník identifikuje, analyzuje a hledá vzájemné odkazy ke vzorům (tématům) v datech.

5. Výsledky výzkumu a diskuse

V následující části textu budou představeny výstupy analýz rozhovorů, které jsou strukturovány dle dílčích výzkumných otázek:

5.1 Předchozí bydlení před nastěhováním na ubytovnu

Rodiny nejčastěji uváděly bydlení: v podnájmu (9x), dále pak v obecním bytě (3x), u příbuzných (3x), v Domě na půli cesty (2x), v bytě NNO (nájemní smlouva na 3 měsíce; 2x), v azylovém domě (1x), v bytě soukr. společnosti RPG byty (1x). Zmiňovaly změnu bydliště v krátkém čas. období. Např. rodina č. 6 v průběhu několika let změnila 2 podnájemy, 4 ubytovny. Rodina č. 1 nejdříve bydlela v nevyhovujícím bydlení u příbuzných, několik měsíců bydlela střídavě u různých přátel, následně v Domě na půli cesty a poté v bytě Armády spásy, kde jí byl ukončen nájem z důvodu nesplnění podmínek smlouvy (rodina k sobě bez vědomí majitele bytu nastěhovala babičku) a rodina se nastěhovala na ubytovnu.

Na skutečnost, že část lidí nucených žít na ubytovnách opakovaně migruje mezi různými ubytovnami, což má na rodiny řadu negativních dopadů, které se projevují například zhoršeným prospěchem u dětí, přerušením kontaktů s pracovníky sociálních služeb či ztrátou sociálních vazeb, upozorňuje i Snopek a kol. (2014:11).

5.2 Důvody přestěhování na ubytovnu

Jako nejčastější důvody k přestěhování na ubytovnu rodiny uváděly finanční problémy (dluhy na nájemném, službách – vodě, OZO), problémy s placením půjček (např. z důvodu ztráty zaměstnání a druhého příjmu). Zmiňovaly také ale problémy s hrazením vysokých nákladů na domácnost, což je vedlo k hledání jiného bydlení a k volbě ubytovny. „*Tak sme odešli odtam, ale nechcela sem odejít, ale bylo to malé, platila sem tam hodně peněz, deset tisíc..., že to bylo pro mně... moc drahé jako. A mně to jako sociálka nechcela bradit... Takže... a jako z toho... elektrika s plynem, třináct čtrnact tisíc mi to dělalo...*“ (R17)

„*Tak... je to erpégěčko, bylo to na mě moc drahé (...), tak toto, nebylo to tam špatné, děti mely pokoj svůj, sme byli v obyvuaku, jako... prostředí hezké, všechno... ale my sme na to neměli, my sme to neplatili.*“ (R13) Tazatel (dále T): „*Kolik ste tam bradili?*“ Paní: „*Nó... eeb... deset?... Kolem deseti tisíc... Měli sme tam potom dlub, tak sme se odstěhovali... Dali sme tam do pořadku všechno, tak se to má, dyž se člověk odstěhuje, uklidilo se to všechno... šli sme na ubytovnu.*“ (R13)

Častým důvodem bylo ale také i ukončení podnájemní smlouvy ze strany majitele bytu z důvodu stížností sousedů na problémové chování partnera. T: „*Mbh, ale vy jste říkala, že v tom bytě jste bydlela ale půl roku, tak mě zajímá, proč vám to předčasné ukončil, protože vy jste měla smlouvu na rok.*“ Paní: „*Tam byla stížnost na mě, protože my jsme se s přítelem rozešli a přítel mi tam chodil skoro pořád, jakože za dcerou chodil, byl tam i o půlnoci, no prostě dělal mi tam ostudu. No a tam ti staří si stěžovali majitelovi, no majitel mi volal a řekl, pokud ještě uslyší něco, tak že půjdu ven...*“ (R3)

Jako příčinu ztráty bydlení uvedly rodiny i odlišnou etnicitu (např. majitel bytu při uzavírání podnájemní smlouvy nevěděl, že v bytě budou bydlet i Romové). „*Zkoušela. Ano. Zkoušela sem to, hodněkrát, volam po inzeratach, v blízkosti školy holky, protože nesmí mít jinou školu, protože to nezvlada to učivo, musí mít tu lehkou školu, tak ať mužů dohazet s dětma do školy... Ale řeknu jim dopředu, jsem z romského puvodu, děkujeme, nemáme, zase zavolám, a zase a volám... A mám jenom dvě děti...*“

Dyž slyší Z romského puvodu, řeknou, že mají... plné a nebo řeknou hned Nežlobte se, ale ne... Tak to mám no. Tak to dělám pořád každý měsíc, obvolavam všechno a nic.“ (R13)

„Snažím se marně a... tó... klidně m... mam na to svědky, že sem... ja sem chodila do Zabřehu, před... měla sem jednoho, který... mm... který by jako souhlasil, nepředstavila sem se, že sem Romka... říkam, zkusím se nepředstavit. Takže sme si udělali schůzku, šli sme se piva napít, jak mě viděl... už tam začal přetáčet, že se mi ozve do pátku, už se mi ani neozval, takže sem to vzdala, ja už se ne... jako neminim někomu prosit o byt. Protože sem cigánka...“ (R15)

Mezi další příčiny ztráty bydlení rodiny uváděly psychické (zdravotní) problémy, špatné hygienické podmínky v bytě, či špatný technický stav domu a následně dobrovolné vystěhování z bytu.

Podle Snopka a kol. (2014) se lze na ubytovných výjimečně setkat i s lidmi, kteří ubytovnu upřednostňují před bydlením v nájemních bytech, které mají šanci získat (tj. takových, kde je ještě nižší kvalita bydlení než na ubytovnách). Tato preference je však často způsobena očekávanými riziky spojenými s nájemním bydlením. Komunikační partneři v souvislosti s hodnocením nájemního bydlení uváděli jako problematické: technický stav bytu, hygienické podmínky v bytě/domě, nepřiměřenou cenu v nájemním bydlení, které nabízí komerční subjekty (např. společnost RPG aj.).

5.3 Představa bydlení, motivace a snaha najít si jiné bydlení

Motivace k hledání a získání jiného bydlení

Většina rodin se vyjádřila, že chce získat bydlení ve formě bytu. Některé rodiny ale nevěděly, jakým způsobem mohou byt získat. Také vyjádřily obavy z vysokých kaucí, které budou muset zaplatit.

„... my nemáme peníze na nějaký byt, protože každý den hledáme přes internet, voláme realitku, prohlídky byty všechno, oni mi řeknou vy máte 4 děti, vy potřebujete 4+1, jo. Chceme po vás hned naráz 35 tisíc kaucí, že poplatek a také ty věci, 3x kaucí 1 nájem, jo stočné a na to já nemám. Já sice pobírám nějaké moje živobytí s druhem a s dětma a mateřská mi to dělá nějakých 15 a půl tisíce a já na to nemám, abych někomu zaplatila 30 tisíc za nějaký byt.“ (R1) „Jak se to dá řešit, dyž už mi dost lidí pomáhali, ze sociálních... eh... dávek, š... všude mi pomáhali a nedá do to nějak řešit. A pokud se chytáte, tak potřebujete... ja nevím, tříměsíční kaucí nebo nájem a to je někdy třicet tisíc, a kde...“ (R15)

Zjištění vyplývající z rozhovorů se shodují s upozorněním Snopka a kol. (2014), že lidé na ubytovnách zpravidla nežijí kvůli tomu, že by tento typ zařízení upřednostňovali před jinými formami bydlení, ani na nich dlouhodobě nesetrvávají z vlastní vůle. Naprostá většina lidí, kteří je obývají, by ráda získala standardní nájemní bydlení. Jejich šance, že se jim ho podaří získat, jsou ovšem často minimální.

T: „Zvažujete bydlení v jiné formě, než je ubytovna?“ Paní: „Jo, určitě.“ T: „Mhh, a proč?“ Pán s paní: „Už (povzdech) nás to ne baví na té ubytovně, už je to taká ponorková nemoc, jak se všichni starají do vás a co vaříš a kolik ti zůstalo peněz, myslím, že na taký život nejsme zvyklí. My jsme mladí a my chceme mít svoje, že klid. Přítel chodí do práce, takže někdy se ani nevyspí pořádně.“ (R2) Pán: „Ale co se jedná o byt, teď nám vyřizuje sociální, aby jsme nebyli na těch ubytovnách, tak jsou veškeré majitelé RPGčko a tam jsou kaucí na splátky... takže my počítáme, že během toho měsíce, dvou měsíců už odsadí vypoádem.“ T: „Takže uvažujete jinou formu bydlení.“ Pán: „No jistě.“ (R7)

Stejná zjištění ukázaly i výsledky reprezentativního šetření, které na ubytovnách v roce 2014 pro MPSV prováděla firma Deloitte. Podle něj 90% obyvatel ubytoven hledá jiné bydlení, celých 87% dotázaných však je nuceno zůstat na ubytovně z ekonomických důvodů. Pouze 13% dotázaných zde přebývá kvůli tomu, že zde mají další členy rodiny, anebo žádné jiné ubytování nehledají (Platforma pro sociální bydlení, 2015).

Motivací pro získání bytu byly pro dotazované rodiny: soukromí, prostor pro děti, nižší cena za bydlení, bezpečí, možnost mít návštěvy v kteroukoli dobu, svoboda, kterou s sebou bydlení přináší (např. byly kritizovány mříže na ubytovnách).

Keller (2013:15) poukazuje na význam domova v oblasti uspokojování trojice důležitých potřeb. Na prvním místě domov poskytuje bezpečí. Domov kromě klidu a bezpečí představuje také vydatný zdroj stimulace. A konečně pomáhá domov také řešit problém s vlastní identitou. Ten, kdo se v určitém místě cítí doma, má možnost identifikovat se s něčím, co ho spojuje s lidmi, kteří zde byli před ním.

Snopek a kol. (2014) upozorňuje, že na ubytovnách často nemají jednotlivé ubytovací jednotky vlastní sociální zařízení a kuchyni. Místa, jež neposkytují dostatek soukromí a autonomie, neumožňují stabilní život a rozvoj. Nucené sdílení společných prostor vede nutně ke konfliktům mezi ubytovanými.

Představy budoucího bydlení – limity, které je ovlivňují

Představa budoucího bydlení u rodin byla realistická. Rodiny spíše uváděly menší velikost bytu a jeho standardní vybavení. Z výpovědí byla patrná aktuální potřeba získat bydlení v blízké době.

„Mě je to úplně jedno, hlavně že tam bude, no protože já nevím, jak to mám říct, jak jsem říkala, mě je jedno jestli to bude 1+1, 2+1, na lokalitě mi taky nezáleží, hlavně že budu mít co nejrychleji zase byt.“

(R1) *„... já nevím mi je to úplně jedno, já bych vzala buďto ten obecní nebo ten RPG, co by mi nabídl.“*

(R14) *„... Já už si jako dneska nevybírám. Co jsem na té ubytovně, tak jsem si uvědomila, že prostě jsem to nemusela tady vzdát...“* (R6)

Výsledky výzkumu ukázaly, že za důležité rodiny považují soukromí a prostor k rozvíjení sociálních kontaktů, kterých se jim na ubytovně nedostává. Dotazovaná (dále D): *„No tak... pro mě taky. Mam svoje soukromí přece. Protože před dětma nemůžu mluvit... co my dospělí mluvíme jó, každý má naky problem nebo tak, ale nikdy před dětma... Přide vám navštěva, muže si sednout... sice mi nechodí, ale někdy muže v budoucnu, že, přide (šustění) navštěva. Muže si sednout do kuchyně, děti můžou jít do pokojíčku. Mužou jinde byt, příklad, říkám, že bude ten byt někdy, nevím, kdy, ale jako snažím se co nejvíc, můžou byt třeba v tym obyvuaku, jo, už je to jiné. Tak sme v kuchyni všichni a děti sou, pak večer se... dou spát do toho pokoja v te ubytovně, že, a my sme zase v kuchyni. Tak se aji vaří, aji spí (bouchání pěstí do stolu). Je to nehygienické, správně, je to tak?“* (R13) D: *„Vám říkám, kvůli tych dětech. Že bych chtěla, aby měli jine prostředí, a svoje mít. Ubytovna je ubytovna. Byt je byt. Tam si děti vic dovolí, tam je to moje, tak, jak si to zrobím, tak si to zrobím, jenže (pláč dítěte) v ubyto... ehh... jak... tady si mam vymalovat, dyž nevím, dyž... na tu dobu mam tu vražet peníze do barev, nebo mam si tu něco koupit? Nebo ja nevím... to není na deset l... na dvanact let s... toto je ubytovna, je na par... měsíců. (v pozadí křik) Takže tadyk je aji zbytečný něco financovat do b... dó ubytovny, to není moje. Taky se muže stat, že ze dne na den mužou byt ven.“* (R15)

5.4 Pomoc v hledání bydlení

Rodiny uváděly následující pomoc a možnosti řešení při hledání bydlení:

- a) ***Vlastní řešení:*** Rodiny zkoušely hledat byt prostřednictvím inzerátů, realitní kanceláře. Uváděly i možnost zaplacení kaucy za byt prostřednictvím doplatku na bydlení (s čímž je ale spojeno riziko vzniku dluhu za ubytovnu – ztráty doplatku na bydlení a ztráty ubytování). Jako jednu z možností uvedly i zvýšení příjmu prostřednictvím brigády / další práce / práce přesčas pro získání prostředků na kauci. Máme za to, že zástupci rodin uváděli tyto strategie vlastního „aktivního“ řešení své bytové situace, protože návrhy zahrnovaly i řešení, která nebyla např. v souladu s podmínkami vyplácení doplatku na bydlení. Je ale možné, že někteří komunikační partneři mohli odpovídat způsobem, který je od nich očekáván v situaci, kdy musí prokazovat „snahu o aktivní řešení své vlastní bytové situace“.

Pomoc sociálního pracovníka (NNO, obce) T: *„Potřebujete teda pomoc... s tím získáním bytu?“* D: *„Tak potřebuju, proto sem tady a... byla sem tady vedle u té paní sociální pracovnice kvůli bytu, dali sme tam žádost, všechno, jakmile budou mít něco, tak mi dají vědět, že, tak sem poděkovala, že jo, že... sem s tím*

souhlasila..., že... tak uvidíme, co bude dál.“ (R13) T: „A..., podle vás, kdo by vám měl pomoci?... Kdo by se o to měl postarat?“ D: „Nnno... charita už se pokušavala, že, už jako chce,... eh, ne, chce, jako, že už tam máme papír. Podaný, že... nám hledají..., že jestli on se jako neozve, tak to, že, znamená, že... nechytám se. Na ten byt. No ale...“ (R16)

Foldynová a kol. (2015:161) uvádí, že na většinu ubytoven dochází sociální pracovníci, kteří se snaží o řešení životní situace sociálně slabých osob. Ubytovny navštěvují jako řádná návštěva, která se musí ohlásit na recepci. Obecně je jakákoliv spolupráce majitelů ubytoven s úřady městských obvodů a jinými organizacemi založena na jejich dobrovolnosti a bohužel je poměrně vzácným jevem.

b) Požadavek hledat si byt za pomoci sociálního pracovníka obecního úřadu / úřadu městského obvodu – dle poučení ÚP – ve smyslu § 11 odst. 4 písm. a) zákona o pomoci v hmotné nouzi, je osoba, které je vyplacen doplatek na bydlení, povinna si aktivně hledat přiměřené bydlení.

T: „Eh... vy... dobře... á kdyžby... vám to teda nevyšlo, že byste si sama našla něco, kdo by vám měl pomoci?... Podle vás?“ D: „Já si myslím, že so... sociálka (dětský pláč) mi... nebo kdo jiný?... Já sem byla v domově, od osmnácti, a mně nikdo nepomohl. Já sem si akorát udělala děcko, to je pravda, potom další, další, zůstala sem sama... nó, že by mi něco, nějaký ú... útočiště dali, tak to ne.“ (R17)

Dle § 33 odst. 3 zákona o pomoci v hmotné nouzi nevznikne nárok na doplatek na bydlení, pokud osoba bez vážného důvodu odmítne možnost přiměřeného bydlení ve smyslu § 11 odst. 4 písm. a) zákona o pomoci v hmotné nouzi, které je povinna si aktivně hledat. Za tímto účelem je osoba v hmotné nouzi povinna požádat o pomoc při získání takového bydlení obec, ve které má trvalý pobyt či ve které se skutečně zdržuje.

S ohledem na výše uvedené je osoba, které je dávka hmotné nouze (doplatek na bydlení) vyplacena, upozorněna prostřednictvím písemného Poučení, které podepisuje, že je povinen/povinna si aktivně hledat stabilní, přiměřené a vhodné bydlení. Je zde doporučeno spolupracovat se sociálními pracovníky úřadů městských obvodů v Ostravě dle trvalého nebo faktického bydliště.

V případě, že orgán pomoci v hmotné nouzi zjistí, že osoba neprojevuje dostatečnou snahu k nalezení přiměřeného bydlení, nepožádala o pomoc příslušnou obec nebo možnost vhodného přiměřeného bydlení odmítla, bude dávka – doplatek na bydlení – nepřiznána / odňata (ÚP Ostrava, 2015a). Paní: „Protože jsme si stěžovali kde, půjdeme, jako že od tama nás může vyhodit.“ T: „To je hrozné.“ Paní: „Jo. Tak to jako pustili. Ale když jdeme... tak najdete si co nejrychleji a teď nám jako by, pomáhají i oni, běžte tam, běžte tam a dávají nám papíry.“ T: „Jako ty ubytovny vám pomáhají?“

Paní: „Ne ne na sociálku když chodíme vyřizovat. Chodíme ukazovat nájem, elektrinu, že to máme zaplacený.“ (R16)

c) Pomoci v získání bydlení by mělo „město“

Některé rodiny ale také vyjádřily nejistotu v řešení bytové situace, neznalost možností, jaké se mohou nabízet při řešení jejich bydlení.

„Ja si myslím, že město, ne, by se mělo postarat, abysme měli... s děckami střechu nad hlavou, ja nedlužim na bytě peníze... Já sem bez dluhů, a proč nemam nárok na byt?... A víjou, že bydlime na ubytovně, tak město by se mělo postarat, ne?... Dyž nechcou... abysme bydleli na ubytovnách, tak at nas daji do bytů. Mají hodně volných bytů, proč nedají, pro koho to schoovávají? (šustění) Pro svoje lidi?... Hlavně, že berou socialni... ty, doplatky. Pro svoje lidi to schoovavaju. Byty...“ (R15)

5.5 Problémy související s bydlením na ubytovně

Lidé na ubytovnách nemají žádnou právní jistotu bydlení. Bydlí tam nejčastěji na základě ubytovací smlouvy uzavírané na velmi krátkou dobu (1–3 měsíce) bez jakékoliv výpovědní lhůty (Snopek

a kol., 2014:11). Stejnou zkušenost dokládá i Foldynová a kol. (2015:62): Výpovědní lhůty jsou spojeny především s porušením podmínek ubytování – nemožností za ubytování platit, opakované porušování ubytovacího řádu apod. Dle poskytovaných smluv majitelé ubytoven mohou přistoupit k okamžitému vypovězení, bez povinnosti klientům shánět náhradní ubytování.

Na tuto skutečnost poukázaly i výstupy našeho výzkumu. Paní: „*Ta smlouva je já ano nevím, jak vypadá, já jsem jí měla jenom jednou v ruce, když ji potřebovala socka a zpátky ji hned vrátíte. Nám se neprodluhuje nijak smlouva, prostě zaplatíš chceš odejít ne, půjdeš, zaplatíš a jak, máme takové ty ústřížky jo, že platíme to, co vypíše...*“ (R1) Paní: „*Jsem ráda, že si jdu na chvílinku třeba před barák do stínu fajně přivánek. Vyhazují nás od tamtad. Jenže tam je vrátnice, takže tam sedět nemůžeme. Když tam sedíme, dostaneme zápis, tam budou tři, čtyři zápisy letíme ven...*“ (R4)

T: „*No a na té ubytovně je to teďka jaké?*“ D: „*Těd je to takové všelijaké, protože nevíme, na čem sme.*“

T: „*Z jakého důvodu?*“ D: „*... Eh... Tam v televizi říkají, hlásí, že nam nebudou platit jako doplatek na bydlení, ale sociální dávkařka nam to bradí. Nevím, na jak dlouho, nevím nic... Vedoucí nam nic neřekl, on akorat říká Nikdo vas nevyhazuje...*“ (R13)

Ubytovny v některých případech nesplňují ani základní hygienické standardy. Výjimkou nejsou dvě toalety pro desítky ubytovaných. Neexistují ani další standardy, které by provozovatelé museli splňovat (Snopek a kol., 2014:11). Paní: „*Takže to platila sociálka, já jsem tam bydlela možná, že měsíc a potom, když jsem si vedoucímu jako ztěžovala na ty štěnice... tak on s tím nic nedělal on dal jako zavolat deratizaci, on měl jako celou ubytovnu deratizovat... tam taky byly na některých pokojích štěnice, ale pokud nebyly u mě na pokoji, tak jsem to neřešila, jako to mě nevadilo, to jsem ještě chodila do práce.*“ (R6)

Obyvatelé ubytoven jsou na základě svého bydliště stigmatizováni, což často vážně omezuje jejich šance v dalších oblastech sociálního života, včetně zaměstnání (Snopek a kol., 2014:10). D: „*Jako tady je taky klid, tady je, v bytě je to prostě lepší, to se ví, tady víte prostě, že jste s téma děckama na ubytovně a když někam jdete, kde bydlíte? na ubytovně, tak vás i ty lidi odsuzují, že bydlíte...*“ (R11)

6. Závěry

Výpovědi komunikačních partnerů ukázaly, že příčiny, proč rodiny s dětmi bydlí na ubytovnách, se shodují s poznatky, které uvádí odborná literatura. Problematickým jsou: skrytá diskriminace při získávání nového bydlení, nemožnost uhradit vysoké kauce / náklady na bydlení, neochota pronajímatelů pronajímat byty početnějším rodinám, rodinám s odlišnou etnicitou (Pelíšková a kol., 2012; srov. Deloitte, 2014).

Výsledná zjištění vyplývající z výzkumu se rovněž shodují s poznatky z dosud realizovaných výzkumů, že lidé na ubytovnách zpravidla nežijí kvůli tomu, že by tento typ zařízení upřednostňovali před jinými formami bydlení, ani na nich dlouhodobě nesetrvávají z vlastní vůle. Většina komunikačních partnerů by ráda získala standardní nájemní bydlení (totéž výzkumy potvrzují v souvislosti s osobami, jež jsou zjevně bez domova). Jejich šance, že se jim ho podaří získat, jsou ovšem často minimální (Snopek a kol., 2014).

Potřeby, které rodiny s dětmi v oblasti bydlení uváděly, byly především: získat vlastní bydlení co nejdříve, získat časovou a finanční jistotu v oblasti bydlení (tj. bydlení, které nebude mít dočasný charakter), bydlení, které si bude možné udržet. Získání vlastního bydlení bylo ze strany komunikačních partnerů vnímáno i jako otázka osobní prestiže. Významným aspektem vlastního bydlení je získání prostoru pro vlastní soukromí, pro výchovu a zájmy dětí, pro rozvoj sociálních kontaktů. Důležitou roli měla i otázka výběru lokality v získání bydlení. Některé rodiny odmítaly nabídku možnosti získání nájemního bydlení v sociálně vyloučených lokalitách s ohledem na obavy z výskytu sociálně patologických jevů (vysoké míry kriminality, zneužívání návykových látek aj.).

Dalším důležitým zjištěním výzkumu bylo, že rodiny mají obavy: z nejistého bydlení a hrozby bezdomovectví, ze ztráty finančního zajištění – ztráty doplatku na bydlení, která může vést ke ztrátě bydlení.

Jako strategie při řešení své bytové situace uváděly rodiny: vlastní řešení (zkoušely například hledat vlastní bydlení prostřednictvím realitních kanceláří, inzerátů, prostřednictvím brigád / práce přesčas naspořit si finanční prostředky k zaplacení kaucí), využití pomoci sociálních pracovníků (NNO, obcí). Pomoc nabízená ze strany sociálních pracovníků obcí byla ale vnímána komunikačními partnery jako „nutný požadavek“ pro prokázání snahy řešit „aktivně“ svou bytovou situaci, aby bylo možné splnit podmínky pro výplatu doplatku na bydlení.

Výsledky výzkumu ukázaly, že lidé na ubytovnách nemají žádnou právní jistotu bydlení. Bydlí zde nejčastěji na základě ubytovací smlouvy uzavírané na velmi krátkou dobu (1–3 měsíce) bez jakékoliv výpovědní lhůty (srov. Snopek a kol., 2015). Stejnou zkušenost dokládá i Foldynová a kol. (2015:62): Výpovědní lhůty jsou spojeny především s porušením podmínek ubytování: nemožností za ubytování platit, opakované porušování ubytovacího řádu apod. Dle poskytovaných smluv majitelé ubytoven mohou přistoupit k okamžitému vypovězení, bez povinnosti klientům shánět náhradní ubytování.

U komunikačních partnerů převažovala pozitivní motivace pro získání vlastního bydlení. Většina komunikačních partnerů se vyjádřila, že chce získat vlastní bydlení ve formě bytu. Některé rodiny ale nevěděly, jakým způsobem mohou byt získat. Také vyjádřily obavy z vysokých kaucí, které budou muset zaplatit, a obavy z problémů s finančním udržením bydlení. Z rozhovorů s komunikačními partnery byla patrná nejistota v řešení jejich bytové situace do budoucna.

Doplatkem na bydlení dále nelze řešit finanční pomoc osobám nebo rodinám s nedostatečným příjmem a vysokými náklady na bydlení (resp. řešení může být jen částečné), finanční pomoc pro osoby nebo rodiny, kterým jsou exeklovány příjmy, a kvůli tomu jim fakticky nezbyvá na náklady na bydlení, finanční pomoc pro osoby nebo rodiny bez řádných smluv k bytu nebo nalezení bydlení osobám/rodinám, které ztratily bydlení nebo nemají kde bydlet (MPSV, 2013b:40).

Sirovátka a kol. (2015) uvádí kategorii osob/domácností s reziduálním příjmem, které se po odečtení nákladů na bydlení dostávají pod hranici životního minima. Zjištění vyplývající z výzkumu ukázala, že některé rodiny, které byly nuceny přestěhovat se z nájemního bydlení (či jiné formy bydlení) na ubytovnu, finančně nezvládaly uhradit veškeré své náklady na bydlení z příspěvku na bydlení / doplatku na bydlení a byly nuceny část nákladů hradit z příspěvku na živobytí. Tatáž situace se u mnohých rodin opakuje i na ubytovnách. Rodiny s dětmi, které nemají jiné možnosti získání vlastního bydlení, jsou mnohdy nuceny uzavírat ubytovací smlouvy, které jsou pro ně nevýhodné.

Sociální dávky na bydlení sice mohou do jisté míry pomoci řešit problém finanční dostupnosti bydlení, nemohou jej však samy vyřešit a nemohou vyřešit problém znevýhodnění (MPSV, 2013a:11).

Řešení bytové situace rodin s dětmi, které žijí na ubytovnách, vyžaduje řešení za pomoci využití komplexního souboru nástrojů (Snopek a kol., 2014), ve kterém významnou úlohu může představovat rozvoj a podpora sociální práce, která se bude zaměřovat na zprostředkování přístupu k adekvátnímu bydlení a jeho udržení, či koordinaci aktivit na místní úrovni za účelem zprostředkování odpovídající formy sociálního bydlení (MPSV, 2013b).

Úloha sociální práce, jako nástroje, kterého je možné využít při řešení bytové nouze rodin s dětmi, je zmíněna ve Strategii sociálního začleňování 2014–2020 jako jedno z opatření, které může napomoci při zvýšení dostupnosti bydlení pro osoby/domácnosti ohrožené vyloučením z bydlení nebo po jeho ztrátě.

Úloha sociální práce je rovněž zmíněna v Koncepci sociálního bydlení České republiky 2015 až 2025, která byla schválena v roce 2015 vládou České republiky, kde je uvedeno, že sociální práce představuje jeden ze základních a nejdostupnějších nástrojů sociální politiky v kontextu řešení potřeb bydlení prostřednictvím poskytování sociálního bydlení.

Předpokládá se, že obecní úřad bude mít v zákoně upravujícím sociální bydlení stanovené kompetence včetně koordinační role sociálních pracovníků při řešení bytových potřeb obyvatel na území obce (mikro-praxe). Současně se předpokládá, že v rámci mezzo-praxe sociální práce bude role sociálních pracovníků také ve zprostředkování a koordinaci ostatních aktivit, které budou zajišťovat například sociální služby (MPSV, 2015:79).

Dalším významným krokem, který výrazně bude moci napomoci v řešení bytové situace nízkopříjmových rodin s dětmi, je schválení zákona o sociálním bydlení, jehož účinnost se předpokládá od 1. 1. 2017, a jeho následná implementace. Obcím by měla být stanovena povinnost ve spolupráci s pobočkou Úřadu práce na úrovni obce s rozšířenou působností v souladu se zákonem o sociálním bydlení určit potřeby rozvoje sociálního bydlení na jejím území. Obce za tímto účelem zřídí Obecní fond rozvoje sociálního bydlení (OFRSB), který bude sestávat z vázaného účtu a z bytového fondu, který bude sloužit pro sociální bydlení.

V současné době máme možnost vidět, že se některé obce snaží k řešení problematiky bydlení u nízkopříjmových domácností / rodin s dětmi přistupovat aktivně. Např. město Brno zahájilo v roce 2016 unikátní projekt, jehož cílem je zajistit bydlení (formou nájemního bydlení) pro 50 rodin z ubytoven nebo azylových domů. Statutární město Ostrava v roce 2015 nechalo zpracovat Podkladovou analýzu ke koncepci bydlení. V roce 2016 by měla v návaznosti na Koncepci sociálního bydlení České republiky 2015–2025 být vytvořena ostravská koncepce bydlení. V letech 2016–2018 by mělo dojít k pilotnímu ověření krizového, dostupného a sociálního bydlení. Mělo by dojít k vyčlenění 50 bytových jednotek a podpůrných kapacit pro ověření „sociálního bydlení“ (Úřad vlády, 2015).

Předloženými výsledky výzkumu bychom chtěli nabídnout nejen sociálním pracovníkům, ale i širší odborné/laické veřejnosti pohled samotných rodin s dětmi, jakým způsobem vnímají své bydlení na ubytovnách, jaké vidí možnosti řešení své bytové situace a pomoc v získání bydlení. Výsledná zjištění z výzkumu budou nabídnuta subjektům podílejícím se aktivně na přípravě a následné realizaci Koncepce sociálního bydlení statutárního města Ostrava.

Použitá zdroje

- BRAUN, V., CLARKE, V. 2006. Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
- DELOITTE. 2014. *Analýza socioekonomické situace příjemců sociálních dávek na ubytovnách*. Výsledky sociálního šetření realizovaného mezi příjemci DnB na ubytovnách. Výstup 2. etapy projektu. Praha: MPSV.
- FOLDYNOVÁ, I. a kol. 2015. *Podkladová analýza ke koncepci bydlení statutárního města Ostravy*. Ostrava: PROCES&ACCENDO.
- GOJOVÁ, A. 2010. Nová sociální rizika pohledem vedoucích odborů sociálních věcí. Dílčí zpráva č. 2. *Nová sociální rizika a možnosti uplatnění moderních metod sociální práce v Moravskoslezském kraji*. RRC/03/2010. Ostrava: FSS OÚ.
- GOJOVÁ, A., GOJOVÁ, V., ŠPILÁČKOVÁ, V. (Eds.). 2014. *O způsobech zvládání chudoby z perspektivy rodin – podněty pro sociální práci*. Ostrava: FSS OÚ.
- HRADECKÝ a kol. 2007. *Definice a typologie bezdomovectví*. Praha: Naděje, o. s.
- HRUŠKA a kol. 2013. *Analýza a řešení problematiky ubytoven na území SMO v krátkodobém a dlouhodobém horizontu*. Ostrava: PROCES&ACCENDO.
- HRUŠKA a kol. 2012. *Studie o stavu bezdomovectví v Ostravě* [online]. Ostrava: PROCES&ACCENDO. [3. 11. 2015]. Dostupné z: http://www.ostrava.cz/cs/urad/magistrat/odborny-magistratu/odbor-socialnich-veci-skolstvi-sportu-a-volnocasovych-aktivit/oddeleni-socialnich-sluzeb/aktualni-informace/c-users-zivcakzd-desktop-komplexna-socialna-prace-bezdomovstva-studie-proces-studie_o_stavu_bezdomovectvi_v_ostrove_final.pdf
- CHOVANEK, M. 2015. *Dopis ministryni MPSV ze dne 22. června 2015*. Č. j. MV-148981-13/LG-2014
- KELLER, J. P. 2013. *Posvácení bezdomovců. Úvod do sociologie domova*. Praha: SLON.
- KELLER, J. 2011. *Nová sociální rizika, a proč se jim nevyhneme*. Praha: Sociologické nakladatelství.

- KUCHAŘOVÁ a kol. 2015. *Vyhodnocení dostupných výzkumů a dat o bezdomovectví v ČR a návrhy postupů průběžného získávání klíčových dat* [online]. Praha: VÚPSV. [23. 11. 2015]. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_387.pdf
- LUX, M., KOSTELECKÝ, T. (Eds.). 2011. *Bytová politika: teorie a inovace pro praxi*. Praha: SLON.
- MIKESZOVÁ, M., LUX, M. 2013. Faktory úspěšné reintegrace bezdomovců a nástroje bytové politiky při řešení bezdomovectví v ČR. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 49(1): 29–52.
- MPSV. 2015. *Koncepce sociálního bydlení České republiky 2015–2025* [online]. Praha: MPSV. [24. 11. 2015]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/22514/Koncepce_soc_bydleni_2015.pdf
- MPSV. 2013a. *Koncepce prevence a řešení problematiky bezdomovectví v ČR do roku 2020* [online]. [15. 11. 2015]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/16157/koncepce.pdf>
- MPSV. 2013b. *Strategie sociálního začleňování 2014–2020* [online]. Praha: MPSV. [24. 11. 2015]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/17082/strategie_soc_zaclenovani_2014-20.pdf
- OSTRAVA. 2013. *Koncepce bydlení městského obvodu Moravská Ostrava a Přívoz na období 2014 až 2018*. Ostrava: MOb MOaP.
- PELÍŠKOVÁ, V. 2012. *Sociální ubytovny jako dlouhodobé bydlení pro sociálně slabé* [online]. Brno: ÚUR MMR. [12. 11. 2015]. Dostupné z: <http://www.mmr.cz/getmedia/4ac18d7b-9914-413e-b43a-52c4e8b7fdf9/B10-Zaverecna-zpr-2012.pdf>
- PELIKÁNOVÁ, A., ŠMOLDAS, M. 2013. *Zmapování kapacit bydlení využívaného k ubytování sociálně znevýhodněných v obci Větrná s důrazem na soukromé ubytovny* [online]. Praha: Úřad Vlády ČR. [23. 11. 2015]. Dostupný z: file:///C:/Users/anna/Downloads/ASZ_Vetrni_analyza_ubytovny_FINAL.pdf
- PLATFORMA PRO SOCIÁLNÍ BYDLENÍ. 2015. *Připomínky Platformy pro sociální bydlení k návrhu novely zákona č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi ve znění pozdějších předpisů* [online]. 8. 9. 2015. [30. 10. 2015]. Dostupné z: <http://blog.aktualne.cz/blogy/stepan-ripka.php?itemid=25904>
- SIROVÁTKA, T., ŠIMÍKOVÁ, I., JAHODA, R., GODAROVÁ, J. 2015. *Chudoba, materiální deprivace a sociální vyloučení v České republice s důrazem na děti a domácnosti vychovávající děti* [online]. Praha: VÚPSV. [25. 11. 2015]. Dostupný z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_390.pdf
- SNOPEK, J. a kol. 2014. *Systém sociálního bydlení v České republice. Poziční dokument Platformy pro sociální bydlení* [online]. [27. 11. 2015]. Dostupné z: <http://www.romea.cz/dokumenty/platforma-pozicni-dokument2014.pdf>
- SUNEGA, P. Příspěvek na bydlení. 2015. In: LUX, M. (Ed.). *Standardy bydlení 2014/2015. Sociální normy a rozhodování na trhu bydlení*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 124–128.
- ÚP Ostrava 2015a. *Poučení ÚP ve smyslu § 11 odst. 4 písm. a) zákona o pomoci v hmotné nouzi*. Interní materiál ÚP Ostrava.
- ÚP OSTRAVA. 2015b. *Sdělení k zákonu č. 252/2014 Sb., kterým se mění zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, ve znění pozdějších předpisů*. Interní materiál ÚP Ostrava.
- ÚŘAD VLÁDY. 2015. *Koncepce sociálního bydlení statutárního města Ostravy a její pilotní ověření* [online]. Prezentace ze semináře ze dne 12. 11. 2015. [30. 4. 2016]. Dostupné z: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:-YN7aS1XE1MJ:www.son.cz/download.php%3Fevent_akce%3Ddownload_down%26id_down%3D2015000041+%&cd=1&chl=cs&ct=clnk&gl=cz
- VZÁJEMNÉ SOUŽITÍ, o. p. s. 2013. *Zpráva o ubytovnách na Ostravsku aneb Jsou ubytovny opravdu vhodným řešením pro bydlení rodin s dětmi a lidí bez domova?* Ostrava: Vzájemné soužití, o. p. s.

Mohou za nepokoje na Šluknovsku v roce 2011 Romové? Rekonstrukce událostí z pohledu sociálních pracovníků a dalších participantů¹

Are Roma People Guilty of the Riots in the Sluknov Region in 2011? The Reconstruction of Events from the Perspective of Social Workers and Other Participants

Radka Janebová, Hana Valová

Mgr. Radka Janebová, Ph.D.², pracuje jako odborná asistentka na Ústavu sociální práce Univerzity Hradec Králové a zároveň jako sociální pracovníce v Občanském sdružení Salinger v projektu Triangl, kde se věnuje sanaci rodiny a moderování případových konferencí. Zabývá se kontexty rozhodování v sociální práci a genderovými aspekty sociální práce.

Mgr. Hana Valová³, absolventka magisterského oboru sociální práce na Ústavu sociální práce Univerzity Hradec Králové. Do roku 2013 působila jako sociální pracovníce pro osoby ohrožené domácím násilím v Intervenčním centru Liberec, odkud odešla do soukromého sektoru. Nadále se však věnuje výzkumnému badání v oblasti sociální práce.

Abstrakt

Cílem našeho textu je prezentovat pohledy sociálních pracovníků a dalších sociálně aktivních participantů na příčiny nepokojů ve Šluknovském výběžku v roce 2011 v kontextu kritické praxe sociální práce. Veřejný, politický a mediální diskurs zdůrazňoval spíše příčiny individuální, kladl důraz na agresivitu a nepřizpůsobivost Romů, naopak nevěnoval příliš pozornost kontextu sociálních problémů ve Šluknovském výběžku a strukturálním příčinám. Chtěly jsme zjistit, zda a jak tento diskurs sdílely i sociální pracovníci, či reflektovaly i jiné možné příčiny eskalace sociální situace. Pohled sociálních pracovníků následně hodnotíme v kontextu kritické praxe sociální práce. K dosažení cíle jsme využily kvalitativní výzkumnou strategii s využitím narativní analýzy. Rekonstrukce možných příčin událostí na Šluknovsku z pohledu sociálních pracovníků ukazuje i alternativní příběhy sociálních nepokojů k mediálnímu, veřejnému a politickému diskursu.

Klíčová slova

sociální nepokoje, Šluknovský výběžek, protiromské demonstrace, sociální práce, kritická praxe

¹ Článek vznikl v souvislosti s projektem specifického vysokoškolského výzkumu Studentská grantová soutěž na ÚSP UHK (reg. č. 2103/1210/05900).

² Kontakt: Mgr. Radka Janebová, Ph.D., Ústav sociální práce Univerzity Hradec Králové, Rokitanského 62, 500 03, Hradec Králové; radka.janebova@uhk.cz

³ Kontakt: Mgr. Hana Valová, Ústav sociální práce Univerzity Hradec Králové, Rokitanského 62, 500 03, Hradec Králové; Haana.valova@seznam.cz

Abstract

The aim of our paper is to present the views of social workers and other socially active participants on the causes of riots in Šluknov region in 2011 in the context of critical practice of social work. Public, political and media discourse emphasized rather individual causes, emphasised on aggression and maladjustment of Roma people, on the contrary did not pay too much attention to the context of the social issues in the Šluknov region and structural reasons. We wanted to find out whether and how this discourse was shared by a social worker, or reflect other possible causes of escalation of social situations. Subsequently we evaluate the perspective of social workers in the context of critical practice of social work. To achieve the goal, we have used qualitative research strategy using narrative analysis. Reconstruction of the possible causes of events in Šluknov region from the perspective of social workers demonstrates an alternative stories of social unrest to the media, public and political discourse.

Keywords

social unrest, Sluknov region, anti-Roma demonstrations, social work, critical practice

„Já jsem to za ten svůj život nikdy nezažila. Takový nepokoje, aby nás lidi lynčovali. Já jsem si vždycky myslela, že Česko je můj domov. A najednou oni ne, že jsem přistěhovalec. Ale já nejsem! Já jsem Čech!“

(citát romské informantky z interview o situaci na Šluknovsku)

1. Úvod

Od sociálních nepokojů ve Šluknovském výběžku v roce 2011 uplynulo již několik let. Situace v regionu vyústila do série protiromských demonstrací a otevřeným projevům rasové nesnášenlivosti. Výjimkou nebylo skandování hesel „Cikání do plynu!“. Média, veřejnost a místní politická reprezentace viděly příčiny těchto protestů v nepřizpůsobivém chování Romů a ve zneužívání sociálních dávek. Hlasy sociálních pracovníků v době nepokojů příliš slyšet nebyly. Po čtyřech letech od nepokojů jsme chtěly zjistit, jak příčiny nepokojů s odstupem vnímají sociální pracovníci a další klíčoví participanti činní v té době v sociální oblasti a jak se v rámci nepokojů angažovali.

V rámci tohoto textu se zaměříme na představení pouze první části našeho výzkumu. Cílem textu je prezentovat pohledy sociálních pracovníků a dalších sociálně aktivních participantů na příčiny nepokojů ve Šluknovském výběžku v roce 2011 v kontextu kritické sociální práce. Dominující diskurs se jevil zdůrazňovat spíše příčiny individuální, kladl důraz na agresivitu a nepřizpůsobivost Romů, naopak nevěnoval příliš pozornost kontextu sociálních problémů ve Šluknovském výběžku a strukturálním příčinám. Chtěly jsme zjistit, zda a jak tento diskurs sdílely i sociální pracovníci, či reflektovaly i jiné možné příčiny eskalace sociální situace. Naše východisko bylo konstruktivistické, takže naší ambicí nebylo získat „pravdivý“ obraz příčin událostí na Šluknovsku, ale rekonstruovat obraz možných příčin těchto událostí z pohledu sociálních pracovníků. Pohled sociálních pracovníků následně hodnotíme v kontextu kritické sociální práce⁴, která klade důraz na strukturální příčiny sociálních problémů a k nim také směřuje sociální intervence.

⁴ Při vymezení kritické sociální práce jsme se inspirovaly u Karen Healy (2001), která za její smysl považuje podporu sociální spravedlnosti prostřednictvím praxe sociální práce a politických aktivit. Kritická sociální práce klade důraz na kritiku a analýzu moci a útlaku ve společnosti (Healy, 2000) a jejím cílem je celková společenská transformace k překonání útlaku, nespravedlnosti, dominance a vykořisťování (Healy, 2001).

2. Teoretické ukotvení

2.1. Šluknovský výběžek – historie a současnost

Šluknovský výběžek je oblast tvořená osmnácti obcemi ve třech hlavních regionech – Šluknovsko, Rumbursko a Varnsdorfsko. Nachází v severovýchodní části Ústeckého kraje jako nejsevernější část Děčínského okresu. Šluknovský výběžek je v mnoha ohledech specifický – svou historií, polohou, složením obyvatelstva, mírou nezaměstnanosti. Podle Sčítání lidu, domů a bytů z března 2011 žilo ve Šluknovském výběžku více jak 54 tisíc obyvatel. 12 z 18 obcí má méně než 2 tisíce obyvatel (SocioFactor, 2012). Území Šluknovského výběžku je obklopeno Německem a to značné míry předurčilo jeho historický vývoj. Původně se jednalo o silně průmyslovou (textilní) oblast s převážně německým obyvatelstvem, které bylo po druhé světové válce odsunuto a postupně nahrazováno lidmi z vnitrozemí. Tento dějinný zvrát přinesl první oslabení průmyslové výroby, které pomalu dále pokračovalo i v průběhu vlády komunistického režimu. Takřka definitivní zánik průmyslu přinesly změny po roce 1989 a s nimi související celorepubliková transformace průmyslu. Šluknovsko se začalo měnit na oblast s vysokou mírou nezaměstnanosti, která výrazně převyšuje celorepublikový průměr (jak zachycuje tabulka 1). V souvislosti s ekonomickou globální krizí, která se ve světě začala projevovat v roce 2007, zatímco v České republice se zpožděním nejvýrazněji až v letech 2009–2010, se tato nezaměstnanost ještě zvýšila (opět ukazuje tabulka 1).

Tabulka 1: Průměrné míry nezaměstnanosti na Šluknovsku a v ČR v letech 2007–2011

	2007	2008	2009	2010	2011
Šluknovsko	13,24%	12,23%	15,93%	16,6%	15,27%
ČR	6,6%	5,4%	8%	9%	8,6%

Zdroj: Integrovaný portál MPSV, vlastní zpracování

2.2 Šluknovské nepokoje v roce 2011 a dominující diskurs

Nejprve se 7. 8. 2011 v Novém Boru odehrál incident médií nazvaný jako „mačetový útok“⁵. Skupina Romů napadla hosty místního baru a způsobila jim těžká zranění. K dalšímu napadení označovanému jako „20 proti 6“⁶ došlo 21. 8. 2011 v Rumburku. Dvacet Romů zaútočilo po cestě z diskotéky na šest osob z řad majority. Zdálnivě běžná rvačka, která ničím nevybočovala z dřívějšího dění ve městě, rozpoutala na Šluknovsku (hlavně v Rumburku a Varnsdorfu) řadu demonstrací namířených právě proti romskému obyvatelstvu. Do situace v regionu se vložili také pravicoví radikálové. Uspořádali několik pochodů⁷ a otevřené projevy rasové nesnášenlivosti nadále podněcovali. Lidé protestovali proti vzrůstající kriminalitě Romů, proti jejich sestěhování do regionu, proti zneužívání sociálních dávek, proti zástupcům radnic, kteří problém dlouhodobě neřeší atd.

Nepokoje na Šluknovsku byly veřejným míněním, politickou reprezentací i médií vnímány zejména jako etnický problém. Jazyk dominujícího mediálního diskursu užíval termíny „Romové“ vs. „Češi, bílí, většina“. Média dle Krížkové (2013) konstruovala problém z pohledu majority černobíle jako „my“ vs. „oni“, přičemž „my“ rovnalo se „ti dobří“, zatímco „oni“ znamenalo „ti špatní“. Roli médií kritizovaly i Ministerstvo vnitra a Policie ČR, které upozornily, že vedle způsobu provedení byly zdůrazňovány zejména etnický původ pachatelů a rasový motiv, že byly často medializovány i marginální incidenty mezi oběma skupinami obyvatel a zpravodajské pokrytí dění na Šluknovsku hodnotily spíše jako tendenční a vyhraněné (Události, 2011).

Obdobně skandovaná hesla v rámci protestů, v nichž zaznívalo „cikáni do práce“ či „cikáni do plynu“, ukazují, že alespoň částí veřejnosti byl problém vnímán jako problém romský.

K etnickému vnímání situace mohli přispět i starostové některých obcí. Starostové Rumburku, Šluknova, Jiřetína a Varnsdorfu zaslali dne 12. 9. 2011 tehdejšímu premiéru Nečasovi otevřený dopis, ve kterém obviňovali ze situace tzv. sociálně nepřizpůsobivé osoby: „*Vážený pane premiére, obracíme se na Vás opět s výzvou týkající se návštěvy našeho Šluknovského výběžku a se žádostí, abyste pomohl řešit problémy tohoto regionu se vzrůstající kriminalitou a násilím, způsobenými skupinami nepřizpůsobivých osob, jejichž jediným zdrojem obživy, kromě sociálních dávek, jsou krádeže, loupeže a přepadávání lidí, a to i za bílého dne*“ (Sykáček a kol., 2011). Politický jazyk užíval namísto termínu „Romové“ akceptovatelnější pojem „sociálně nepřizpůsobiví“. Tento politicky korektní pojem byl

⁵ K incidentu došlo v herně a baru Pivní pomoc v Novém Boru. Útočníci se mstili za předchozí konflikt mezi servírkou a dvěma romskými mladíky, kteří si přišli zahrát na automatech. Poté, co vyhráli několik stokorun a chtěli výhru proplatit, po nich servírka vyžadovala předložení občanských průkazů kvůli věku. Když ji mladíci začali vulgárně urážet, hosté se servírky zastali a dvojici vyvedli. Jeden host prý také jednoho z hochů udeřil. Romové se údajně krátce poté do baru vrátili s posilou a hosty bez varování napadli mačetou, tyčí, kopy a údery. Jednomu ze zraněných mužů museli lékaři nahradit část lebky platinovou destičkou. Další vyvázli s otřesem mozku a zhmožděninami. Podle usnesení Nejvyššího soudu ČR, sp. zn. 8 Tdo 1208/2014 se nejednalo o rasově motivovaný čin, ani podle psychologů předem připravený. Nejvyšší soud rozhodl a posléze v rámci dovolání potvrdil verdikt trestu v trvání od pěti do 17,5 roku vězení pro útočníky. Rozhodnutí zdůvodnil tak, že pětice mužů na tři hosty baru útočila ve shodě a s vědomím možných následků (Romea.cz, 2015).

⁶ V neděli 21. srpna 2011 kolem 05.00 hodin zaútočila asi dvacetičlenná skupina Romů, která šla z diskotéky Hvězda, na šest mladých mužů na Pražské ulici v Rumburku. Dvacetičlenná skupinka romských spoluobčanů začala mladíkům nadávat a vyhrožovat, ti se tedy vydali na útěk do blízkého domu. Tři z útočníků však vykopli dveře domu a začali mladíky mlátit teleskopickými obuškami. Čtyři z mladíků museli být převezeni do Lužické nemocnice v Rumburku, jeden z nich musel být hospitalizován. Po incidentu se útočníci rozprchli. Po vypracování znaleckých posudků, které hodnotily rozsah zranění, byl trestný čin překvalifikován na ublížení na zdraví s rasovým podtextem. Okresní soud v Děčíně čtyřem obžalovaným uložil podmíněné tresty (Eichler, 2015).

⁷ Podrobně viz Události (2011).

dle našeho názoru eufemismem, který zastíral etnické vnímání problému i ze strany místních politických reprezentací (tento náš původní předpoklad potvrdil i tento výzkum). V následujícím textu budeme proto používat explicitně pojem „Romové“ a k označení „sociálně nepřizpůsobiví“ se budeme uchýlovat zejména při citacích a odkazech na politiku a političky.

2.3 Příčiny sociálních problémů

Výše popisovaný dominující diskurs ukazuje na vnímání příčin nepokojů coby individuálních na straně Romů. Tento výklad příčin sociálních problémů je postaven na předpokládaných špatných morálních vlastnostech lidí (Mareš, 1999). Ty mohou být přisuzovány například vrozeným genetickým, anatomickým či fyziologickým rysům, jak se snaží postulovat biologické teorie sociálních deviací. Oproti tomu psychologické teorie sociálních deviací chápou sociální problémy spíše jako důsledky poruch v emocionální sféře jednotlivce, v nedostatečné socializaci, v deprivaci, ve slabě vyvinutých morálních hodnotách či v agresivitě (Gojová, 2013).

Vedle individuálních příčin sociálních problémů mohou být příčiny těchto problémů vnímány jako strukturálně zaviněné. Pojem „strukturální příčiny“ jsme si zapůjčili z teorií příčin chudoby. Ty mohou být vnímány jako důsledek uspořádání ekonomického a sociálního systému společnosti (Mareš, 1999:61), které lidé nemohou vlastními silami příliš ovlivnit.

Vztah mezi oběma uvedenými příčinami sociálních problémů lze charakterizovat deskriptivně a normativně. Z deskriptivního hlediska jsou zpravidla součástí multifaktorových teorií příčin sociálních problémů, přičemž může být zdůrazňován jejich vzájemný reprodukční vztah (např. Mareš, 1999; Mareš, 2006). Normativní hledisko již zahrnuje hodnocení, které určité příčiny nadřazuje jiným, nebo je dokonce monopolizuje. Zjednodušeně lze říci, že na jedné straně lze nalézt zužování sociálních problémů výhradně na příčiny individuální, čímž se vyznačoval právě výše popisovaný veřejný diskurs. Na straně druhé jsou sociální problémy považovány za důsledek převážně strukturálních příčin.⁸ Tato hodnotící optika je charakteristická pro kritické teorie sociální práce. Například Janis Fook (1993) ve své knize *Radical Casework* považuje individualizaci sociálních problémů za „obviňování obětí“, a naopak vyzývá radikální sociální pracovníce, aby do své práce zakomponovaly element „obviňování sociálního prostředí“ v širokém slova smyslu (1993:28). Vzhledem k tomu, že za své poziční východisko považujeme právě kritickou sociální práci, přikláníme se k teorii strukturálních příčin vzniku sociálních problémů. Tato optika se prolíná celým tímto textem.

3. Metodické ukotvení výzkumu

Cílem našeho textu je prezentovat pohledy sociálních pracovníků a dalších sociálně aktivních participantů na příčiny nepokojů ve Šluknovském výběžku v roce 2011 v kontextu kritické sociální práce. K dosažení cíle jsme využily kvalitativní výzkumnou strategii s využitím narativní analýzy a interpretace.

Výběr informantů probíhal na základě stanovení několika kritérií. Jednalo se o sociální pracovníky a aktivisty, jejichž organizace působily na Šluknovsku v době nepokojů v rámci své běžné činnosti, nebo se začali angažovat až při samotných nepokojích. Následně byla vyhledána jména konkrétních sociálních pracovníků, aktivistů a organizací prostřednictvím analýzy mediálního prostoru. Takto byla oslovena první část informantů. Rozhovory probíhaly v období od září 2014 do března 2015, tedy tři roky od výše popsanych událostí, takže jsme se při přímém oslovování informantů setkávaly s řadou obtíží. Někteří informanti přešli do jiné organizace sociální práce, odešli z oboru úplně, začali působit v jiné lokalitě nebo díky životním událostem změnili jméno. Proto byla využita metoda

⁸ Specifický pohled mají někteří konzervativní kritici či neoliberálové, kteří morální selhávání lidí přičítají hyperprotektivnímu sociálnímu státu (např. Charles Murray, Tomio Okamura, Michal Stehlík).

„snowball sampling“ a druhá část informantů byla oslovena na základě doporučení informantů z první skupiny. Do výzkumného šetření se zapojilo celkem 13 informantů. Všichni oslovení svolili k poskytnutí rozhovoru, nicméně většina pod příslibem zachování anonymity, což jsme akceptovaly (kvůli vyšší anonymitě jsme nahodile měnily gender informantek a informantů). Během nepokojů musela část pracovníků podepsat mlčenlivost a respektovat zákaz se k situaci jakkoliv vyjadřovat. To mohli jen tiskoví mluvčí. Mezi informanty vystupuje 5 zástupců neziskových organizací preventivních sociálních služeb, 5 zástupců veřejné správy a 3 zástupci sociálních aktivistů. Dva informanti z řad sociálních aktivistů jsou přímo Romové, kteří se nezávisle na sobě pokusili zformovat iniciativu „zespoda“ s cílem podílet se na řešení vzniklé situace. Všichni zúčastnění v době nepokojů realizovali aktivity, které mohou být označovány jako sociální práce. V případě aktivistů by se jednalo o činnosti, které by byly pravděpodobně v zahraničí označeny jako „kritická sociální práce“.

S jednotlivými informanty jsme realizovaly narativní rozhovor, ve kterém měli popsat, jak zpětně vnímají příčiny sociálních nepokojů, které vyústily do protiromských demonstrací. Získané údaje z rozhovorů jsme analyzovaly skrze celostní obsahový přístup (Preissová Krejčí, 2013) a snažily se je dát do souvislostí s dalšími významnými zdroji informací k událostem na Šluknovsku, případně zakomponovat je do relevantních sociálních teorií. Uvědomujeme si, že příběhy popisované našimi informanty nemusí reprezentovat realitu a pravdu, a ani my nemáme ambici prezentovat náš článek jako pravdu o nepokojích na Šluknovsku. Nemůžeme ani garantovat, že některé ze získaných výpovědí nebyly takticky formulovány do politicky korektní podoby. Z pozice kriticky orientovaných sociálních pracovníků nám jde spíše o to, abychom zjistily, zda je možno k dominantnímu antiromskému diskursu najít i diskursy alternativní, které budou nepokoje vykládat méně individualisticky a více strukturálně. Jako možné nositelky těchto diskursů jsme zvolily osoby vykonávající dle našeho názoru sociální práci, neboť sociální práce má ve svém poslání v bodu 1.1. Etického kodexu sociálních pracovníků České republiky deklarováno, že „je založena na hodnotách demokracie, lidských práv a sociální spravedlnosti“ (Společnost, 2006). Proto se v závěrečné kapitole pokusíme naše zjištění interpretovat z hlediska otázky: Jak lze nalezené alternativní příběhy o příčinách nepokojů hodnotit z hlediska jejich orientace na individuální či strukturální příčiny?

4. Prezentace zjištění výzkumu

Nejprve se pokusíme představit úhel pohledu na příčiny sociálních problémů, který je postaven na sociálně patologickém pojetí selhávajících jedinců. Posléze budeme prezentovat další více strukturálně či objektivně zaměřené pohledy, které lze považovat za alternativní diskursy k příčinám protiromských nepokojů na Šluknovsku.

4.1 Mohou za nepokoje Romové?

Zajímalo nás, jak sociální pracovníci na Šluknovsku internalizovali dominující mediální, politický a veřejný diskurs o vině Romů za nepokoje na Šluknovsku (více viz např. Krížková, 2013). Většina z nich nespojovala nepokoje na Šluknovsku s individuálním zaviněním Romů. Pouze dvě pracovnice veřejné správy vnímaly demonstrace jako důsledek **nepřízpůsobivého chování** Romů, kteří z jejich pohledu „*berou dávky a flákají se v hernách a dělají pak ten bordel a obtěžují pracující lidi*“. Takové chování vnímaly jako hlavní příčinu proběhlých nepokojů, obdobně jako média, politická reprezentace a veřejnost. Část informantů zmiňovala jako jednu z vícera příčin nepokojů rostoucí **drobnou majetkovou kriminalitu** v lokalitě. Spojovali ji s malými položkami, jako například konev, trpaslík na zahradě, nářadí z garáže, či krádežemi okapů či kanálů. Tento nárůst kriminality potvrzuje i celkový počet zjištěných trestných činů v Územním odboru Děčín, který stoupl v období od 1. 1. do 31. 8. 2011 o 15,3%. K největšímu nárůstu došlo v oblasti

majetkové delikvence, především u drobných krádeží a vloupání (Události, 2011). Obyvatelstvo bylo vedle krádeží samotných frustrováno a „*unaveno*“ i vysokou neobjasněností této drobné trestné činnosti, kdy pachatelé nebyli postiženi. Zároveň bylo z rozhovorů zřejmé, že zatímco zmíněné dvě informantky chápaly tuto majetkovou trestnou činnost jako morální selhávání Romů, tak větší část informantů ji vnímala v kontextu chudoby, ve které Romové žili, a považovali ji za jednu z vícera příčin protiromských demonstrací (proto se k této příčině vrátíme ještě níže v textu, kde bude z odlišného nemoralizujícího úhlu pojednána jako projev kultury chudoby).

Druhou médií zdůrazňovanou příčinou demonstrací byly **útoky Romů** na tzv. etnické Čechy⁹. Opět byla tato příčina mediálně prezentována jako individuální zavinění Romů se značným sklonem ke stereotypizaci celého etnika jako agresivního. Zajímavé bylo, že ani jeden z našich informantů nepovažoval tyto útoky za reálnou příčinu nepokojů. Někteří je označili jako „*startovací incidenty*“, zdroje provokace či podněty. Těmi byly dle médií zejména výše popisované incidenty v Novém Boru a Rumburku. Oproti mediální prezentaci však naši informanti důrazně rozlišovali mezi oběma incidenty. Zajímavé je, že žádný z nich je neoznačil jako rasově motivované. Přímou o tzv. „mačetovém útoku“ v Novém Boru hovořil pouze romský participant a silně ho odsoudil, zatímco ostatní měli potřebu rozebírat spíše incident z Rumburku. Zdá se, že útok v Novém Boru byl vnímán spíše jako sice velmi brutální, ale ojedinělý úlet opilých mužů. Oproti tomu tzv. „útok 20 proti 6“ v Rumburku byl informanty spojován s konfliktem ohledně drog – v jedné verzi jako konflikt mezi dvěma skupinami dealerů drog, ve druhé jako rvačka kvůli dluhům za drogy. Informanti tento konflikt prezentovali jako bitku lidí, kteří se vzájemně znali a vyřizovali si mezi sebou účty. Výpovědi našich informantů ukazují, že vzniklé problémy nebyly s výjimkou dvou sociálních pracovníků obce vnímány jako zapříčiněné vlastním zaviněním či individualizované. Naopak většina našich participantek o situaci přemýšlela v kritickém duchu, kdy příčiny nepokojů chápaly v kontextu širšího prostředí, ve kterém k nim došlo. Kriminalitu či jiné tzv. nepřizpůsobivé chování Romů vnímaly spíše jako důsledek širších strukturálních příčin.

4.2 Reflexe strukturálních příčin

V následujících řádcích popíšeme alternativní strukturální příčiny, které uváděly naše informantky při rekonstrukci příčin protiromských demonstrací na Šluknovsku. Pod strukturální příčiny jsme se rozhodly začlenit i širší okolnosti (geografické umístění a historický vývoj), které podmiňují ekonomické a sociální fungování společnosti.

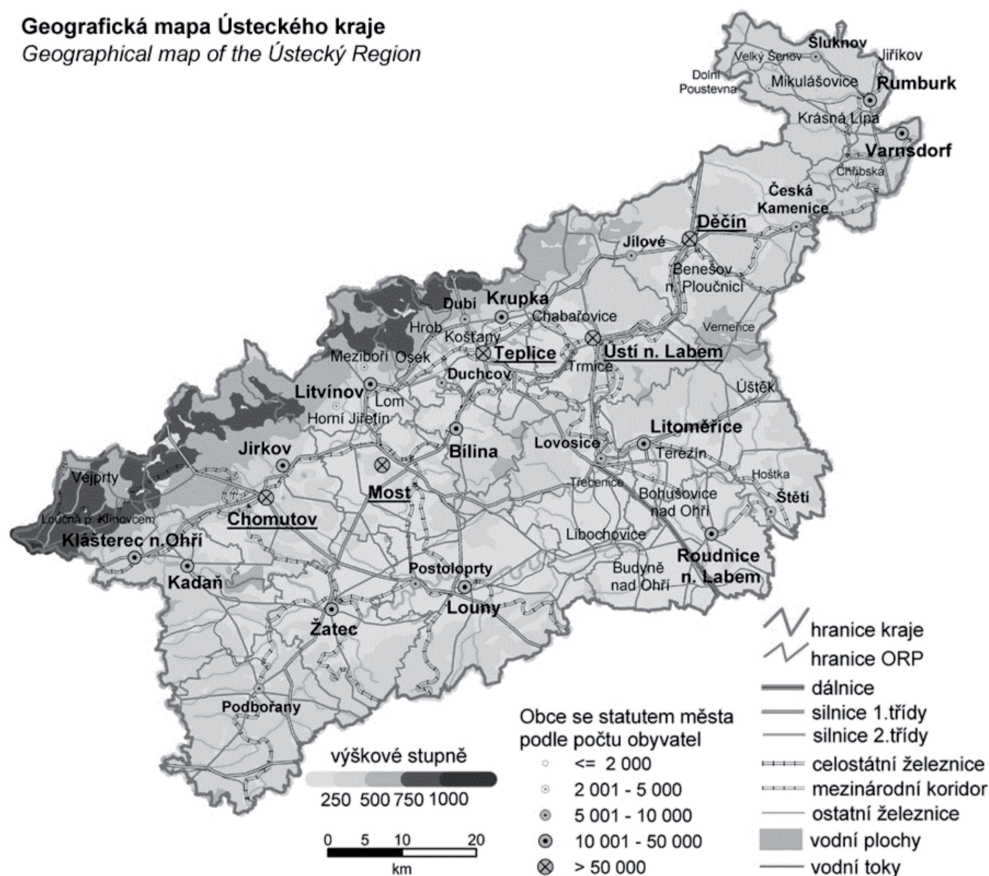
4.2.1 Geografická izolace lokality

Jeden z informantů považoval za jednu z hlavních příčin nepokojů **geografické odříznutí** regionu Děčína a v jeho rámci Šluknovska, které vede z centrálních úrovní k opomíjení jeho lokálních problémů. Přiložená mapa (viz obrázek 1) ukazuje geografickou a infrastrukturní izolovanost Šluknovského výběžku, která může být jednou z příčin neřešení tamních sociálních problémů. Oblast je ze tří stran obklopena státní hranicí s Německem a s Českou republikou je spojena pouze dvěma silnicemi, které jsou zejména v zimních obdobích často neprůjezdné (Doušová, 2013). Frustraci z izolovanosti vyjádřili i starostové obcí v otevřeném dopise premiérovi: „*V tuto chvíli zde na Vás čeká 60 tisíc občanů, zoufalých ze současné situace, frustrovaných Vaším mlčením a nezájmem...*“ (Sykáček a kol., 2011).

⁹ Přejímáme termín užívaný zpravodajským serverem Romea.cz.

Obrázek 1: Geografická mapa Ústeckého kraje

Geografická mapa Ústeckého kraje Geographical map of the Ústecký Region

Zdroj: Ústecký kraj (2014)

4.2.2 *Poválečný vývoj regionu*

Poválečný vývoj regionu byl vnímán jako další podstatná proměnná při vzniku sociálních nepokojů. Poválečné odsuny německého obyvatelstva, které vylidnily území a utlumily tamní průmysl, následná podpora migrace obyvatel Slovenska, mezi nimiž byl vysoký podíl Romů, zpackaná privatizace a porevoluční likvidace pracovních příležitostí odpovídajících kvalifikační nabídce romského obyvatelstva a neřešení narůstající nezaměstnanosti nejen této skupiny skrze zacílené pobídky politiky zaměstnanosti vytvářely dle našich informantů ideální prostředí pro sociální nepokoje.

4.2.3 *Nezaměstnanost, ekonomická krize a jejich důsledky ve frustraci majority*

Nezaměstnanost a ekonomická krize byly většinou sociálních pracovníků považovány za jedny z hlavních faktorů. Na jedné straně informanti hovořili o **nezaměstnanosti romského obyvatelstva**, pro které neexistují v regionu pracovní příležitosti. Důsledkem této nezaměstnanosti je chudoba a z ní vyplývající problematické důsledky. Pokud se nějaké pracovní příležitosti objeví, tak se jedná o dotovaná místa v rámci veřejně prospěšných prací, která jsou na rok a nevedou k získání stabilních pracovních míst. Navíc vyšší výdělek po toto období vede po návratu do stavu nezaměstnanosti k omezení sociálních dávek v dalších měsících.

Zajímavé je, že žádný z našich informantů neuvedl jako příčinu nepokojů účelové stěhování „problémových“ rodin a osob z jiných částí republiky do regionu „za neprací“, jak uvádí Gabalova analýza (GAC, 2009), podle které láká do lokality nově příchozí právě vysoká nezaměstnanost. V tom jsou dle Doušové (2013:10) ve shodě se stanoviskem Agentury pro sociální začleňování, která takové praktiky odmítá jako mýtus.

Ještě podstatnějším spouštěčem nepokojů se informantům jevila ekonomická krize, která způsobila **vysokou nezaměstnanost většinové populace**: *„Je to projev nějaké ekonomické krize, kdy dokavad práci neměli ti takzvaně sociálně nepřizpůsobiví, tak to jakžtakž nikomu nevadilo. Ve chvíli, kdy najednou v podstatě ta většinová společnost se dostala do toho, že nemá práci a nemůže ji najít, tak v tu chvíli... ta ztráta práce s sebou nese nějakou náladu...“* Zajímavé je, že situace měla z perspektivy jedné informantky i genderový rozměr. Ta se domnívala, že nepokoje iniciovala až hromadná nezaměstnanost mužů. Když byly v první vlně propouštěny ženy, tak to ještě nepokoje nevyburcovalo. V momentu, kdy se začaly utlumovat typicky mužské segmenty trhu práce, tak teprve napětí eskalovalo. Nicméně informantka zároveň uváděla, že to souviselo i s tím, že rodiny začaly přicházet o dva příjmy ze zaměstnání.

Nezaměstnanost části majority se začala odrážet v atmosféře celého regionu. Začala být zřejmá vysoká **frustrace zejména nezaměstnané bílé majority**, která vyústila do protiromských demonstrací. To by mohlo potvrzovat i to, že několik z našich informantů zdůrazňovalo, že na demonstracích se účastnili právě chudší a nezaměstnaní lidé: *„... v tom Šluknovském výběžku, kde je nezaměstnanost asi 30 %, tam spíš byli ty chudší lidé, tak bych tipoval, že nezaměstnanost v tom průvodu byla takových 50 %. A když tam jako skandovali „cikáni do práce“ – ty nezaměstnaní...“* Zmíněná frustrace obyvatelstva byla připisována na vrub nejenom nezaměstnanosti, ale také společensky vnímané **pozitivní diskriminaci Romů** skrze uplatňování zákonů, dávkový systém a projektové výzvy zacílené výhradně na Romy. Zde se názory informantů odlišovaly. Část informantů zastávala názor, že pozitivní diskriminace Romů reálně existuje, druhá část ji považovala za nesmysl a hledání obětího beránka.

První (menšinové) stanovisko kritizovalo zvýhodňování Romů při kriminální činnosti ze strany policie, kdy mělo v rámci policie „běžet upozornění“, že *„když zastaví nějaký cikány, Romáky nebo todleto a něco oni budou vyvádět, tak všechno se zamete pod stůl, a pokud to nepůjde pod stůl zamést, tak to bude maximálně přestupek“*. Další kritika směřovala vůči projektovým výzvám zacíleným na integraci Romů a přednostnímu zaměstnávání Romů na úkor „bílé“ majority: *„Máme Zelenéj Rumburk, máme todle, takových 60 lidí tam určitě dělá. Z toho 45 je romských, to určitě, víc jak bílých, u nás je to tak, že když je ta práce tadle, tak oni zase přednostně – to mi přijde, že je tady diskriminace naruby – jak je Rom, dostane se tam.“* Zvýhodňování bylo spojováno i s finanční a faktickou dostupností školky: *„Tady jsou školky třeba, několik těch předškolák, když půjde dítě bílý, musí 1300 zaplatit. Půjde černý a má to zadarmo,“* s kroužky, které mají mít oproti „bílým“ dětem zdarma, s očekáváním zavedení asistenta na školách ke každému romskému dítěti či k projektům na romské středoškoly či vysokoškoly. Na riziko podpory romských projektů upozornila i romská informantka, když uvedla: *„Ten bílej přemejšlí – jaktože oni mají zase něco extra.“*

Nejzásadnější výhrady ovšem směřovaly k údajnému zvýhodnění Romů při vyplácení sociálních dávek, které vycházelo z předpokladu, že Romové dosáhnou na dávky hmotné nouze lépe než majorita. O tom vypovídají například následující výroky: *„Oni si nezaplatí elektřinu, že to prochlastá a oni jim dají jednorázovku, aby to mohli zaplatit. Nám to nikdo nedá...“* *„Oni je pobírají, aniž by se o to museli nějak zasloužit. Tak to je tak trošku špatně nastavený. ... Tak mě by se třeba taky vyplatilo, že bych nemusela nic dělat, o nic se starat.“* Ke zvýšení frustrace některých našich informantů vede porovnání vybavení jejich bytů s byty romskými ve smyslu „oni mají, já nemám“: *„Když jdeš třeba do nějakých bytů romských, já třeba chodím do romských bytů, který jsou líp zařízený než můj. A já pracuju celý život a nikdy jsem nemarodila. Oni nikdy nedělali. Já třeba nemám plazmovku, nemám plovoucí podlahy, nemám zlaté řetězy, nemám tablety... tam má každý od malýho nějakýho mobila, oni toho mají mraky. A jsou na dávkách... Buď kradou, nebo mají takové dávky, že jo, na ty děti, že berou 40, 50 tisíc – tam*

záleží na tom, kolik mají dětí a kde bydlí. “Klademe si otázku, zda některé výroky nehraničí s hoaxy¹⁰, u nichž je zarážející to, že je šíří sociální pracovníce, které by měly mít povědomí o dávkových systémech. Informace o masovém zneužívání systému vyvracel i informant, který v roce 2012 přešel z městského úřadu na Úřad práce: „*On ten systém je nastavený dobře, kontrolují, jestli nejsou v hernách, jestli se ty prostředky využívají na to, co mají, a když ne, tak zase mají přeplatek.*“

Druhá (většinová) část našich informantů sama odmítala, že by reálně docházelo k pozitivní diskriminaci Romů, ale přisuzovala takové stanovisko majoritě na Šluknovsku. Dobře to prezentuje výrok informanta, který se pokusil vžít do myslí nezaměstnaného „bílého“ občana: „*Jenže já jsem ztratil práci, nemám ji rok, a já na ty dávky nedosáhnu, mně je nedáte a ty je tady pobíráš? Ty je tady pobíráš roky? Ty mi tady bereš – jakoby něco mi bereš? Ale já to taky chci, ale já na to nedosáhnu, práci nemám...*“ S odstupem času tento informant upozorňoval, že v roce 2011 byla masová nezaměstnanost majoritní populace čerstvá a vyznačovala se tím, že tato populace se ještě neorientovala v dávkovém systému. Dnes dle jeho názoru umí většinová populace využívat dávkový systém stejně dobře jako Romové. Informantky také kritizovaly hoaxy o výši sociálních dávek, které Romové dostávají: „... *že někdy to jsou mýty o 30tisícových, někdy 50tisícových částkách.*“ Zároveň uvedly, že taková situace může nastat pouze v případě, kdy klient nevyužívá sociální systém, ale má na dávky nárok. Pak může dojít k tomu, že jednorázově dostane zpětně vyšší částku, která ale pokrývá předchozí nulový příjem.¹¹ Problém nastává, když takovému klientovi přijde složenka na poštu, jejíž zaměstnanci či klienti bez znalosti kontextu mohou šířit zkreslené informace o výši dávek pro Romy obecně.

Frustrace veřejnosti (a ukázalo se, že i některých sociálních pracovníků) mohly dle větší části našich informantů vyústit do **hledání obětího beránka**. Teorii obětího beránka se věnovala celá řada autorů z oblasti sociologie (např. Goffman, 1999), psychologie (např. Sigmund Freud) či filosofie (např. René Girard, 1997). Jejich myšlenky poukazují na pudové tendence mas v období krize či sociálního konfliktu hledat viníka za vzniklou situaci. Pro tyto masy nejsou podstatné reálné příčiny problémů, ale nalezení viníka, zpravidla také znevýhodněného, ale slabšího než zbytek skupiny, na kterého se převede vina za všechny problémy. Nalezení obětího beránka skupinu osvobozuje od vlastních selhání a zároveň posiluje její soudržnost. Jedinec či skupina, která je jako obětí beránek označena, je zbavena svého lidství – dehumanizována (Kreisslová, 2014), což usnadňuje hovořit o její likvidaci (v našem případě skrze heslo „Cikáni do plynu!“), či ji reálně zlikvidovat. Právě tímto způsobem interpretovali sociální pracovníci obviňování Romů za situaci na Šluknovsku. Romové byli vnímáni za ideálního obětího beránka nejenom pro „bílou“ nezaměstnanou většinu, ale i pro politickou reprezentaci, jak demonstruje následující výrok: „... *ale v té státní správě se to pořád strašně vařilo, protože se hledali viníci. Samozřejmě osočování bylo na všech stranách, na všechny strany. A nakonec se nenašel žádný viník, podali si smírné ruku a řekli, hele, přece ze sebe nebudeme dělat křiply na veřejnosti, tak prostě viníkem jsou Romové. Nějjednodušší obět.*“ Zatímco jednání politiků bylo vnímáno až téměř jako racionální, tak protiromské demonstrace byly opakovaně interpretovány spíše jako pudová záležitost: „*To už byl chudý region před tím. Ale on ještě chudnul, chudnul, a už ten tlak, si myslím, že byl tak veliký na ty lidi, že měli potřebu to někde vyventilovat tímto způsobem. ... Jako na koho se v tu chvíli otočíte? Na toho nejslabšího, který se bude nejobtížněji bránit.*“

¹⁰ Více viz k tomu např. vyjádření ministryně práce a sociálních věcí Marksové k otázce, zda je možné, aby romská rodina, která nikdy nepracovala, dostávala na dávkách až 30 000 korun měsíčně: „Toto v podstatě není možné. K takové částce by se mohla dopracovat jediná rodina, která by užívala naprosto všechny druhy dávek, měla by doma těžce postižené dítě, nemohoucího seniora, asistenčního psa atp. Vyplácení dávek se řídí velmi přísnými pravidly, rozsáhlé podvody v této oblasti jsou málo pravděpodobné. Pokud by někdo chtěl takto velké dávky užívat neoprávněně, pak je na příslušných kontrolních orgánech, aby podvod odhalily.“ (Romea.cz, 2012.)

¹¹ Zároveň je třeba zmínit, že taková jednorázová dávka je započitatelná do příjmů pro rozhodování o dávkách hmotné nouze, takže příjmy do dalších měsíců jsou posléze opět dočasně sníženy.

Dav ovšem nebyl vnímán jako jednolitý z hlediska motivace, protože informanti uváděli, že některé lidi tam mohla přivést touha po adrenalinovém zážitku či jen potřeba se poprat. Také se objevily zmínky, že součástí davu byli i samotní Romové – zejména starousedlíci: „*Tam byla polovina romských lidí a oni šli s nima.*“ To vedlo část informantů k tomu, že zpochybňovali počáteční účel některých demonstrací jako protiromských (to může potvrzovat skutečnost, že v Rumburku nikdo demonstřující Romové nevyhnal ani nenapadl) a považovali je za protesty sociální. Nicméně sociální protesty se velmi rychle změnilly na protiromské. Hledání obětího beránka v Romech informanti dávali do souvislosti s **rasismem** české společnosti. „Rasismus“ lze vymezit jako přidělování podřadné role určité rasové skupině, což slouží k ospravedlnování nerovného zacházení s lidmi jiných ras (Fontaine, in Sarang a kol., 2009) či v českém kontextu etnik. Rasová/etnická majorita zpravidla rozlišuje kultury na „*my*“ a „*ti jiní*“, přičemž „*my*“ je hierarchicky nadřazeno „*těm jiným*“ (Ahmed, 1993). Sociální kategorizace lidí je neodmyslitelnou součástí lidského bytí, protože napomáhá lidem konstruovat sociální řád (Kreisslová, 2014). Aby se sociální kategorizace rozvinula v rasismus, musí být označení etnika provázáno stereotypizací – tedy nějakým fixním znakem, který je na danou kategorii (etnikum) automaticky napojen (např. Romové jsou nepřizpůsobiví), s negativním chápáním tohoto znaku a zautomatizovaným negativním chováním vůči danému etniku/rase. A právě o takovémto zautomatizovaném chování hovořila část našich informantů. Například jeden z aktivistů kritizoval „*obrovský anticiganismus*“ v Česku, který vede k tomu, že obětí beránek je volen dle etnika. Romové stereotypně „*nemají dobrou pověst*“, jak uvedl jiný informant, takže dochází k přenesení „*tý zlosti na něco, co je rozpoznatelný, uchopitelný*“. Jiný informant upozorňoval na latentní rasismus v české společnosti, kdy lidé tvrdí, že s Romové nemají problém, ale „*do bytu bych ho nevzal, ale práci bych mu taky nedal. Takže nejdříve ta ochrana, že já nejsem rasista, ale tohleto bych jako neudělal*“.

4.3 Kultura chudoby jako příčina nepokojů

Na pomezí individuálních a strukturálních¹² příčin lze spatřovat příčiny nepokojů zmíněných našimi informanty, které jsme označily jako „**kulturu chudoby**“. Koncept „kultury chudoby“ pochází od amerického antropologa Oscara Lewise, který ji chápal jako způsob života, který „umožňuje lidem najít si cestu nesnadným životem, poskytuje jim celou sadu řešení problémů, s nimiž se střetávají, a tím výrazně usnadňuje jejich adaptaci na okolní svět. Jde o způsob přizpůsobení chudých na jejich marginální pozici, o reakci na pocity beznaděje a zoufalství v situaci, kdy úspěch je pro ně vysoce nepravděpodobný“ (Keller, 2010:59). Život v kultuře chudoby se vyznačuje naprostým fatalismem, pocity bezmocnosti, závislosti (nejen na dávkových systémech), inferiority, rezignací na plánování budoucnosti (Keller, 2010) a doprovází ho neúspěšný boj o živobytí, hlad, opuštěnost, ekonomická nejistota, nemoci, kriminalita, na úrovni rodiny krátké dětství, předčasné sexuální zkušenosti, nestabilita partnerských svazků, chudoba dětí (Mareš, 1999). Vedle nemoralizujícího pojetí samotného Lewise lze nalézt zneužití tohoto konceptu ze strany konzervativních politiků, kteří ho spojují s patologickým chováním chudých, snaží se ho označit za důsledek systémů sociální ochrany a tyto systémy zrušit či alespoň omezit (Keller, 2010).

Naši informanti vcelku souhlasně uváděli jako příčiny nepokojů znaky, které vycházely z konceptu kultury chudoby, ale i mezi nimi bylo možno najít oba výše zmíněné pohledy – jak adaptační (problémové chování je důsledkem podmínek, ve kterých žijí), tak moralizující (jejich situace je důsledkem patologického chování – viz subkapitola 4.1). **Moralizující pojetí** kultury chudoby bylo spíše marginální a vyplývalo z takových charakteristik Romů, jako že nejsou vychováni k práci, nechťejí pracovat a nezvládli by nároky v zaměstnání. Naproti tomu v rámci většinového **adaptačního hlediska** kultury chudoby informantky hovořily o adaptaci Romů na systém dávek, reprodukci nevzdělanosti,

¹² Mareš (1999) by z hlediska konceptů chudoby, kterými jsme se inspirovaly, označil tuto příčinu jako „výsledek situačních faktorů“. Sociální problémy jsou důsledkem selhávání rodin či komunit.

kteřá plyne ze segregace romských dětí do speciálních škol a ze špatného fungování těchto škol, či o diskriminaci Romů v oblasti bydlení a zaměstnávání. Asi nejvýstižněji charakterizuje kulturu chudoby dluhová past, ve které se Romové ocitají. Aby získali bydlení, tak podepíší nevýhodné smlouvy na bydlení (dle jednoho z informantů v tom hrají silnou roli i odbory sociálně-právní ochrany dětí, které chtějí zajistit adekvátní podmínky pro děti, a Romové, aby o ně nepřišli, podepíší tyto nevýhodné smlouvy), ale dávky na bydlení tyto náklady plně nesaturují. Rozdíl mezi reálnými náklady na bydlení a dávkami na bydlení zpravidla hradí z příspěvku na živobytí, takže na ostatní výdaje (především jídlo a potřeby pro děti) pak nezbyvá dostatek prostředků. Chudoba se prohlubuje, dluhy narůstají a řešením se stává vedle kriminality útek (migration) do jiné lokality, kde se dluhová past roztáčí znovu.

4.4 Politické chyby na celostátní i místní úrovni

Nejprve se budeme věnovat politickým pochybením na celostátní úrovni, poté přejdeme k místním okolnostem. Naši informanti uváděli jako jednu z příčin politiky **špatně nastavený dávkový systém**. Měli na mysli poměr mezi minimální mzdou a výší sociálních dávek: „... *takže jakoby ta nerovnováha mezi tím, že vlastně denně osm hodin pracuju a odnesu si o něco málo víc peněz, který projedu cestou do práce, než kdybych byla doma.*“ Malý rozdíl mezi oběma systémy sociální ochrany vnímali jako demotivující k hledání zaměstnání. V roce 2011 činila výše minimální mzdy 8000 Kč, přičemž tato výše byla odsouhlasena vládou v lednu 2007 (MPSV, 2014). V roce 2011 již pět let nedošlo k jejímu zvýšení (to bylo realizováno až v srpnu 2013), což pravicové vlády zdůvodňovaly rizikem, že náklady pro zaměstnavatele vzrostou natolik, že bude klesat jejich poptávka po práci a povede to ke zvyšování nezaměstnanosti. Oproti tomu výše životního minima ve stejném období vzrostla cca o 9 % (VÚPSV, 2015). Informanti vycházeli z předpokladu, že čím bude nižší poměr životního minima vůči minimální mzdě, tím nižší bude šance, že nezaměstnaní vstoupí na pracovní trh. Naopak, čím bude tento poměr vyšší, tím se zvyšuje pravděpodobnost, že lidé budou motivováni vstoupit na trh práce. Tato hypotéza o příčinách nepokojů se ovšem dostává do kolize s tvrzeními některých informantů, že v regionu není práce ani pro „bílé“. Je tedy otázkou, jak by byl tento předpoklad platný v kontextu patnáctiprocentní nezaměstnanosti na Šluknovsku. Jiná kritika k dávkovému systému směřovala od jedné z informantek veřejné správy ohledně dávek směřujících k rodinám s dětmi: „... *a systém podporuje třeba matky na mateřské, tak toho systému začaly využívat... takže statisticky... ono se to špatně dokazuje, je jasný, že ty rodiny mají více dětí, než je běžné.*“

Jeden z informantů z řad sociálních aktivistů spatřoval příčinu v **selhání vládní politiky romské integrace**, která je realizována paternalisticky bez participace Romů. Kritizoval i toky evropských peněz, které směřují k volnému času dětí a časově omezeným dotovaným místům pro rodiče: „*A tady se věřilo nebo stále věří, že ten problém romské chudoby nebo ghett se vyřeší tím kouzelným koktejlem – sociální pracovník do každé romské rodiny, nízkoprahové kluby, aby si ty děti měly kde hrát, aby si hrály někde pod dozorem a ne na ulici, a potom nějaká, za evropské peníze dotovaná podřadná práce pro rodiče – uklízení ulic.*“ Využití peněz z evropských projektů dle něj nepodporuje zplnomocňování Romů. Jedna z informantek vyslovila hypotézu, že za vznikem protestů byla snaha starostů obcí Šluknovska (zejména starosty Rumburku Jaroslava Sykáčka) **upoutat zájem vlády** (viz např. prohlášení Desatero Šluknovského výběžku). Zejména šlo o to, upozornit na riziko škrtů do oblasti represe, kdy se plánovalo snížení počtu policistů. Aby upoutali pozornost vlády a vytvořili na ni tlak, začali veřejně upozorňovat na vysokou kriminalitu v regionu a možné důsledky jejího neřešení. Tím mohli nezamýšleně vyvolat nepokoje, protože tato veřejná prohlášení vyvolávala v obyvatelích lokality pocity bezmocnosti, že si lokální politici neumí se situací poradit.

Za jednu z hlavních a opakovaně zmiňovaných příčin událostí ve Šluknovském výběžku byla považována **špatná či žádná politika sociálního bydlení**, jak na národní, tak na lokální úrovni. Naši informanti se zaměřovali převážně na ostrou kritiku politiky sociálního bydlení měst Varnsdorf a Rumburk (ostatní města regionu nebyla v podstatě zmiňována s výjimkou dílčí zmínky o Šluknově a pozitivního hodnocení politiky města Krásná Lípa). Z hlediska jejich vyprávění lze

situaci ohledně politiky bydlení měst rekonstruovat následovně. Prvotním pochybením měst byla privatizace bytového fondu v 90. letech, kdy se města zbavovala hromadně bytů, čímž se připravila o zdroje k tvorbě sociálního bydlení a zvyšovala riziko výskytu lichvy v podobě pronajímání bytů za vysoké částky lidem, kteří obtížně hledali bydlení. Vzhledem k diskriminaci Romů ze strany pronajímatelů patřili Romové mezi nejvíce ohroženou populaci.

Varnsdorf

Z rozhovorů vyplynulo, že hlavní problémy byly spojeny s ubytovny. V roce 2011 zde fungovaly tři ubytovny – dvě v majetku a správě města (Lounská a TGM) a jedna patřila soukromému vlastníkovi (Sport). Záměrná koncentrace původně rozptýlených romských obyvatel města do těchto lokalit začala vyvolávat problémy s obyvateli sousedních domů: „... *samy města to dělají, že je kumulují na jedno místo... ono jakmile je jich víc pohromadě, tak je to samozřejmě potom hukot.*“ Absence dalšího návazného bydlení začala způsobovat, že obyvatelé ubytoven neměli možnost se dále začleňovat, což na ně působilo demotivačně. Atmosféru města přirostávaly podmínky, které na ubytovnách panovaly. Zejména zanedbání ubytovny TGM ze strany města se stalo terčem kritiky části našich informantů: „*Všechno plesnivý, starý... Vždyť oni žijou se švábama. Žijou – vždyť já žiju sám v jedné místnosti a je mi to malý a oni ve stejný žijou – čtyři pět lidí.*“ Terčem kritiky nebyly jenom podmínky, ve kterých musí lidé žít, ale také politika města, které se na byznysu s chudými samo přizívalo a zároveň tyto chudé obviňovalo, jakým způsobem žijí: „... *protože sami města jsou pasáci. Říkám... Varnsdorf a ta jejich slavná ubytovna a tyhle ty – vždyť to jsou peníze pro město. ... Jo, a město si tam ještě sestěhovává a pak se rozčilovali na zastupitelstvu, že jim tam neplatěj... Za co? ... Proč město ukazuje na ty, který si tam skupují byty, a za velký prachy tam ubytovávají, a dělají malý ghetta, když vlastně město se chová podobně?*“ Podporované sestěhovávání Romů do ubytoven, vlastní obohacování města na úkor těchto obyvatel, absence podpory na cestě ze sociálního vyloučení, to vše mohly být významné okolnosti, které díky rostoucí chudobě a zoufalé situaci zvýšily kriminalitu obyvatel a jejich problematické chování, což v důsledku vedlo ke vzniku sociálních nepokojů.

Rumburk

V Rumburku se tzv. nepřizpůsobivé chování objevilo v privatizovaných domech, které obývali Romové. Domy určené městem k privatizaci mimo jiné skupovali spekulanti s nemovitostmi z jiných měst Ústeckého kraje. Relativně nízká cena domů v Rumburku jim nabízelá získat náhradní bydlení pro Romy, kteří původně žili právě v Ústí a Teplicích. Tito spekulanti původní domovy Romů opravili a drazí prodali a původní obyvatelstvo přestěhovali do zakoupených privatizovaných domů. Rumburk a další obce na Šluknovsku tak v podstatě posloužily jako „odkladiště“ nepohodlných lidí z jiných obcí a náklady, které byly původně relativně rozprostřeny na celý Ústecký kraj, se nerovnoměrně přenesly na tyto obce. Problematickými lokalitami se zde staly zejména ulice Pražská, Šmelivského a Palackého. Pochybení města spatřovali informanti v tom, že privatizaci využilo jako zástěrku pro to, aby se mohlo vzdát odpovědnosti za řešení problémů Romů. Zatímco v nemovitostech vlastněných městem byla taková odpovědnost nepochybnitelná, u soukromých domů bylo možno argumentovat, že nemohou nic dělat.

Události v Rumburku byly ovšem dle některých informantů specifické v tom, že nepokoje nezačaly jako rasové. Objevily se na jaře roku 2011 v souvislosti s budováním azylového domu. Obyvatelstvo proti němu sepsalo petici, začalo se angažovat a stěžovat si na krádeže v okolí ještě před otevřením. To byl v Rumburku jeden z prvních náznaků budoucích nepokojů. Postupně byli s krádežemi spojováni spíše Romové ze sociálně vyloučených lokalit než obyvatelé azylového domu.

Obdobně jako v Rumburku byla jedním z informantů charakterizována politika bydlení města Šluknov v roce 2011. Zároveň poukázal na selhání státu, který po obcích nepožaduje povinnost zajistit sociální bydlení.

Důsledkem popsané bytové politiky měst byla značná **migrace Romů v rámci Šluknovska**, která byla ze strany veřejnosti a médií vnímána také jako jedna z příčin nepokojů. Nově přichází byli

hodnoceni jako problematičtější, hlučnější, měli přinášet do lokality větší kriminalitu, problémy s drogami, prostitucí či gamblerskými. Počet nově příchozích nelze přesně stanovit, protože ne všichni si změnili i trvalé bydliště, nicméně např. zpráva Ministerstva vnitra ČR uvádí počet 200 nově příchozích (Události, 2011), zatímco Doušová (2013) píše, že se do Šluknova v prvním čtvrtletí roku 2011 přihlásilo k trvalému pobytu přes tři sta osob. Naši informanti vnímali tuto migraci spíše jako následek špatné bytové politiky měst. Objevily se dva pohledy na tuto migraci. První ji chápal jako příchod Romů z jiných oblastí České republiky, zatímco druhý popisoval migraci Romů v rámci Šluknovska. Je pravděpodobné, že migrace probíhala obojím způsobem. Roli v ní mohly hrát nabízené byty, kde majitelé nepožadovali kauce, placení kaucí ze strany některých měst, v rámci vnitroregionální migrace úteků před dluhy za vyúčtování služeb nebo i přeposílání obyvatel z jednoho města do druhého (z Rumburku do Šluknova, jak uvedla jedna informantka). Jeden z informantů odhadoval, že tzv. problémová migrace zahrnuje 20 rodin, které rotují po Šluknovsku.

Nově přistěhovalí Romové měli dle některých informantek výrazně problematičtější chování než tzv. starousedlíci: „... a najednou se začaly dít divné věci. Já jsem se bála vylézt. V těch paneláčkách najednou bydleli lidi, ze kterých šel strach. Byli to povětšinou Romové, byli odlišný od našich Romů, jinak obličaní, jinak se chovali, jiný způsob zábavy. To, co naši Romové nedělají, že by si zaparkovali někde s autem a pustili si na plné decibely hudbu a tancovali u toho. Tak tyhle to dělali. Bylo jich plné náměstí. Večer co večer všechny lavičky, to bylo jak brozny much...“ Od nově příchozích se distancovali i starší rumburští Romové. Jednak docházelo ke konfliktům mezi rodinami starousedlíků a novousedlíků a jednak se začali obávat problémů, které to přinese v soužití s majoritou, protože ta nemá v rámci zjednodušujících etnických stereotypů snahu rozlišovat mezi Romy. Zároveň jedna z informantek uvedla, že problémoví nebyli všichni nově příchozí: „... ale na tom malém sídlišti, když máte dvě tři rodiny, které jsou hodně výrazné, tak to může dělat dojem, že je jich „hromada“. Některí informanti také upozorňovali, že v případě mladší generace došlo k promísení s novousedlíky, kteří se začali podílet na problémovém chování. Informantka, která upřednostňovala individuální příčiny problémů na Šluknovsku, se domnívala, že mezi starousedlíky a nově příchozími rozdíl nebyl: „... ty naši starousedlíci taky jim to nahrálo – tím že kradli ty naše naplaveniny, tak kradli taky, a házeli to na ně, že to dělají ty noví...“

K eskalaci problémů přispěl **nezájem místních politiků preventivně řešit situaci**. Je třeba zdůraznit, že tato kritika směřovala zejména k městu Varnsdorf (v kontrastu ke Krásné Lípě, která byla hodnocena vesměs pozitivně, ale i ke Šluknovu a Rumburku), v němž byla (a zřejmě stále je) dle informantů nejhorší situace a zároveň byla výrazně podfinancována sociální oblast jak v terénních programech („Kdyby město Varnsdorf vyčlenilo třeba půl mega na tyhle ty asistenty kriminality, financovali to, tak si myslím, že by se to vyplatilo. Protože je to napojené na městskou policii, když je problém, přijde tam bůle, ten do rodiny, kde vzniká nějaký problém, tak to nevyřeší, tak jak ten Romák, ten ví, jak tam má zapůsobit, ví, jak na ně“), tak aktivitách pro děti („... takže jsme otevřeli dva předškolní kluby – jeden tady ve Varnsdorfu, načež jsme skoro půl milionu vyhodili z okna. Protože příští rok už nás nepodpořili...“). Město dle informantek svou dlouhodobou strategií nicnedělání v podstatě sociální problémy spoluvytváří, vzhledem k tomu, že nenabízí lidem alternativy k jejich způsobu života: „Když byli proti tomu, že před tou ubytovnou Sport, že tam lidi sedí na schodech, sedí tam na ulici, vytáhnou si tam židličky doprostřed ulice a že tam jsou do noci... děti tam lítají skoro nahatý po venku, ale když se tam podíváte na ten prostor, tak ty děti tam nemají vůbec kam jít. Tam není jako místo, kde můžou být. Můžou být na tom dvorku, ale někdo, kdo by tam pracoval s těma dětma... a nabídnul jim tam nějaký vyžití, nějaký volnočasový aktivity, tak by z té ulice je vytáhl a zapojil je. Tak to tam není...“ Mimořádně, pochybný přístup města Varnsdorf kritizoval po roce od nepokojů i tehdejší ředitel Agentury pro sociální začleňování Martin Šimáček (E15, 2012). Preventivní aktivity města neodpovídaly dle informantů (a stále neodpovídají) jeho reálným potřebám: „... co jsem ve Varnsdorfu, tak pořád říkám, že by se tady uživilo dvacet neziskovek. A všichni by tady měli celých 16 let práci. Protože je tady tolik neřešených problémů, takový jako rozsah tý klientely. Ty problémy

se prohlubují, protože jak se neřeší, tak je to horší a horší. “Ještě ostřeji se do vedení obce opřel jiný informant: „Varnsdorf nikdy žádný sociální služby nezajímaly... je to jedno, který vedení, ani minulý starosta, ani jiný... Ano, tady je sport – souboj fotbalisti s hokejistama. A průsekem všech těch volebních období je to nezám o to sociální.“ Za nezájmem o sociální oblast ze strany politiků byl viděn i malý politický profit, který jim podpora takové politiky přináší pro další volby.

Dlužno říci, že kritika nesměřovala pouze k městu Varnsdorf, ale také k nezájmu státu, který přestal dle informantky podporovat sociální aktivity na Šluknovsku: „V roce 2012, kdy prostě se ještě jelo na té vlně, že ještě můžou být ty nepokoje, tak dali peníze, pak už nás nepodpořili.“

Informanti kritizovali tendence obcí orientovat se na represí místo prevence. Represi pro ně reprezentovaly zejména **vyhlášky měst omezující pohyb** (opět hlavně Varnsdorf). Nicméně tyto vyhlášky byly spíše reakcí na vzniklou situaci v roce 2011 než jednou z jejích příčin¹³. Tyto názory jsou však zajímavé z hlediska jejich efektu. Tím, jak je omezen pobyt lidí venku: „... nesmí tam mít lavičky, nesmí si tam přinést vlastní nábytek, nesmí sedět na zemi, na dekách...“, chodby na ubytovnách jsou pod dohledem kamer a lidé tráví čas v uzavření v bytech, mohou být pod takovým tlakem, že se uchylují k alkoholu: „Takže ty chlapy a ty ženský, který taky nepracují, ráno někdy vstanou a celý den jsou spolu zavřený v tom bytě, chodby jsou pod kamerama, takže nemůžou být ani na chodbách. Jenom ta ponorková choroba, která tam s nima cloumá, je vede k tomu, že když mají korunu, tak se jdou opít a ty ženský taky.“ Jedna z informantek to označila za omezování svobody pohybu a upozornila na nerovný přístup města vůči různým lokalitám, kdy sousední panelové domy lavičky mít mohou.

Další politickou chybou, zmíněnou informanty, která se podílela na výbuchu nepokojů v podobě demonstrací, bylo situační **pochybení ČSSD na pořádaném mítinku** v Rumburku v době nepokojů. Informanti se neshodovali v tom, zda se jednalo o záměr, či o chybu ČSSD, ale faktem je, že mítink vyústil v jeden z protiromských pochodů. Na demonstraci svolané proti tzv. nepřizpůsobivým nejprve hovořili poslanec Jaroslav Foldyna a starosta Rumburku Jaroslav Sykáček. Dav na oba reagoval velmi negativně, takže přizvali zástupce „*Dělnické strany*“¹⁴, který měl zastupovat hnutí Občanského odporu Rumburk. Za jeho projevu začaly davem zaznívat výkřiky „cikání do plynu“ a dav vyrazil k domům obývaných Romy: „Ten dav byl hrozně agresivní, začali vypískávat ty mainstreamové politiky a oni řekli, tak to končíme a utekli, ale ten dav tam zůstal. Tak to převzali ty náckové a první, co udělali, tak to vedli tam k nedalekým panelákům.“ ČSSD tedy jednak dala prostor pravicovým extremistům, přizvala je na svou akci, kde prezentovali radikální názory, a jednak nezvládla organizaci demonstrace, která se zvrtila v pochod ohrožující Romy v jejich domovech.

4.5 Katalyzátory nepokojů v roli médií a neonacistech

Informanti opakovaně označovali jako podstatné katalyzátory napětí média a neonacisty, kteří rozdmýchávali negativní emoce v regionu.

Média sehrála negativní roli v tom, že za prvé zprostředkovávala pouze výseky informací z regionu zaměřené protiromsky, a za druhé v rámci honby za senzací zdůrazňovala etnický charakter konfliktu. Problémy, které byly původně sociální, byly médií prezentovány jako etnické. Například v Rumburku byly dle části informantů alespoň zpočátku demonstrace orientované sociálně spíše než protiromsky. Přestože protestující směřovali do lokalit města, kde vnímali nějaké sociální

¹³ Z webových stránek jednotlivých měst vyplývá, že vyhlášky regulující chování lidí vznikaly až v roce 2012 nebo později. Akční byl v této oblasti zejména Varnsdorf, který vytvořil Obecně závaznou vyhlášku č. 2/2012, o zabezpečení místních záležitostí veřejného pořádku a estetického vzhledu města, regulující nejen pití alkoholických nápojů, ale i sezení na lavičkách. Ostatní města měla před rokem 2011 vyhlášky regulující pití alkoholických nápojů a po roce 2012 vytvářely vyhlášky regulující hraní na herních automatech.

¹⁴ Pravděpodobně se jednalo o Dělnickou stranu sociální spravedlnosti, která vystupuje od zrušení Dělnické strany v roce 2010 jako její nástupkyně.

problémy (k vietnamskému obchodu, k domu místního dealera drog) a proti nim skandovali, tak média zprostředkovala pouze část protestu, která byla namířena proti Romům. Obdobně neukázala protestující Romy, kteří se alespoň zpočátku demonstrace účastnili, aniž by je někdo napadal. V reportážích dostávali také větší pozornost lidé, kteří zdůrazňovali etnický původ konfliktu. Pro média to může znamenat větší prodejnost, než když dochází ke konfliktu mezi bílými: „*Oni se tady porvali dva bílí. Co je na tom k senzaci? Ale jakmile je jeden černej, tak to prodá ten latentní rasismus, který tam je, a je tak jakoby podněcovaný a jde kolem toho spousta fám a podobně. To to prodá. Zase ubližujou těm bílým.*“ Názory našich informantů potvrzuje i analýza Agentury pro sociální začleňování, která se zabývala mediálním zobrazením Romů v českých médiích od začátku července 2011 do konce května 2012. Analýza ukázala, že nadpoloviční většina zpráv informuje o Romech v souvislosti s kriminalitou, přičemž etnicita pachatele při tom hraje zásadní roli. Stejně kriminální delikty by se vůbec ve zpravodajství neobjevily, pokud by etnicita pachatele nebyla romská. To ukazuje, že se v médiích etnicita pachatelů nadužívá a zároveň se stává důvodem ke zveřejnění zprávy. Dochází tak k silnému zkreslení kriminality (romské i obecně) a tím se významně posilují negativní stereotypy o Romech ve společnosti (Křížková, 2013:2).

Druhým podstatným katalyzátorem zintenzivňujícím intenzitu nepokojů byly **aktivity neonacistů žijících mimo Šluknovsko**. Dle našich informantů nešlo o živelné aktivity, ale o dobře promyšlenou eskalaci sociálního napětí: „*Ať mi nikdo neříká, že tendle člověk nedostal základní pokyny o tom, jak vyhecovat emoce v davu, protože dav se pak chová jako stádo, to už je potom jako jednoduchý... A on přesně věděl – to bylo vidět, že přesně ví, kde má dávat důraz, jaký věty používat, aby ty emoce v tom davu zazněly.*“ Také si povšimli, že do davu byli vmíseni cizí lidé, kteří přijeli rozdmýchávat rasové emoce a násilí. Že pravicoví extremisté přijížděli provokovat rasové nepokoje „z venku regionu“, může potvrzovat i tzv. Gabalova analýza, která uvádí, že ve zkoumaných městech a lokalitách se rasismus nebo extremismus jako takový nevyskytuje (s občasnými výjimkami). Ta se zmiňuje spíše o negativních náladách a nepříliš dobrých sousedských vztazích. Ani výsledky krajských voleb v roce 2008 neukázaly významně vyšší podíl podpory pravicových extremistů oproti zbytku republiky (GAC, 2009). Pozornosti informantů neušlo ani to, že aktivity neonacistů ustaly, když se objevila policie: „*Bylo zajímavý, že šli, že ta dělnická strana, ti příslušníci, že šli vepředu toho průvodu, a potom ve chvíli, kdy tam nastoupila policie, tak bylo vidět, jak se stáhli. Potom ti Varnsdorfači to schytili vepředu.*“

Neonacisté cíleně zneužili situace frustrace tamního obyvatelstva a zmanipulovali dav k protiromské demonstraci: „*Cítím to ještě dneska, jak jsem byla naštvaná, jak my bílí jsme hloupí, že se necháme stáhnout.*“ Alespoň informanti z Rumburku upozorňovali na to, že dav, který původně protestoval proti sociálním problémům v mnohem širším slova smyslu, se po vystoupeních neonacistů obrátil proti romským domům. Původní zaměření protestů spíše sociálně by mohla potvrzovat i opakovaná tvrzení informantů o tom, že součástí protestujících byli i Romové. Zajímavé ovšem bylo, že protestovali před domem obývaným Romy, který nebyl problémový: „... oni vlastně utíkali a dá se říct, že běželi tady na ten barák dole. Protože ten jedinej věděli, že je cigánskej. Jenom protože věděli... A přitom patří mezi nejslušnější cikáni tendle ten barák... Tohle to mi přišlo spíš jako, že je někdo zblblnul a razili cestu...“

5. Závěr: Jak lze nalezené alternativní příběhy o příčinách nepokojů hodnotit z hlediska jejich orientace na individuální či strukturální příčiny?

Rekonstrukce možných příčin protiromských pochodů na Šluknovsku z pohledu sociálních pracovníků ukázala i alternativní příběhy sociálních nepokojů k mediálnímu, veřejnému a politickému diskursu o nepřizpůsobivosti Romů. Tento diskurs je postaven na předpokladu, že pokud se Romové budou chovat nepřizpůsobivě, tak protiromské pochody budou pokračovat, ale pokud se polepší, tak už se konat nebudou. Nebere v úvahu anticikanismus části české populace, která nehledá reálné příčiny problémů, ale někoho, na koho by svalila své frustrace. Obdobná rétorika se

objevovala i v nacistickém Německu, kde byli Židé obviňováni za vznik antisemitismu, který měli zapříčinit svým chováním¹⁵. Právě tato paralela může ukazovat, jak může být takový anticikanismus nebezpečný. Václav Miko (2009), který tento pojem do českého prostředí zavedl po protiromských demonstracích v roce 2009, ho charakterizuje skrze paušální odsuzování Romů ze strany české veřejnosti za veškeré sociální problémy (za zneužívání sociálních dávek, kriminalitu, alkoholismus, nepořádek a další sociální patologie). Dokonce píše o „evropském apartheidu“, když uvádí příklady segregace Romů z veřejných prostor. Podle Mika není rasismus v Evropě rasismem univerzálním, odsuzujícím paušálně všechny neárijské rasy, nýbrž rasismem selektivním, zaměřeným pouze na Romy/Cikány, proto píše o anticikanismu. Ten reprezentuje především potřebu nalézt obětího beránka, na kterého se naloží vina.

Troufneme si konstatovat, že převážná část našich informantů znaky anticikanismu nevykazovala. To nám dává naději, že i v celorepublikovém kontextu lze nalézt sociální pracovníce, které jsou schopny postavit se kriticky k anticikanistickému diskursu. Větší část sociálních pracovníků našeho výzkumu reflektovala i jiné příčiny protiromských nepokojů než příčiny v individuálním selhávání Romů (strukturální, situační, politická pochybení). Rekonstrukce situace z pohledu sociálních pracovníků může ukazovat, že realita zjednodušeně prezentovaná jako „romský problém“ může mít mnohem širší a pestřejší rámec výkladů. Naší ambicí nebylo tuto pestrost výkladů hodnotit z hlediska jejich pravdivosti.

Naším druhým cílem bylo pokusit se zodpovědět otázku: Jak lze nalezené alternativní příběhy sociálních pracovníků o příčinách nepokojů hodnotit z hlediska jejich orientace na individuální či strukturální příčiny? V poslední době se objevují i v české sociální práci hlasy, které kritizují sociální pracovníky za jejich orientaci na individuální chápání sociálních problémů (např. Chytil, 2007; Musil, 2010; Gojová, Chytil, Nedomová, Špiláčková, 2014; Valová, Janebová, 2015). Tyto hlasy ovšem ne zcela jasně rozlišují mezi tím, zda sociální pracovníci sociální problémy vnímají jako individuálně zapříčiněné, nebo zda je na individuální rovině pouze řeší (případně oboje). Naše zjištění mohou ukazovat, že alespoň část sociálních pracovníků vnímá sociální problémy v jejich širších strukturálních a jiných kontextech a odmítá pasivně přejímat politické, veřejné a mediální diskursy o individuální odpovědnosti lidí za jejich problémy. To by mohla být z pohledu kritické praxe sociální práce dobrá zpráva. Mezi znaky kritické praxe sociální práce patří právě vnímání tzv. osobních témat jako politických.

Další otázkou ale je, zda a jak jsou tyto problémy, vnímané jako strukturálně zapříčiněné, sociálními pracovníky řešeny. Pokud dokážou reflektovat sociální problémy jako strukturálně podmíněné, řeší je zároveň na této rovině? Nebo jsou výše uvedené kritiky oprávněné, a přes reflexi strukturálních příčin sociálních problémů převládá jejich řešení v rovině individuálních odpovědností? Na tuto otázku v předloženém textu odpověď nenalézáme. Pokud budeme předjímat výsledky druhé části našeho výzkumu, tak to spíše vypadá, že i část těch, kteří reflektovali příčiny nepokojů vně klientů, reagovali na nepokoje spíše skrze individuální sociální práci a nikoliv skrze snahu měnit širší sociální prostředí. To je pravděpodobně méně příznivá zpráva alespoň pro kriticky orientované sociální pracovníce.

Použité zdroje

- AHMED, S. 1993. Anti-racist Social Work: A Black Perspective. In: HANVEY, Ch., PHILPOT, T. *Practising Social Work*. London and New York: Routledge, 119–133.
- DOUŠOVÁ, G. 2013. *Sociální nepokoje ve Šluknovském výběžku v roce 2011, soubor publicistických textů* [online]. [Bakalářská práce]. Brno: FSS MU. [16. 9. 2015]. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/365772/fss_b/

¹⁵ Tuto myšlenku do závěru jsme přebírali od Míry Brože z Konexí, který byl jedním z našich informantů. Vzhledem k tomu, že netrval na anonymitě, tak ho uvádíme i jako zdroj.

- EICHLER, M. 2015. *Protiromské demonstrace ve Varnsdorfu a Rumburku v roce 2011* [online]. [Diplomová práce]. Brno: Právnická fakulta Masarykovy univerzity [10. 9. 2015]. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/378814/pravf_m/Protiromske-demonstrace-ve-Varnsdorfu-a-Rumburku-v-roce-2011__1_.txt
- E15.CZ. 2012. *Šluknovsko po roce: Varnsdorf je průšvih, Krásná Lípa vzor* [online]. [17. 9. 2015]. Dostupné z: <http://nazory.euro.e15.cz/reportaze/sluknovsko-po-roce-varnsdorf-je-prusvih-krasna-lipa-vzor-915260>
- FOOK, J. 1993. *Radical Casework: A Theory of Practise*. Alexander St. Crows Nest: Allen&Unwin.
- GAC. 2009. *Dlouhodobý monitoring situace romských lokalit – Šluknovsko* [online]. [16. 9. 2015]. Dostupné z: <http://www.vlada.cz/assets/ppov/zalezitosti-romske-komunity/dokumenty/Sluknovsko.pdf>
- GIRARD, R. 1997. *Obětní beránek*. Praha: Lidové noviny.
- GOFFMAN, E. 1999. *Všichni hraje divadlo. Sebereprezentace v každodenním životě*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon.
- GOJOVÁ, V. 2013. *Sociální patologie*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- GOJOVÁ, A., CHYTIL, O., NEDOMOVÁ, E., ŠPILÁČKOVÁ, M. 2014. Sociální exkluze a chudoba. In: GOJOVÁ, A., GOJOVÁ, V., ŠPILÁČKOVÁ, M. (Eds.). *O způsobech zvládání chudoby z perspektivy rodin – Podněty pro sociální práci*. Ostrava: FSS OU, 8–27.
- HEALY, K. 2001. Reinventing Critical Social Work: Challenges from Practice, Context and Postmodernism. *Critical Social Work*, 2(1).
- HEALY, K. 2000. *Social Work Practices. Contemporary Perspectives on Change*. London: Sage Publications.
- CHYTIL, O. 2007. Důsledky modernizace v sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca*, 7(4), 64–71.
- KELLER, J. 2010. Na pokraji trhu práce – ke sporům o příčinách chudoby. *Sociální práce / Sociálna práca*, 10(1), 57–63.
- KREISSLOVÁ, S. 2014. Etnicita a etnický konflikt z pohledu sociálních věd. In: ŠUBRT, J. a kol. *Soudobá sociologie VI*. Praha: Karolinum, 339–357.
- KŘÍŽKOVÁ, M. 2013. *Analýza mediálního zobrazení Romů v českých médiích od začátku července 2011 do konce května 2012* [online]. Praha: Agentura pro sociální začleňování [22. 9. 2015]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/dokumenty/o-agenture/analiza-medialniho-zobrazeni-romu-v-ceskych-mediich-07-2011-05-2012-krizkova-m-2012/download>.
- MAREŠ, P. 2006. Faktory sociálního vyloučení [online]. Brno: VÚPSV [28. 4. 2016]. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_193.pdf
- MAREŠ, P. 1999. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: SLON.
- MIKO, V. 2009. *Anticikanismus v Čechách*. České Budějovice: Nová Forma.
- MPSV. 2014. *Vývoj minimální mzdy od jejího zavedení v roce 1991* [online]. [16. 9. 2015]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/871>
- MUSIL, L. 2010. Tři pohledy na budoucnost sociální práce. In: SMUTEK, M., SEIBEL, F. W., TRUHLÁŘOVÁ, Z. (Eds.). *Rizika sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- MV ČR. 2011. Události ve Šluknovském výběžku [online]. [11. 9. 2015]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/soubor/udalosti-ve-sluknovskem-vybezkou-k-pdf.aspx>
- PREISSOVÁ KREJČÍ, A. 2013. Narativní analýza. In: GULOVÁ, L., ŠÍP, R. (Eds.). *Výzkumné metody v pedagogické praxi*. Praha: Grada, 117–138.
- ROMEACZ. 2015. *Mačetový útok v Novém Boru byl pokusem o vraždu, potvrdil NS Brno* [online]. [10. 9. 2015]. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/macetovy-utok-v-novem-boru-byl-pokusem-o-vrazdu-potvrdil-ns-brno>
- ROMEACZ. 2012. *Michaela Marksová Tominová: Romská menšina – nejčastější nepravdivé mýty* [online]. [15. 9. 2015]. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravy/michaela-marksova-tominova-romska-mensina-nejcastejsi-nepravdive-myty>
- SARANG, A., OCAMPO, M., DURBIN, J., STRIKE, C., CHANDLER, C., CONNELLY, J.

- a kol. 2009. *How We Do It: Across Boundaries'Anti-racist, Holistic Service Delivery Model* [online]. Toronto: Across Boundaries [10. 9. 2014]. Dostupné z: <http://www.acrossboundaries.ca/HowWeDoItManual.pdf>
- SOCIOFACTOR. 2012. *Analýza potřeb pro zajištění sociálních služeb na Šluknovsku* [online]. [14. 1. 2015]. Dostupné z: http://www.prosluknovsko.cz/skins/socsluzby2/images/clanky_pdf_3318.pdf
- SPOLEČNOST SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ ČR. 2006. *Etický kodex Společnosti sociálních pracovníků České republiky* [online]. [27. 8. 2015]. Dostupné z: <http://sspcr.xf.cz/code.html>
- SYKÁČEK, J., ZOSER, J., LOUKA, M., DŽUMANOVÁ, E. 2011. *Otevřený dopis premiérovi vlády Petru Nečasovi* [online]. [14. 9. 2015]. Dostupné z: http://www.varnsdorf.cz/cz/seznamy_zprav/turistika/otevreny-dopis-premierovi-vlady-petru-necasovi.html
- ÚSTECKÝ KRAJ. 2014. *Přírodní poměry* [online]. [14. 9. 2015]. Dostupné z: <http://ustecky-kraj2014a.webnode.cz/prirodni-pomery2/>
- VALOVÁ, H., JANEBOVÁ, R. 2015. „Antiradikálnost“ českých sociálních služeb aneb jak organizace sociálních služeb řeší pokles finančních prostředků. *Sociální práce / Sociálna práca*, 15(1), 5–23.
- VÚPSV. 2015. *Vývoj hlavních ekonomických a sociálních ukazatelů ČR. Vybrané sociální ukazatele* [online]. [16. 9. 2015]. Dostupné z: http://www.vupsv.cz/index.php?p=economic_social_indicators

Nezamýšlené důsledky označení „sociálně vyloučená lokalita“

Unintended Consequences of Designation “Socially Excluded Locality”

Monika Bjelončíková, Vendula Gojová

Mgr. Monika Bjelončíková¹ je doktorandkou druhého ročníku studijního oboru Sociální práce na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity. Ve své disertační práci se zabývá sociálními důsledky onemocnění virem HIV/AIDS.

Mgr. Vendula Gojová, Ph.D.,² je odbornou asistentkou na Katedře sociální práce Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity. Ve své pedagogické a výzkumné praxi se zabývá především tzv. problematikou etnických a menšinových skupin.

Abstrakt

Text seznamuje s částí výsledků výzkumu provedeného metodou participativního výzkumu zakotveného v komunitě. Výzkum byl realizován v tzv. sociálně vyloučené lokalitě a byl orientován na identifikaci a analýzu potřeb jejích obyvatel a obyvatel jejího sousedství. Cílem předloženého textu je pomocí výzkumných výsledků, konceptu sociálního vyloučení a etiketizační teorie reflektovat nezamýšlené důsledky, které může přinést označení určitého území jako sociálně vyloučeného. Tato reflexe je orientována především vnímáním samotných obyvatel sociálně vyloučené lokality a jejího sousedství.

Klíčová slova

sociální vyloučení, sociálně vyloučená lokalita, participativní výzkum, etiketizační teorie

Abstract

The text introduces the parts of the results of research carried out by the method of participative research enshrined in the community. The research was realised in so called socially excluded locality and was focused on the identification and analysis of the needs of its population and the population of its neighbourhood. The aim of the text is submitted by the research results, concept of social exclusion and theory of labelling reflect the unintended consequences that can bring us indicate a specific territory as socially excluded. This reflection is oriented primarily to the perception of the inhabitants themselves socially excluded localities and its neighbourhood.

Keywords

social exclusion, socially excluded locality, participatory research, theory of labelling

¹ Kontakt: Mgr. Monika Bjelončíková, Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita, Fráni Šrámka 3, 709 00 Ostrava; monika.bjeloncikova@osu.cz

² Kontakt: Mgr. Vendula Gojová, Ph.D., Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita, Fráni Šrámka 3, 709 00 Ostrava; vendula.gojova@osu.cz

1. Úvod

Kontext prezentovaného výzkumu se opírá o dva pilíře, které jsou aktuálně diskutovány českou odbornou veřejností působící v oblasti sociální práce – (1) oblast bydlení a (2) participativní přístupy v sociální práci.

Podle jedněch z posledních celoevropských statistických údajů (Eurostat, 2014) stoupají náklady domácností na bydlení. Nejvíce citelné je zvýšení nákladů u domácností s alespoň jedním nezaměstnaným členem (za poslední tři roky stouply náklady na bydlení takové domácnosti o 9 %). Jako domácnosti v akutní bytové nouzi jsou označovány domácnosti, které jsou na trhu bydlení diskriminovány z důvodu jejich etnického původu či z důvodu náležitosti k rizikové skupině domácností. Tyto domácnosti si z důvodu nízkých příjmů nemohou dovolit bydlení na volném trhu. Jejich situaci v tomto případě neřeší ani systém sociálních dávek, protože po zaplacení nákladů spojených s bydlením často příjemcům nezůstane ani částka určená na živobytí. Situaci také komplikuje obvyklá podmínka zaplacení kauce, jež pro mnoho těchto domácností představuje jen těžce splnitelnou podmínku na cestě k získání bydlení (Snopek, 2014). Mezi tyto domácnosti patří v České republice příslušníci romského etnika, mladé rodiny s dětmi, neúplné rodiny či vícedětné rodiny, a to zejména proto, že jsou tyto skupiny pronajímateli vnímány jako rizikové. Je-li těmto skupinám nabídnuto bydlení na volném trhu s byty, jedná se velmi často o bydlení ohrožené sociálním a prostorovým vyloučením (Lux, Kostecký, 2011). Náléhavost problému bydlení potvrdil také nedávný výzkum životních situací rodin s nezletilými dětmi žijících v chudobě nebo ohrožení chudobou (Gojová, Gojová, Špiláčková, 2014).

Evropská typologie bezdomovectví a vyloučení z bydlení (ETHOS) vymezuje dvě základní situace – ohrožení ztrátou bydlení; po ztrátě bydlení. Do situace „po ztrátě bydlení“ zahrnujeme kromě bydlení žádného také bydlení nejisté nebo neadekvátní. Za bydlení žádné je považována také ta životní situace, kdy lidé žijí v azylových domech, (komerčních) ubytovnách. Za bydlení nejisté je považováno přechodné bydlení u příbuzných či přátel, vč. bydlení v podnájmu, bydlení bez právního nároku, nezákonné obsazení pozemku, výpověď z nájemního bydlení, ztráta vlastnictví bytu, policejné zaznamenané domácí násilí. Jako nevyhovující bydlení jsou označovány následující životní situace – mobilní stavba, provizorní stavba, neobvyklá stavba, obydlené neobyvatelné byty, přelidněné byty. Výše zmíněné typy domácností se nacházejí často v obou uvedených situacích, čímž je intenzita problémů v oblasti bydlení podtržena.

Na to, že dostupnost bydlení je v české společnosti otázkou aktuální, lze usuzovat také na základě toho, že poslední tři roky zintenzivnily přípravy zákona o sociálním bydlení, které nejsou pouze v rukou zákonodárné moci státu, ale velmi aktivně do nich vstupují občanské a profesní iniciativy, které zastřešuje Platforma pro sociální bydlení.

Mohlo by se zdát, že sociální práce závažnou situaci v oblasti bydlení může sama jen těžko změnit. Značná část změn (zejména legislativních a s tím souvisejících systémových) se odehrává na makroúrovni společnosti. Nicméně posláním sociální práce bezesporu je k těmto změnám přispět. Účinnost jakékoliv intervence zvyšuje znalost potřeb oblasti, do které je intervence směřována. Tzn., pokud má být pomoc v oblasti bydlení maximálně účinná ve všech třech fázích (před ztrátou / během ztráty / po ztrátě bydlení), je třeba, aby byla velmi dobře seznámena s potřebami lidí, pro které pracuje (Koncepce, 2013). Obvyklé je nastavit systém pomoci a pak k němu přizpůsobit podobu nabízené práce. Toto se ale ukazuje dlouhodobě jako nefunkční. S měnícím se evropským sociálním a politickým kontextem je dlouhodobě potřebná změna pojetí v poskytování sociální práce (Lewin, 1997) nejen ve službách pro lidi vyloučené z bydlení. Aktuálním tématem je změna role sociálních pracovníků z „opravářů/zachránců“ (*fixers*) na facilitátory mezi klienty a prostředím (Brünjes, 2014). Jedním z úkolů sociální práce by měla být právě facilitace potřeb a očekávání jejích klientů a jejich okolí, tedy orientace na zvyšování míry participace klientů v oblasti služeb sociální práce (ibid.). Jako účinný první krok se zdá právě zjišťování potřeb klientů a jejich předkládání na makroúrovni tak, aby systémy na makroúrovni na ně mohly efektivně reagovat (Hacker, 2013).

Hlavním cílem výzkumu, s jehož parciálními výsledky text seznamuje, bylo proto pomocí participativního výzkumného přístupu vytvořit obraz potřeb v oblasti bydlení vybrané cílové skupiny sociální práce nacházející se v situaci ohrožení ztrátou bydlení a zároveň patřící k rizikovým skupinám na trhu s bydlením. Část výzkumného týmu se v předcházejícím období účastnila pilotního projektu realizovaného ve třech tzv. sociálně vyloučených lokalitách Moravskoslezského kraje, jehož cílem byl rozvoj komunitní práce. V těchto lokalitách působily komunitní pracovnice, za jejichž podpory tam vznikly skupiny aktivních obyvatel. Přičemž v jedné z lokalit měli tito obyvatelé zájem na prezentovaném výzkumu participovat jako výzkumníci.

Výzkum tedy usiloval o identifikaci a analýzu potřeb v oblasti bydlení obyvatel tzv. sociálně vyloučených lokalit. Přesněji řečeno, o toto usiloval na svém počátku. Jak bude vysvětleno v textu dále, během výzkumných aktivit došlo k rozšíření výzkumného cíle o identifikaci a analýzu potřeb také obyvatel sousedství tzv. sociálně vyloučené lokality.

Cílem tohoto textu je zprostředkovat, jak vnímají nálepku „sociálně vyloučená lokalita“ její obyvatelé a obyvatelé jejího sousedství. Přičemž problematizace označení určitého území jako sociálně vyloučené lokality byla jedním z výstupů uvedeného výzkumu.

Text seznamuje s použitou výzkumnou metodologií, okolnostmi, které podobu výzkumného procesu formovaly, a s výzkumnými výsledky týkajícími se specificky jedné z analyzovaných oblastí výzkumu – vnímání označení „sociálně vyloučená lokalita“. Přičemž výzkumné výsledky jsou také diskutovány s etiketizační teorií a konceptem sociální exkluze. Záměrem textu je reflektovat možné neočekávané důsledky, původně dobře myšlené snahy, označit určité území jako sociálně vyloučené.

2. Metodologie prezentovaného výzkumu

Z důvodů výše uvedených jsme zvolili participativní výzkumný přístup. Jde v podstatě o interaktivní cyklický proces, který kromě vlastního výzkumu zahrnuje i bezprostřední implementaci jeho výsledků v praxi, reflexi tohoto procesu a využití této reflexe zpět ve vědním procesu (McIntyre, 2008). Příslušníci komunity se přitom na participativním výzkumu obvykle podílejí ve všech výzkumných fázích. Participativní výzkumný přístup je považován za úspěšný, pokud (a) se díky němu podaří dosáhnout změny na osobní nebo kolektivní úrovni, nebo (b) poznatky díky němu získané přispěly k řešení problémů zapojených osob a zvýšily kompetence dané komunity, nebo (c) poznatky díky němu získané znamenaly přínos pro obecně využitelné teorie a pro praktiky (Participatory Action Research & Organizational Change).

V prezentovaném výzkumu jsme usilovali o zvýšení kompetencí vybrané lokální komunity (tzv. sociálně vyloučené lokality), ze které výzkumníci-participanti pocházeli. Při vstupu do výzkumného prostředí jsme očekávali, že realizace výzkumu přispěje k řešení problémů v oblasti bydlení, se kterými se obyvatelé lokality potýkají. Šlo o tzv. sociálně vyloučenou lokalitu (Čada, 2015) o cca 800 obyvatelích, která je součástí městské čtvrti (celkem cca 1800 obyvatel). V této sociálně vyloučené lokalitě jsou pouze bytové domy soukromého vlastníka, v jejím sousedství pak zástavba rodinných domů.

Vstupovali jsme tedy do společenství lidí, které jsme na základě sdílení společného území označovaného jako sociálně vyloučené (Čada, 2015) definovali jako lokální komunitu (Poppo, Stepney, 2008). Přicházeli jsme do prostředí, v němž díky probíhající komunitní práci byl již určitý stupeň organizace komunity. Na práci tamních komunitních pracovníků jsme tak chtěli navázat a zároveň přispět k její podpoře. Opakovaně se totiž ukazovalo, že spolu s lidmi pracují na potřebách, které je možné naplnit v relativně krátkém čase. Potřeby, které vyžadovaly spíše dlouhodobé intervence a k jejich naplňování také dostatek informací, byly zatím odsouvány.

Jako výzkumnou metodu, která se nám pro danou situaci jevila jako vhodná, jsme zvolili participativní výzkum zakotvený v komunitě (*community based participatory research*, dále jen CBPR).

CBPR podporuje zapojení a plnou účast lidí z komunity (partnerů výzkumníků) v každé fázi výzkumného procesu, tj. od specifikace výzkumných otázek po diseminaci výzkumných výsledků.

Cílem CBPR je zvýšit míru propojení mezi akademiky-výzkumníky a komunitami, které zkoumají. Specifikem výzkumné metody CBPR je kladení důrazu na to, aby toto propojení bylo obousměrné a ve všech aspektech rovné (Silvestre, Quinn, Rinaldo, 2010). Tato metoda propojuje akademickou snahu generalizovat znalosti se znalostmi na lokální úrovni.

V odborné literatuře (Hacker, 2013) je popisováno spektrum výzkumů zabývajících se komunitou, které se vyznačují různým stupněm zapojení komunity (od výzkumu kompletně vedeného a realizovaného výzkumníkem až po výzkum vedený a realizovaný komunitou). Výzkum zakotvený v komunitě stojí na tomto spektru uprostřed. Znamená to, že akademici-výzkumníci a komunita sdílejí své znalosti a dovednosti. Použití metody CBPR znamená, že výzkumný problém je identifikován komunitou nebo že komunita pracuje společně s výzkumníkem na jeho definování. Komunita je tedy partnerem plně respektovaným výzkumníkem, její členové jsou účastníci výzkumného procesu a zároveň na něm spolupracují. Stejně tak případné organizace komunity (lokální rada, skupiny atp.). Celý výzkumný proces se opakuje v cyklu *plánuj – dělej – studuj – konej* (*Plan Do Study Act*), což umožňuje plánovat, co chceme ovlivnit, jaké informace k tomu potřebujeme, co s nimi uděláme. „*Systematický sběr dat poskytuje komunitě příležitost pro zamyšlení, úpravy a zlepšování v reálném čase.*“ (Hacker, 2013:12.) Ideální je, když je v lokalitě realizována profesionální komunitní práce. Pak může výzkumník a komunitní pracovníci pomoci komunitě budovat a rozvíjet její vlastní kapacity. Obě strany (výzkumník, komunita) sdílejí nad výzkumným procesem kontrolu, stejně tak sdílejí získaná data a společně rozhodují, jak budou použita a šířena (Hacker, 2013).

Jak bylo naznačeno v textu výše, část výzkumného týmu spolupracovala na pilotním projektu zavádění komunitní práce do sociálně vyloučených lokalit (realizoval Krajský úřad Moravskoslezského kraje). Během realizace tohoto projektu bylo bydlení opakovaně v jednotlivých lokalitách označováno jejími obyvateli za významný problém. Zároveň se jej za podpory komunitních pracovníků jednotlivé komunity pokoušely řešit prostřednictvím rad obyvatel, které byly v jednotlivých lokalitách ustaveny. Realizace prezentovaného výzkumu byla prostřednictvím komunitních pracovníků ve vybrané lokalitě projednána a radou obyvatel odsouhlasena, vč. výzkumné metody (CBPR).

2.1 Okolnosti výzkumného procesu

Výzkumný proces probíhal od února do listopadu 2015. Přestože původním výzkumným záměrem bylo orientovat se pouze na potřeby těch, kteří bydlí v tzv. sociálně vyloučené lokalitě, hned na začátku výzkumných aktivit se ukázalo, že tento záměr je potřeba přizpůsobit zákazce lidí, kterých se týkal. Tedy potenciálních výzkumníků-participantů. Do procesu první výzkumné fáze, formování výzkumného týmu složeného z akademiček a participantů, začali velmi aktivně, ze své vůle vstupovat sousedé tzv. sociálně vyloučené lokality a projevovali zájem stát se součástí výzkumného týmu. Jejich důvodem bylo „*to, že je tady sociálně vyloučená lokalita, ovlivňuje naše životy, chceme s tím něco dělat*“ (výpověď obyvatele sousedství sociálně vyloučené lokality). Na dvou emotivních, etnických polarizovaných setkáních obyvatel sociálně vyloučené lokality a jejího sousedství jsme společně definovali témata, která zúčastnění v souvislosti s bydlením trápí. Ukázalo se, že tato témata a jejich prioritizace ne zcela souvisí s místem, kde jejich nositelé bydlí. Detailnější seznámení s tématy a další práci na jejich rozvoji není však předmětem tohoto textu.

Tyto události přispěly na začátku výzkumného procesu ke dvěma rozhodnutím – (1) rozšířit výzkumný cíl o potřeby obyvatel sousedství tzv. sociálně vyloučené lokality, (2) vytvořit výzkumný tým složený z obyvatel sociálně vyloučené lokality a jejího sousedství (a akademiček).

Zpočátku měl výzkumný tým 9 členů – 3 obyvatele sociálně vyloučené lokality, 3 obyvatele sousedství a 3 akademičky. V průběhu výzkumného procesu se tento tým částečně obměňoval, přičemž stabilním jádrem byli 3 obывatelé sousedství a 3 akademičky. Ukázalo se, že aktivní obyvatelé sociálně vyloučené lokality jsou tak zaměstnaní svými aktivitami v radě obyvatel, že je nad

jejich síly pracovat ještě ve výzkumné skupině. Na tuto skutečnost mohla mít vliv také náhlá změna situace ze statutu „my a oni“ směrem ke spolupráci obyvatel sousedství a sociálně vyloučené lokality, což na všechny participanty kladlo nemalé nároky. Po vyjednáváních za přítomnosti facilitátorů byla domluvena úzká spolupráce mezi radou obyvatel sociálně vyloučené lokality a výzkumnou skupinou, přičemž společným tématem byly otázky související s existencí tzv. sociálních bytů³ na jejím „sociálně vyloučeném území“.

Obě skupiny trápilo to, že v jejich čtvrti prudce narůstá počet tzv. sociálních bytů, které nekoordinovaně provozuje několik různých neziskových organizací. Těto skutečnosti shodně přičítali souvislost s eskalací napětí nejen mezi obyvateli sociálně vyloučené lokality a jejími sousedy, ale i mezi obyvateli uvnitř této lokality.

Pro metodu participativního výzkumu zakotveného v komunitě (CBPR) je klíčovým principem partnerství mezi komunitou a akademickou sférou. Znamená to také, že znalosti jsou produkovány právě kombinací znalostí místních a znalostí akademických (Corburn, in Hacker, 2013). Výzkumníci obvykle přicházejí do komunity na rámcovou zakázku. Ta je však dále konkretizována a/nebo aktualizována členy komunity, protože ti mají rozsáhlé znalosti místního kontextu. K tomu, aby mohli mít na kontext vliv (např. na místní politiku), jim často chybí dovednosti k provedení výzkumu a použití jeho výsledků. A to je úloha výzkumníků-kademičů.

Tyto teze CBPR platily i pro prezentovanou výzkumnou situaci. Po prvním vstupu do lokality (únor 2015) bylo zřejmé, že dosažení výzkumného cíle (identifikace a analýza potřeb obyvatel v oblasti bydlení) se bude odvíjet od toho, zda budeme znát odpověď na otázku Jak vnímají obyvatelé život v této čtvrti? Ta se po dohodě celého výzkumného týmu stala hlavní výzkumnou otázkou. Výzkumníci-participanti totiž vyjadřovali obavu, že původní výzkumný cíl implikuje pouze technickou perspektivu bydlení, kdežto podle jejich zkušenosti celkovou atmosféru bydlení ve čtvrti zdaleka neovlivňuje jen technický stav bytů.

Sběr dat probíhal od února do října 2015 kombinací několika technik:

- zúčastněného pozorování (aktivity, jako je setkávání obyvatel, jejich organizované jednání s vlastníkem bytového fondu, s představiteli obce, s poskytovateli služeb sociální práce, celkem cca 40 lidí),
- analýzy dokumentů (zápisy ze setkávání obyvatel a dalších výše uvedených aktivit),
- fokusních skupin (8 obyvatel tzv. sociálně vyloučené lokality, 13 obyvatel sousedství),
- dotazníkového šetření (68 obyvatel, proporčně ze sociálně vyloučené části a jejího sousedství).

Všechna data, která se výzkumnému týmu podařilo nashromáždit, jsme průběžně zaznamenávali a fixovali, obvykle podle povahy způsobu jejich sběru. Např. zúčastněné pozorování bylo zaznamenáváno třemi výzkumníci-akademičky do jejich terénních deníků. Fokusní skupiny byly nahrávány na diktafon, z nahrávek byl pak pořízen doslovný záznam. Kvalitativní data, pokud byla tedy netextové povahy, jsme převedli do povahy textové. V průběhu výzkumu celá výzkumná skupina takto uchovaná data postupně redukovala a kodovala podle opakujících se témat, situací, kontextů, aktérů, času atp. Tímto postupem jsme data začali společně analyzovat pomocí metody vytváření trsů (Miovský, 2006). V případě užité metody výzkumu, tedy CBPR, vyžadovala analýza dat v zásadě dvě základní fáze. Jako výzkumnice-akademičky jsme část již získaných dat analyzovaly (takto jsme začali pracovat od května 2015) a analýzu předložily výzkumné skupině. Proběhla společná diskuse nad vytvořenými tématy/trsy, případně jejich úprava (obvykle šlo o rozšíření či přejmenování jednotlivých témat). S přibývajícimi daty se postupně začal rozšiřovat počet témat, ale také vykreslovat vztah mezi nimi navzájem a také trsy, které společně vytvářela.

³ Vymezení pojmu „sociální byt“ není výzkumné skupině známo, resp. od zmiňovaných neziskových organizací se toto nedozvěděla. Můžeme se domnívat, že jde o byty s doprovodným sociálním programem.

3. Výzkumné výsledky: Označení „sociálně vyloučená lokalita“ jako to, co nás spojí?

Výzkumné výsledky můžeme kategorizovat na trsy a jejich témata, na jejichž rozvoji výzkumná skupina a rada obyvatel sociálně vyloučené lokality postupně pracují v cyklu *otázky – sběr dat – akce – další otázky*:

- neutěšený stav veřejného prostranství (údržba zeleně, technický stav chodníků, udržování pořádku, minimální investice obce, absence herních a sportovních ploch)
- snížený pocit bezpečnosti (výskyt drobných krádeží, fyzického napadání, spory výskyt strážníků a policistů na ulicích)
- technický stav bytového fondu soukromého vlastníka (výskyt plísní, pocítovaný nezájem vlastníka o zlepšení)
- nárůst počtu tzv. sociálních bytů za poslední rok (vysoká fluktuace obyvatel, kteří ke čtvrti nemají přirozené vztah)

Kromě trsu „technický stav bytů“, neboť ty se bez výjimky nacházejí na území sociálně vyloučené lokality, je potřeba uvést, že jednotlivé trsy se nijak nelišily svými vlastníky ve smyslu obyvatel sociálně vyloučené lokality / sousedé sociálně vyloučené lokality. Pochopitelně se lišilo vnímání toho, kdo je strůjcem neutěšeného stavu v daných trsech. Obyvatelé sousedství jako viníky označovali obyvatele sociálně vyloučené lokality, tedy Romy. Obyvatelé sociálně vyloučené lokality za viníky považovali tzv. novousedlíky, tedy ty, kteří se přistěhovali za poslední rok. Přičemž podle komunikačních partnerů výzkumu to byli Romové i Neromové. V případě výzkumníků-participantů ze sousedství se tento názor o „vině“ v průběhu výzkumného procesu měnil, k čemuž bezesporu přispěl jejich častý kontakt se členy rady obyvatel sociálně vyloučené lokality a příležitost k vzájemné spolupráci. Výzkumnice-akademičky tak mohly pozorovat vedlejší efekt výzkumného procesu odpovídající Allportově (2004) hypotéze kontaktu jako jednomu z možných způsobů redukce předsudků.

V souvislosti s uvedenými trsy jsme identifikovali také trs průřezový – označení „sociálně vyloučená lokalita“. Ačkoliv výzkumné výsledky zahrnují i výše uvedené trsy, prostor jednoho článku nedovoluje podrobně se zabývat analýzou a interpretací jednoho každého z nich. Pro téma a cíl tohoto textu je stěžejní podrobnější seznámení právě s trsem průřezovým, tedy označením sociálně vyloučená lokalita. Společně s výzkumným týmem máme za to, že toto označení není běžné v kontextu, v jakém jsme jej analyzovali a interpretovali, diskutováno odbornou veřejností ani sociálními pracovníky. Touto cestou se pokoušíme diskusi otevřít.

V každém z trsů bylo označení „sociálně vyloučená lokalita“ intenzivně používáno, a to v různých perspektivách, které jsme rozdělili do třech kategorií – (1) okolnosti označení, (2) označení a realita, (3) pocítované důsledky označení. Každé kategorii se budeme věnovat blíže, jak prostřednictvím analyzovaných dat, tak prostřednictvím teoretické diskuse. Uvedené a níže popisované kategorie jsou na sobě historicky (ve smyslu místní i státní vývojové časové osy), ale i příčinně závislé. Což v zásadě koresponduje s přístupem ke konceptu sociální exkluze. Současné užívání konceptu sociální exkluze je založeno, tím i chápáno a analyzováno, na perspektivě materiálního diskurzu. Spojení se vytváří mezi materiálním diskurzem, sociální identitou a marginalizací a je potřeba, aby konceptu sociální exkluze bylo rozuměno spíše jako procesu než danému stavu. Z tohoto důvodu plyne také potřeba přijmout širší přístup k definování a porozumění tomuto konceptu jako procesu, aby se zvýšila schopnost/zručnost sociálních pracovníků pro identifikaci, kde, kdy a jak efektivně intervenovat (Christian, Abrams, in Ward, 2009).

3.1 Okolnosti označení „sociálně vyloučená lokalita“

Kromě toho, že se obyvatelé často ptali, proč je část jejich území označována jako sociálně vyloučená, zajímali se také o to, kdo a proč vymyslel pojem „sociálně vyloučená lokalita“. Společně pak výzkumný tým hledal, zejména ve vládních koncepcích romské integrace a strategiích boje

proti sociálnímu vyloučení, genezi vzniku tohoto označení, čímž dospěl k souhrnu vývoje označení lokalit s vyšší koncentrací Romů za posledních cca 15 let. Např. aktuální vládní Strategie boje proti sociálnímu vyloučení na období 2011–2015 (Strategie, 2011) definuje sociálně vyloučené lokality prostřednictvím pěti podob izolace, které existují obvykle současně. Tyto podoby korespondují s dimenzemi sociální exkluze tak, jak je vymezuje Mareš (2000) – prostorová, sociální, ekonomická izolace, kulturní odlišnost a symbolické vyloučení.

Kromě analýzy vládních strategických dokumentů bylo potřeba vystavit naše prvotní zjištění také teoretické diskusi. Koncept sociální exkluze poskytuje příležitost analyzovat rozmanitost způsobů, kterými lidé mohou být z plné participace ve společnosti vyloučeni a/nebo jim mohou být odepřena plná občanská práva. Tento koncept je komplexní a multi-dimenzionální, což se objevuje v rámci akademicky i politicky orientovaných definic tak, jak to ilustrují následující příklady (Ward, 2009):

- Sociální exkluze zahrnuje nedostatek nebo popření zdrojů, práv, výrobků a služeb, a neschopnost participovat v rámci normálních vztahů a aktivit dostupných majoritní společnosti, zvláště v oblastech ekonomických, sociálních, kulturních a politických. Postihuje obojí – kvalitu života jednotlivců a také spravedlnost a kohezi společnosti jako celku (Levitas, in Ward, 2009).
- Sociální vyloučení jako pojem je mnohem širší, než jen vypovídající o příjmové chudobě. Je zkráceným termínem toho, co se může stát, když lidé nebo celé oblasti/lokality disponují kombinací souvisejících problémů, jako např. nezaměstnanost, diskriminace, nedostatek schopností a zručností, nízký příjem, chudé bydlení, vysoká kriminalita a rozpad rodiny. Tyto problémy spolu navzájem souvisí a posilují se (Cabinet Office, in Ward, 2007).

Tyto vybrané definice demonstrují, že k procesu sociální exkluze přispívá vícero faktorů, a zároveň indikují, že tyto faktory mohou být jak materiálního (příjem, bydlení, výrobky a služby), tak diskurzivního charakteru (diskriminace, vztahy). I přes potenciální výpovědní hodnotu konceptu sociální exkluze může jeho použití v politických kontextech zastírat sociální nerovnosti, které mohou být použity právě k jeho osvětlení. Toto je reflektováno definicemi, které rozpoznávají sociální aspekty exkluze, ale mají tendenci zdůrazňovat zejména politické reakce, což celý problém individualizuje (Ward, 2009). Z uvedených zjištění bylo možné pro potřeby výzkumného týmu učinit závěr, že označení „sociálně vyloučená lokalita“ je politicky korektním produktem potřeby vymezovat lokality s vyšším podílem sociálně vyloučených nebo sociálním vyloučením ohrožených Romů. Tento závěr však ve výzkumném týmu vyvolal další otázky.

3.2 Označení a realita

Vycházíme-li z Marešovy (2006) teze, že sociálně vyloučenou lokalitu určují atributy jejího prostoru a charakteristika jejích obyvatel, pak očekáváme mimo jiné špatnou dopravní dostupnost, nedostatečnou občanskou vybavenost, celkově špatný stav bytového fondu, neplatiče nájemného a většinu obyvatel, kteří jsou klienty sociální práce. Statistická data prokazující existenci takových atributů výzkumný tým však nedohledal, naopak v souvislosti s místní znalostí předpokládal u většiny z nich opak. Tyto předpoklady se potvrdily prostřednictvím posbíraných kvalitativních i kvantitativních dat. Občanská vybavenost čtvrti i tzv. sociálně vyloučené části je obyvateli pocíťována jako dostatečná, stejně jako dopravní dostupnost. Část bytového fondu skutečně není ve vyhovujícím stavu (výskyt plísni), nicméně obecně prošel bytový fond před několika lety značnou rekonstrukcí. Soukromý vlastník bytového fondu deklaruje, že neplatičů nájemného je v jeho bytech minimum, neboť jsou v krátké době prodávány plateb vystěhování. Stejně tak ze statistických údajů místních poskytovatelů sociálních služeb nelze konstatovat, že většina obyvatel sociálně vyloučené lokality jsou jejich klienty.

Tato zjištění výzkumný tým znovu vracela k předchozí kategorii: „Proč máme tuto nálepku? My tu máme dobrou občanskou vybavenost!“ „Nájem jsou srovnatelné s jinými nevyloučenými lokalitami.“ „Hlavně že tu máme výherní automaty.“

Přijmeme-li etnizující původ označení „sociálně vyloučená lokalita“, pak se výzkumná skupina jednoznačně shodla na tom, že mezi obyvateli lokality je skutečně vyšší počet Romů (souzeno podle jejich vzhledu). Toto lze vysvětlit z historických pramenů – dříve čtvrt těžkého průmyslu a exkluzivního bytového fondu ztrácela s útlumem této hospodářské sekce na atraktivitě. Tehdejší vlastníci bytů, ve snaze bytový fond uchovat, jej v 90. letech 20. století začal pronajímat jako levné bydlení, což způsobilo nárůst počtu především chudých obyvatel (Kvasnička, 2006). Přičemž i před 20 lety byli Romové v České republice nezaměstnanými a chudými častěji než etničtí Češi (Navrátil, 2003).

Výzkumná skupina se pak na základě zjištěného může jen domnívat, že bytová politika soukromého vlastníka byla v průběhu let „vyřešena“ tak, že byla lokalita opatřena systémovou nálepkou. Ta v zásadě legitimizuje pokračující bytovou politiku soukromého vlastníka, vč. pronajímání sociálních bytů, distancování se obce od problematiky a potřebu existence a rozšiřování kapacity služeb sociální práce. Zcela v duchu etiketizační teorie jako jedné z teorií vzniku sociálních deviací (Giddens, 1997). Lidé, kteří jsou vnímáni jako ti, co se odchylují od společensky uznávané normy (týkající se podoby zaměstnání, bydlení atd.), jsou označeni jako deviantní. Nálepky obvykle rozdávají ti, kteří mají ve společnosti moc. Snahy o reakci na škálu problémů, které se v takové lokalitě objektivně hromadí, obvykle jen posilují rozsah a hloubku jinakostí (v případě výzkumné situace rozuměj sociálního vyloučení). Těmto snahám a jejich důsledkům se budeme věnovat v následující kategorii (kapitola 3.3).

Sociální exkluze, jak jsme již uvedli, ve svých definicích zrcadlí jak stav, tak proces, avšak stala se také nálepkou – „ti sociálně vyloučení“ – se vši její stigmatizující silou. Goffman (2003) zdůrazňuje, že etikety se stigmatizujícím potenciálem čerpají z diskurzů, které diskriminují určité skupiny jejich označením tak, že vysvětlují jejich méněcennost ve vztahu k podstatné biologické charakteristice, naučeným sociálním vzorcům a/nebo ve vztahu k samotným důsledkům svého jednání. Sociální exkluze tak může být přenášena z jedné generace na druhou (Ward, 2009).

Okolí tedy předpokládá, že se obyvatelé sociálně vyloučené lokality se svou nálepkou identifikují o to více, když v jejich domě a okolí jsou obyvatelé s nálepkou stejnou (Tajfel, 1995), a to navíc po několik generací. *„Ale co my, co bydlíme v domech vedle? Dyť my jsme tím pádem taky sociálně vyloučená lokalita. Naše domy jsou neprodejné.“* (Komunikační partner ze sousedství.)

3.3 Pociťované důsledky označení

Tato kategorie vznikla analýzou zúčastněného pozorování vzájemného setkávání obyvatel čtvrti a jednání s organizacemi a institucemi, které obyvatelé iniciovali. Dále analýzou zápisů z těchto událostí a analýzou dvou fokusních skupin na téma Jak se nám žije v naší čtvrti. Jedna fokusní skupina byla skupina obyvatel sociálně vyloučené lokality, jedna obyvatel jejího sousedství.

Nejintenzivněji diskutovaným tématem obyvatel byl velký nárůst nových sousedů v bytech soukromého vlastníka za poslední rok. Obyvatelé sociálně vyloučené lokality, na jejímž území se tento soukromý bytový fond nachází, problematizovali především lepší podmínky nájmu, než mají stávající nájemníci (opravené byty oproti opravám na vlastní náklady, vodoměry na byt) a také nejasnost v limitu skutečného počtu obyvatel bytu. Obyvatelé čtvrti pak obecně problematizovali velký nárůst „sociálních bytů“ na jejich sociálně vyloučeném území spravovaných neziskovými organizacemi. Nepřehlednost, které neziskové organizace spravují které byty a za jakých podmínek. Jako nejasnou pak vnímali roli těchto organizací ve vztahu k jejich podnájemníkům a zejména ve vztahu k sousedům „sociálních bytů“. Poměrně velká část kritiky směřovala k absenci práce neziskových organizací provozujících tzv. sociální byty právě směrem k posilování sousedských vztahů. S uvedenou situací obyvatelé čtvrti spojovali pocit snížené bezpečnosti (uvnitř tzv. sociálně vyloučené lokality i v jejím sousedství).

Pro obyvatelé čtvrti prožívání tohoto tématu zintenzivnilo po setkání se zástupci vládní Agentury pro sociální začleňování, kteří na setkání obyvatel přiblížili plány vlády a místní plány Agentury stran problematiky tzv. sociálního bydlení.

Opakovaně zaznívala ze strany obyvatel obava, že se z jejich čtvrti brzy stane „ubytovna naležato“ (starousedlíci se stěhují pryč). Mluvili o začarovaném kruhu – koncentrace problémových životních situací + absence „normálních“ vzorů ostatních obyvatel vede přirozeně k tomu, že se sociálně vyloučená lokalita rozšiřuje nejen co do prostorového rozsahu, ale i co do hloubky/závažnosti sociálního vyloučení (potíží s ním spojených). Jako příklad důkazu o těchto svých úvahách uváděli místní základní školu, která se postupně stává segregovanou, což má vliv na kvalitu vzdělávání, tím pádem možnosti dalšího vzdělávání, a tedy i uplatnitelnosti na trhu práce.

Obyvatelé čtvrti popisují kruhovou kauzalitu – někdo část jejich území označil jako sociálně vyloučenou, tím legitimizoval bytovou politiku soukromého vlastníka („*Šak kdo jiný by do takové lokality šel bydlet, jenom socky*“, obyvatelka sociálně vyloučené lokality), lokalita je takto také vděčným územím působnosti organizací poskytujících služby sociální práce, to vše v součtu dává logický výsledek, že jde o lokalitu vhodnou pro vznik dalších sociálních bytů. A tak máme důvod posilovat v lokalitě sociální služby a sociální práci a nemáme důvod nabízet místní byty na volném trhu.

V této kategorii analyzovaných dat dominuje přesvědčení obyvatel, že označení části jejich území jako „sociálně vyloučeného“ přispěl k negativnímu obrazu nejen Romů jakožto obyvatel této čtvrti, ale čtvrti jako celku. A zcela přirozeně si kladou otázky: Když jsou tady sociální služby a podobné organizace, reagují beze zbytku na potřeby obyvatel čtvrti jako celku? Vnímá stav čtvrti městský úřad? Jaký je jeho postoj a jaká strategie? Na tyto otázky sami sobě navzájem dávají odpovědi: „*Naši čtvrt dávno všichni hodili přes palubu*.“

Koncept identity souvisí se způsobem, jakým vidíme sebe sama, a s obrazy, které projektujeme. Naše vnímání toho, co to znamená mít určitou identitu, je ovlivněno kulturním porozuměním (Seidman, in Ward, 2009). To může mít dopad na naše vnímání sebe sama a na způsob, kterým ve světě vzájemně působíme, a samozřejmě taktéž na postoje ostatních vůči nám samotným. Goffman (2003) poznamenal, že stigmatizovaní lidé jsou v našich myslích degradováni z plnohodnotných a obvyklých osob na osoby poskvrněné a to zapříčiňuje jejich vyloučení (nebo sebe-vyloučení) z prostoru či míst, která jsou stigmatizující.

Zmiňovali-li jsme v první sledované kategorii (kap. 3.1) Marešovy (2000) dimenze sociálního vyloučení především v souvislosti s okolnostmi označení „sociálně vyloučená lokalita“, můžeme je díky obrazu třetí kategorie aplikovat na celou prezentovanou městskou čtvrť. Lze říci, že obě skupiny obyvatel se společně (v kontextu celého města) pohybují v dimenzi prostorové vyloučení. A to ve smyslu špatné adresy (fyzického místa). Prostorové vylučování tedy nejsou jen obyvatelé sociálně vyloučené lokality, ale cítí se tak i obyvatelé jejího sousedství. Zdá se, že společná je obyvatelům čtvrti jako celku také dimenze vyloučení v oblasti politické participace (Hills, Le Grand, Piachaud, 2002). Popisují opakované marné pokusy, které učinili coby jednotlivci, když chtěli na městském úřadě vyjednat dílčí problémy. Zde je třeba poznamenat, že na sklonku výzkumného procesu začala být platforma vytvořená radou obyvatel sociálně vyloučené lokality a výzkumnou skupinou obyvatel ze sousedství brána na vědomí. A to nejen představiteli městského úřadu, ale i soukromého vlastníka bytového fondu, místními neziskovými organizacemi apod.

Pokud jsme tedy v předchozí kategorii naznačili perspektivu etiketizační teorie jako jednu z možných perspektiv uchopení trendu označování vybraných území jako sociálně vyloučených, pak i v této kategorii se k ní můžeme vrátit. Tato teorie nahlíží deviaci jako proces interakce mezi deviantní skupinou a těmi, co za deviantní považování nejsou (Giddens, 1998). Použijeme-li v tomto kontextu kruhovou kauzalitu, kterou pojmenovali obyvatelé zkoumané čtvrti, pak můžeme usuzovat na proces postupného prohlubování sociálního vyloučení celé čtvrti (nejdříve šlo o oficiální označení jedné její části, postupem času se však prvky sociálního vyloučení rozšiřují jak prostorově, tak v původně sociálně vyloučené části i obsahově). Můžeme se domnívat, že označení „sociálně vyloučená lokalita“ zapříčinilo ve zkoumané čtvrti dva směry interakcí:

- část obyvatel sociálně vyloučené lokality přijala toto označení a sama sebe vnímá jako sociálně vyloučené, čemuž mohou odpovídat jejich životní strategie (slovy Giddense (1998), tedy jde o sekundární deviaci)

- část obyvatel sousedství sociálně vyloučené lokality pocituje toto označení jako stigma, které má jak objektivní (prudký pokles cen jejich nemovitého majetku), tak subjektivní (přesvědčení, že moje čtvrť právě kvůli konstruktu sociálního vyloučení nikoho nezajímá) důkazy

Vzájemná setkání těchto dvou směrů můžeme popsat pomocí dichotomie vztahů mezi obyvateli čtvrti jako celku:

- mezi oběma skupinami obyvatel roste tenze založená v zásadě na interetnickém konfliktu (Tajfel, 1995),
- mezi oběma skupinami vzniká spojenectví založené na základě sdílení společného stigmatu, jež navozuje pocit společné skupinové identity (Goffman, 2003).

4. Závěr

Předložený text má snahu zprostředkovat, jak vnímají nálepku „sociálně vyloučená lokalita“ její obyvatelé a obyvatelé jejího sousedství. Diskuse tohoto tématu je jedním z výstupů výzkumu provedeného metodou participativního výzkumu zakotveného v komunitě, jehož kontext je popsán v první části textu. Již zde je zřejmé, že výzkumné téma, postupy, a především jeho výsledky jsou spíše specifické pro místo, kde jsou realizovány. Autorky textu tak nemají ambice na jejich generalizování. Prostřednictvím seznámení s částí výzkumných výsledků souvisejících s označením „sociálně vyloučená lokalita“ a jejich diskusí především s etiketizační teorií se pokusily spíše přemýšlet nad pojmem, který je zcela běžně jak v odborném, tak veřejném prostoru používán.

Oba termíny – sociální vyloučení a nálepka způsobující stigma – jsou blízkými společníky tak, jak jsou oba tyto koncepty historicky a kulturně definovány. Kritéria, na základě kterých lidé zažívají marginalizaci – odlišnost od norem a diverzitu – jsou kulturně, historicky a prostorově definovány, a proto se vzhledem k situaci mění a nejsou fixní. O sociální exkluzi tedy autorky spolu s Wardem (2009) přemýšlely ne jako o esenciálním konceptu, který vyvozuje určitý stav či podmínku, nýbrž jako o procesu, který působí odlišně na různé jedince, v různých časech a prostředích.

Prezentovaná část výzkumných výsledků ilustruje, jaké nezamýšlené negativní důsledky označení pojmem „sociálně vyloučená lokalita“ může přinést. A to nejen pro ty, kteří jsou označeni, ale také pro ty, kteří mají k označeným prostorově velmi blízko.

V kontextu uvedeného výzkumu však lze nalézt i nezamýšlené důsledky pozitivní. Označení určitého území jako sociálně vyloučeného, zdá se, sociální vyloučení samo o sobě posiluje a způsobuje také prohloubení jeho intenzity a rozšíření do fyzického prostoru daného území. Na druhou stranu právě nárůst pocíťované intenzity sociálního vyloučení může být příčinou a motivací k posílení vazeb mezi obyvateli tzv. sociálně vyloučené lokality a obyvateli jejího sousedství. V takových fázích už totiž nemá efekt rozdělovat „zapomenutou“ čtvrť na dva tábory. V takových fázích má smysl spojit síly a vystupovat za čtvrť jako celek.

Připustíme-li tento scénář, můžeme zde vidět příležitost pro užívání participativních přístupů v sociální práci, stejně jako rozšíření jejího fokusu z mikroúrovně na makroúroveň.

Jak je deklarováno v úvodu tohoto textu, představený výzkum byl vystaven na dvou tématech – alarmující situace vybraných skupin obyvatel v oblasti bydlení; možná reakce sociální práce na podobné situace – jež jsou aktuální pro českou odbornou veřejnost v sociální práci. Změny v bytové a sociální politice se odehrávají především na makroúrovni společnosti, nicméně sociální práce je jednou z těch profesí a věd, které by měly podobu takovýchto změn ovlivňovat. Současným způsobem realizovaná sociální práce je orientována především poskytováním předem daných sociálních služeb. Jako funkčnější se však jeví role sociální práce jako facilitátorky mezi potřebami a vnímáním lidí, se kterými pracuje, a očekáváním společnosti od těchto lidí. Naši ambicí bylo tuto podobu sociální práce prostřednictvím prezentovaného výzkumu vyzkoušet a sledovat tak, zda je

vůbec možné dělat sociální práci, která by nebyla konformní se současným systémem, mimo jiné produkujícím sociální nestabilitu.

Použité zdroje

- ALLPORT, G. W. 2004. *O povaze předsudků*. Praha: Prostor.
- ČADA, K. (Ed.). 2015. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR*. Praha: GAC, s. r. o.
- BRÜNJES, M. A. 2014. From Fixer to Facilitator – A New Role for Social Workers? *Homeless in Europe Magazine* [online]. FEANTSA. [10. 10. 2014]. Dostupné z: <http://www.feantsa.org/spip.php?article3592&lang=en>
- EUROSTAT. 2013. *Statistics on Income, Social Inclusion and Living Conditions* [online]. [10. 11. 2014]. Dostupné z: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/income_social_inclusion_living_conditions/introduction
- FEANTSA. Nedat. *ETHOS – Evropská typologie bezdomovectví a vyloučení z bydlení v prostředí ČR* [online]. [10. 10. 2014]. Dostupné z: http://www.feantsa.org/spip.php?action=acceder_document&xarg=221&clic=8e3e51a42f60896a7e21557b9fda79992e7f8833&file=pdf%2Fcz.pdf
- GIDDENS, A. 1997. *Sociologie*. Praha: Argo.
- GOFFMAN, E. 2003. *Stigma. Poznámky o způsobech zvládání narušení identity*. Praha: SLON.
- GOJOVÁ, A., GOJOVÁ, V., ŠPILÁČKOVÁ, M. (Eds.). 2014. *O způsobech zvládání chudoby z perspektivy rodin – podněty pro sociální práci*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- HACKER, K. 2013. *Community-based Participatory Research*. London: SAGE.
- HILLS, J., LE GRAND, J., PIACHAUD, D. 2002. *Understanding Social Exclusion*. Oxford: Oxford University Press.
- KVASNÍČKA, R. 2006. *Popis sociálně vyloučených romských lokalit v regionu Ostrava*. Praha: Agentura pro sociální začleňování.
- LEWIN, K. 1997. *Resolving Social Conflicts and Field Theory in Social Science*. Washington: American Psychological Association.
- LUX, M., KOSTELECKÝ, T. (Eds.). 2011. *Bytová politika: teorie a inovace pro praxi*. Praha: SLON.
- MAREŠ, P. 2000. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Sociologický časopis*, 36(3), 285–297.
- McINTYRE, A. 2008. *Participatory Action Research*. London: SAGE.
- MIOVSKÝ, M. 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: GRADA.
- MPSV. 2014. *Koncepce prevence a řešení problematiky bezdomovectví v České republice do roku 2020*. Praha: MPSV.
- NAVRÁTIL, P. 2003. *Romové v české společnosti*. Praha: Portál.
- Participatory Action Research & Organizational Change* [online]. 2008. [10. 10. 2014]. Dostupné z: <https://participation.wordpress.com/whatpar/defining-par/>
- POPPEL, K., STEPNEY, P. 2008. *Social Work and the Community. A Critical Context for Practice*. Palgrave Macmillan.
- SILVESTRE, A. J., QUINN, S. J., RINALDO, C. R. 2010. A Twenty-two-year Old Community Advisory Board: Health Research as an Opportunity for Social Change. In: *Journal of Community Practice* [online]. 18(1), 58–75. [2. 11. 2014]. Dostupné z: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/20523763>
- SNOPEK, J. a kol. 2014. *Systém sociálního bydlení v České republice: Poziční dokument Platformy pro sociální bydlení*.
- ÚŘAD VLÁDY ČR. 2011. *Strategie boje proti sociálnímu vyloučení na období 2011–2015*. Praha: Úřad vlády ČR.
- TAJFEL, H. 1995. *Sociálna psychológia menšín*. Bratislava: Správy MRG.
- WARD, N. 2009. Social Exclusion, Social Identity and Social Work: Analysing Social Exclusion from a Material Discursive Perspective. *Social Work Education* [online]. 28(3), 237–252. [4. 4. 2016]. Dostupné z: <http://eds.b.ebscohost.com/eds/detail/detail?vid=2&sid=e5e9102b-99da-4943-b1f1-6bbe9d9e6b7d%40sessionmgr102&hid=114&cbdata=jmxhbmcyY3Mmc2l0ZT1lZHMtG12ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=36789492>

Komunitná dimenzia kompenzačnej pomoci osobám so zdravotným postihnutím

Community Based Compensatory Assistance for Persons with Disabilities

Kvetoslava Repková

Doc. PhDr. Kvetoslava Repková, CSc.,¹ pracuje ako vedecko-výskumná pracovníčka Inštitútu pre výskum práce a rodiny v Bratislave a ako vysokoškolská učiteľka Inštitútu edukológie a sociálnej práce FF PU v Prešove. Dlhodobo sa výskumne venuje vplyvu verejných politík na život ľudí so zdravotným postihnutím a ich rodín. Je členkou medzinárodnej siete ANED (Academic Network of European Disability Experts) monitorujúcej vývoj politík zdravotného postihnutia v širšom európskom priestore.

Abstrakt

Článok sa venuje uplatňovaniu komunitnej dimenzie v individualizovanej kompenzačnej pomoci osobám s ťažkým zdravotným postihnutím na Slovensku. Autorka operacionalizuje, čo znamená uplatňovanie komunitnej dimenzie v tejto špeciálnej oblasti verejnej politiky. Následne identifikuje jej prvky v súčasnej legislatíve i praxi, osobitne pri výkone sociálnej posudkovej činnosti pre túto oblasť. Sprostredkováva aj výsledky akčného sociálneho výskumu realizovaného počas pilotného overovania návrhu vzdelávacieho programu „Kompenzačná pomoc“. Tento sa bude v budúcnosti využívať pri vzdelávaní sociálnych pracovníkov a pracovníčok v rámci špecializovaného odboru sociálnej práce zameraného na oblasť kompenzačnej pomoci osobám s ťažkým zdravotným postihnutím. Formuluje odporúčania pre systemizáciu, resp. posilnenie komunitnej dimenzie kompenzačnej pomoci, diskutuje o jej súčasných facilitátoroch a inhibítoroch.

Kľúčové slová

kompenzačná pomoc, deduktívny prístup, induktívny prístup, komunitná dimenzia, sociálna opora/podpora, komunitná spojka, koordinácia

Abstract

The study is aimed to enforce a professional reflectivity on community based aspects of the individualised compensatory public assistance provided to persons with severe disabilities in Slovakia. The author operationalises what does mean to apply community based aspects within this area of public policy. Consequently, she identifies these aspects in current national legislation and practice, particularly in a social assessment process provided by social workers. She informs about selected results of the action social research conducted within the piloting of a draft on specialised educational program the “Compensatory Assistance”. The program has been developed for future (postgraduate) education of social workers to gain a special qualification for performing

¹ Kontakt: Doc. PhDr. Kvetoslava Repková, CSc., Inštitút pre výskum práce a rodiny, Župné nám. 5, 812 41 Bratislava; Kvetoslava.Repkova@ivpr.gov.sk

this a very specialised type of social work. The author formulates some recommendations how to apply a community based compensatory assistance for persons with severe disabilities in a more effective way.

Keywords

compensatory assistance, deductive approach, inductive approach, communal dimension, social support, communal contact person, coordination

Úvod

Keď sa povie „kompenzačná pomoc osobám so zdravotným postihnutím“, presnejšie „kompenzačná pomoc osobám s ťažkým zdravotným postihnutím“, zrejme budú terminologicky zorientovaní najmä čitatelia a čitateľky zo slovenského prostredia. Vzťahovať budú toto spojenie k implementácii zákona č. 447/2008 Z. z. o peňažných príspevkoch na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia, k dávkovej pomoci osobám s ťažkým zdravotným postihnutím vykonávanej úradmi práce, sociálnych vecí a rodiny. Kompenzačná pomoc osobám s ťažkým zdravotným postihnutím (ďalej len „*kompenzačná pomoc OTZP*“) je osobitným výsekom verejných politík zameraných na osoby so zdravotným postihnutím, má pomerne špecifické charakteristiky, osobitnú právnu reguláciu aj inštitucionálne zastrešenie. Aj preto ju často odborná i laická verejnosť považuje za čiastočne izolovanú od ostatných politík a nejasnú vo svojej skutočnej podstate, najmä v kontexte výkonu sociálnej práce. Cieľom príspevku je odborne zdôvodniť, prečo je aj v prípade individualizovanej (prípadovej) sociálnej práce zameranej na poskytovanie individualizovanej kompenzačnej pomoci OTZP zdôvodnené stavať na zdrojoch ich prirodzeného prostredia (komunity). Vychádza sa z toho, že kompenzačná pomoc ako osobitný typ sociálnej intervencie je (resp. by mala byť) previazaná na autentický životný kontext konkrétnej OTZP, čo nevyhnutne znamená, že vo svojom profesionálnom vienu obsahuje komunitnú dimenziu, aj keď nie vždy explicitne pomenovanú, dostatočne uvedomovanú (reflektovanú) a primerane využívanú. K tomuto tvrdeniu nás posmeľujú zistenia národného projektu „*Podpora zvyšovania profesionality výkonu a rozvoj ľudských zdrojov v oblasti výkonu a služieb sociálnej inklúzie pre štátnu správu a samosprávu – I.*“ (ďalej len „národný projekt“)², ktorého výsledky by sa na Slovensku mali stať v budúcom období základom vzdelávania sociálnych pracovníkov a pracovníčok pôsobiach aj v agende kompenzačnej pomoci osobám s ťažkým zdravotným postihnutím.³

1. Typológia sociálnych intervencií

Musil (2013) používa pojem „sociálna intervencia“ pre súhrnné označenie rozličných druhov opatrení smerujúcich k zmene sociálneho prostredia ľudí, ktorí majú problémy v životných podmienkach alebo vzťahoch; zároveň opatrení, ktoré dotknutí ľudia vedome uplatňujú ako nástroje k napĺňaniu svojich cieľov, ktoré by mali viesť k prekonaniu ich problémov. Podľa autora možno sociálne intervencie deliť podľa:

² Národný projekt implementoval Inštitút pre výskum práce a rodiny v období júl 2014 až december 2015. Bol zameraný na prípravu systému ďalšieho vzdelávania zamestnancov/kýň pôsobiach v oblasti podpory sociálnej inklúzie. V rámci národného projektu bol vyvinutý aj špecializačný vzdelávací program „Kompenzačná pomoc (EFEKOP)“ ako základ pre získanie špecializácie v špecializovanom odbore sociálnej práce – Kompenzačná pomoc. Je zameraný na prípravu špecializovaného výkonu sociálnych posudkových činností na účely kompenzačnej pomoci. Bližšie pozri: http://www.ceit.sk/IVPR/index.php?option=com_content&view=article&id=302&Itemid=49&lang=sk

³ Moja vďaka za podnety k spracovaniu tohto príspevku patrí Mgr. Jane Langovej a PhDr. Štefanovi Tvarožkovi zo spracovateľského tímu VP EFEKOP a účastníkom a účastníčkam procesu jeho pilotného overovania.

- a) pomeru osobných a neosobných interakcií medzi ľuďmi, na ktoré má opatrenie pôsobiť (vtedy hovorí o mikro-, mezo- a makrosociálnych intervenciách),
- b) spôsobe prevedenia intervencií (z tohto pohľadu hovorí o situačnom a procedurálnom spôsobe).

Opierajúc sa o inú odbornú spisbu, označuje autor za žiadúce, aby sociálni pracovníci a pracovníčky využívali najmä mikro- a mezosociálne situačné intervencie, teda také, „... ktoré majú byť ušité na mieru špecifickým životným okolnostem jedinců a rodin nebo životním podmínkám cílových skupin či zájmových komunit v určité obci nebo organizaci“ (Musil, 2013:240). Delenie intervencií na situačné a procedurálne korešponduje s delením prístupov, ktoré v politikách zdravotného postihnutia vychádzajú z ľudsko-právnej bázy. Podľa Hutchinsona (2013) sa môže uberať uplatňovanie ľudsko-právnej perspektívy v práci sociálnych pracovníkov a pracovníčok dvomi smermi, s rozličnými implikáciami pre prax: *Deduktívny prístup (deductive approach)* – vychádza z formálnych textov (napr. záväzkov OSN Dohovoru o právach osôb so zdravotným postihnutím), na základe ktorých sa identifikujú ich implikácie pre prax. Opatrenia a programy sa odvodzujú od toho, ako je aktuálna legislatíva rámcovaná a aké práva a povinnosti poskytuje ľuďom v rozličných situáciách. Porovnateľne, *procedurálne* založené sociálne intervencie stavajú na existencii dopredu vymedzených opatrení, ktorým sa „prispôsobuje“ žiadosť klienta/ky o riešenie jeho/jej čiastkového problému a posudzuje sa, či je oprávnený/á k uspokojeniu svojej žiadosti, a teda k realizácii intervencie (Musil, 2013). Prístup je teoreticky zakotvený v základných tézach sociálneho a právneho konštruktivismu, osobitne v téze o typologizácii reality, na základe ktorej sa *inštitucionalizujú* a *habitualizujú* určité formy sociálnych intervencií pre určité životné situácie a spôsoby správania ľudí (Navrátil, 2013). Pravidlá poskytovania sociálnych intervencií existujú „dopredu“ a určujú základnú optiku prístupu sociálneho pracovníka a pracovníčky k posudzovaniu čiastkových aspektov životnej situácie osoby so zdravotným postihnutím (či osoby v inom type sociálneho rizika). Súladnosť existujúcich pravidiel s konštruovanými aspektmi životnej situácie posudzovanej osoby vytvára právny základ pre ne/poskytnutie sociálnej intervencie. *Induktívny prístup (inductive approach)* – vychádza primárne z individualizovaných a autentických problémov konkrétnej osoby, ktoré sa následne artikulujú v ľudsko-právnej optike a vzťahujú sa k politickej dimenzii. Práve povaha problémov človeka má stanovovať charakter sociálnych intervencií, nie naopak. Sociálne intervencie sú organizované a uskutočňované *situačným* spôsobom (Musil, 2013), kedy sa hľadajú a posudzujú unikátne súvislosti medzi rozličnými životnými okolnosťami klienta/ky a v nadväznosti na to sa aplikujú postupy primerané tejto unikátnosti a špecifičnosti. Induktívny prístup a jemu zodpovedajúce situačné dizajnované riešenia tak nepripúšťajú akúkoľvek typizáciu situácií a riešení, či generalizáciu prístupov k nejakej skupine ľudí na základe určitého spoločného znaku (napr. prítomnosti zdravotného postihnutia; World Bank, 2011). Induktívny prístup tak má teoreticky bližšie k *objektivismu* stavajúcomu na rešpekte k existencii nezávislej reality sociálnej situácie človeka (voľne podľa Navrátil, 2013), ktorú nemožno *zväzovať* dopredu stanovenými sociálnymi a právne konštruovanými pravidlami.

Hutchinson (2013) kriticky poukazuje na to, že sociálna práca s osobami so zdravotným postihnutím nebola tradične zameraná na kvalifikovanú prácu zodpovedajúcu tejto disciplíne. Hlavná úloha sociálnej práce bola vymedzená deduktívne ako „... *zosúladenie služieb s posúdenými potrebami*“ (Hutchinson, 2013:459), bez dôslednejšieho prístupu k osobám so zdravotným postihnutím ako k individuám a občanom s plnými právami. Autor napokon realisticky dodáva, že výkon sociálnej práce viazanej na uplatňovanie ľudsko-právneho prístupu k osobám so zdravotným postihnutím by mal integrovať oba vyššie uvedené prístupy. Na jednej strane je potrebné rešpektovať právne a organizačné pravidlá a podmienky, v ktorých sociálni pracovníci a pracovníčky pôsobia. Na strane druhej majú títo kriticky reflektovať svoju vlastnú prax (vykonávať akčný sociálny výskum, pozn. autorky) vychádzajúcu z unikátneho životného kontextu konkrétnej osoby so zdravotným postihnutím. Tým sa naplňa základný strategický princíp a praktické východisko ľudsko-právneho prístupu k osobám so zdravotným postihnutím, ktorým je uplatňovanie *komunitne organizovanej práce a intervencií* (World Bank, 2011).

Vychádzajúc z uvedeného teoretického zázemia sa v ďalšom texte pokúsime o analýzu existujúcej národnej legislatívy a praxe pri vykonávaní kompenzačnej pomoci OŤZP. Formulujeme *hypotézu*, že pri poskytovaní kompenzačnej pomoci sú v národných podmienkach prítomné prvky oboch prístupov, aj keď s výraznejším zastúpením deduktívneho prístupu s procedurálne ladenými nástrojmi (preukazmi a peňažnými príspevkami), čo korešponduje aj s prevažujúcou medzinárodnou skúsenosťou (Hutchinson, 2013). Uplatňovanie prvkov induktívneho prístupu so situácie zakotvenými sociálnymi intervenciami je možné vďaka začleňovaniu (resp. snahe o začleňovanie) komunitnej dimenzie do deduktívne nastavenej základnej schémy kompenzačnej práce a pomoci. Na overenie hypotézy využijeme historiografickú metódu, metódu obsahovej analýzy platnej legislatívy a napokon výsledky akčného výskumu uskutočneného v rámci pilotného overovania návrhu vzdelávacieho programu „Kompenzačná pomoc (VP EFEKOP)“ vyvinutého v rámci národného projektu.

2. Kompenzačná pomoc ako špecifický druh sociálnej intervencie – základná charakteristika

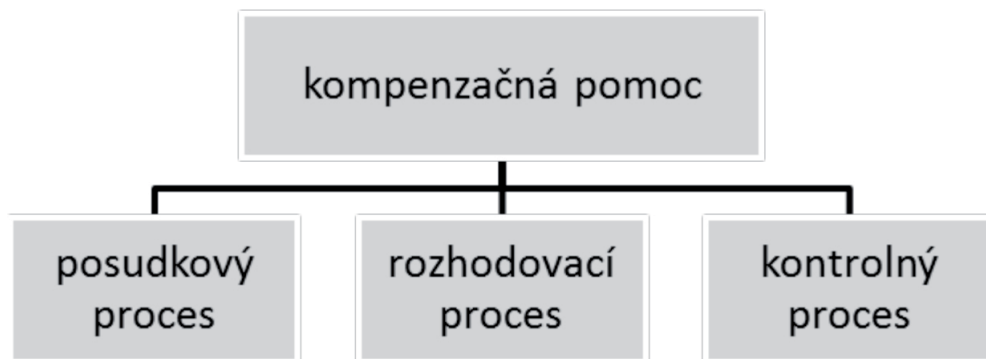
Kompenzačná pomoc OŤZP je názov pre komplex opatrení, ktoré sa v podmienkach Slovenska poskytujú OŤZP podľa zákona č. 447/2008 Z. z. o peňažných príspevkoch na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia a o zmene a doplnení niektorých zákonov v ZNP (ďalej len „zákon“)⁴. Cieľom kompenzačnej pomoci je „... *podpora sociálneho začlenenia fyzickej osoby s ťažkým zdravotným postihnutím do spoločnosti za jej aktívnej účasti, pri zachovaní jej ľudskej dôstojnosti za podmienok a v oblastiach ustanovených týmto zákonom*“ (§ 1 zákona). Ide o identifikáciu a následnú kompenzáciu sociálnych znevýhodnení, ktoré majú takto uznané osoby v oblasti mobility a orientácie, komunikácie, sebaobsluhy a v oblasti zvýšených výdavkov priamo súvisiacich s ťažkým zdravotným postihnutím. Formami kompenzácie sú najmä rozličné druhy jednorazových a opakovaných peňažných príspevkov, ale aj poskytovanie preukazu fyzickej osoby s ťažkým zdravotným postihnutím, parkovacieho preukazu, či sprievodné sociálne poradenstvo.⁵ Kompenzačnú pomoc vykonávajú úrady práce, sociálnych vecí a rodiny ako orgány špecializovanej štátnej správy. Ide v nej o komplex odborných činností a procesov schematicky znázornených v nasledujúcej schéme.

⁴ Pojem „kompenzačná pomoc OŤZP“ v skutočnosti nemá v podmienkach Slovenska právnu (legislatívnu) ani inú oporu. V zákone sa používa pojem „kompenzácia sociálneho dôsledku ťažkého zdravotného postihnutia“. Tento je však na vedecké účely príliš popisný, zároveň nevystihujúci komplexnosť a previazanosť procesov, ktoré sa v rámci tejto komplexnej činnosti vykonávajú. Spojenie kompenzačná pomoc OŤZP sa vyprofilovalo v rámci národného projektu z pôvodného názvu vzdelávacej témy „Komplexná (ekologická) práca s klientom/tkou, rodinou a podporným kruhom ako nástroj efektívnej kompenzačnej pomoci“ (Repková, Kešelová, 2014).

⁵ V odbornej literatúre špecializovanej na túto skupinu ľudí sa hovorí o intervenciách „pomoci a podpory“ (assistance and support). K najbežnejším typom podpory a asistencie patrí podpora komunitného a nezávislého života, rezidenčné podporné služby, odľahčovacie služby, podpora vzdelávania a zamestnania, podpora komunikácie, podpora prístupu do komunity, informačné a poradenské služby a asistencia zvierat (World Bank, 2011).

Schéma 1: Základné druhy procesov v rámci kompenzačnej pomoci – rámcové legislatívne vymedzenie

Základným pilierom kompenzačnej pomoci je *posudková činnosť*, ktorá sa skladá z lekárskej a sociálnej posudkovej činnosti. Lekárska posudková činnosť sa zameriava primárne na hodnotenie a posudzovanie zdravotného stavu, určovanie miery funkčnej poruchy OŤZP a jednotlivých druhov jej odkázaností (napr. na pomôcku, osobnú asistenciu, individuálnu prepravu či opatrovanie). *Sociálna posudková činnosť* je nadstavbovo zameraná na skúmanie a zhodnocovanie informácií o životnom kontexte a v životnom kontexte OŤZP. Analyzujú sa v rámci nej:

- individuálne predpoklady (predstavy, túžby, životné plány, aktivity, motivácie k zmene v kontexte kľúčových socio-demografických charakteristík OŤZP, jej schopnosti a úsilie riešiť vzniknutú sociálnu situáciu vlastným pričinením)⁶,
- rodinné prostredie (rodina ako prirodzený oporný priestor pre OŤZP, jej schopnosti a rozsah pomoci, ktorú poskytuje OŤZP; zároveň ale aj ako možný inhibítor sociálnej inklúzie OŤZP),
- širšie spoločenské prostredie, v ktorom táto osoba žije (najmä prístupnosť bývania, dopravy, stavieb občianskeho vybavenia, služieb).

Sociálna posudková činnosť stavia na sociálno-ekologickej perspektíve „osoby v prostredí“ (Göppner, Hämäläinen, 2004; Matoušek, 2013a; Baláž, 2013), kedy sa OŤZP skúma v unikátnom kontexte jej života (rodinného, širšieho sociálneho, fyzického prostredia a vzťahového) a hľadajú sa cesty jej posilňovania práve v tomto kontexte (Baláž, 2014). Sociálno-ekologický koncept vychádza zo skúseností, že intervenčné programy pracujúce s rodinou, miestnou komunitou a širším prostredím klienta/ky sú úspešnejšie ako tie, ktoré sa sústreďujú len na prácu s klientom/tkou (Matoušek, 2013a). Potreby OŤZP sa v rámci sociálnej posudkovej činnosti analyzujú najmä prostredníctvom identifikácie prekážok (bariér), ktoré bránia uspokojovaniu týchto potrieb a tak sťažujú sociálnu inklúziu OŤZP. V rámci komplexného posudku sa následne stanovujú požiadavky na minimalizáciu a odstraňovanie identifikovaných prekážok a navrhujú sa potrebné nástroje kompenzačnej pomoci. Výsledky posudkového procesu sú podkladom pre *proces rozhodovania*, konkrétne rozhodovania o preukaze fyzickej osoby s ŤZP, o parkovacom preukaze a o žiadostiach o poskytnutie rozličných peňažných príspevkov na kompenzáciu zodpovedajúcich identifikovaným sociálnym dôsledkom ŤZP. Prirodzenou súčasťou kompenzačnej pomoci je aj *kontrolná činnosť* ako základ optimalizačnej kompenzačnej práce.

⁶ Podľa terminológie Medzinárodnej klasifikácie fungovania, dizability a zdravia ide o „osobné predpoklady“ (personal factors; WHO, 2001:10).

V kompenzačnej pomoci sa angažujú odborníci a odborníčky rozličných disciplín, stupňov vzdelania a kvalifikácie. Z hľadiska výkonu sociálnej práce sa v rámci národného projektu prijalo odporúčanie považovať sociálnu posudkovú činnosť na účely kompenzácie za špecializovanú odbornú činnosť podľa zákona č. 219/2014 Z. z. o sociálnej práci a o podmienkach na výkon niektorých odborných činností v oblasti sociálnych vecí a rodiny, so zodpovedajúcimi požiadavkami pre oblasť ďalšieho vzdelávania. Budú ju môcť vykonávať len osoby, ktoré získali vysokoškolské vzdelanie druhého stupňa v študijnom odbore sociálna práca a následne (do zákonom stanoveného termínu) absolvovali príslušný špecializačný vzdelávací program zameraný na efektívnu kompenzačnú pomoc.

3. Komunitná dimenzia kompenzačnej pomoci OŤZP

Fakt, že sa kompenzačná pomoc poskytuje cez špecializovanú štátnu správu a jej úrady (úrady práce, sociálnych vecí a rodiny), vedie často k spochybňovaniu, či môže ísť o skutočnú sociálnu prácu zakotvenú v autentickom životnom kontexte OŤZP (v jej komunite), a nielen o administratívnu činnosť; či je vôbec opodstatnené vzťahovať k nej akékoľvek prvky práce stavajúcej na informáciách (zdrojoch) poskytovaných komunitou a získavaných v komunite OŤZP. V ďalšej časti sa preto zameriame na prítomnosť a povahu takýchto zdrojov pri výkone individualizovanej kompenzačnej pomoci OŤZP, osobitne pri výkone sociálnych posudkových činností, ktoré sú jej nosným pilierom a profesijne sa postupne ukotvujú ako špecializovaná odborná činnosť vykonávaná v rámci špecializovaného odboru sociálnej práce.⁷

3.1 Komunitná dimenzia v sociálnej práci – základné terminologické otázky

V odbornej spisbe sa používajú rozličné pojmy a spojenia: napr. práca s komunitou (Čechová a kol., 2002), komunitná práca, komunitná sociálna práca, sociálna práca s komunitou (Gojová, 2013), ale aj komunitný prístup, komunitné plánovanie či komunitné služby. Posledné menované sa ustálili najmä v oblasti sociálnych služieb (Matoušek a kol., 2013; MPSVR SR, 2014). Pri niektorých pojmoch ide primárne o pomenovanie práce s komunitou ako špecifickým objektom sociálnej práce, kedy komunita je to, čo sa chce sociálnou intervenciou zmeniť. Sociálna intervencia sa v takomto prípade používa na riešenie problémov, ktoré presahujú jednotlivca, riešenie ide priamo cez aktivizáciu a participáciu komunity a samotná komunita sa stáva nástrojom riešenia problému (Gojová, 2013). Môže ísť ale aj o situácie, kedy nie je sociálna intervencia zameraná na komunitu a jej zmenu, ale na individuálneho človeka a problémy jeho sociálneho fungovania v rámci prípadovej sociálnej práce, za účelom čoho sa využívajú informácie poskytované z prostredia jeho bežných zdrojov (z jeho komunity). V takomto prípade nie je vhodné hovoriť o komunitnej sociálnej práci, či o práci s komunitou, ale o uplatňovaní komunitnej dimenzie v sociálnej práci, a to vďaka uplatňovaniu dvoch centrálnych prvkov: (1) identifikovaniu, podpory tvorby a udržiavania podporných komunitných sietí konkrétného človeka a (2) koordinácie, v zmysle spolupráce a výmeny zdrojov medzi rozličnými subjektmi fungujúcimi v rámci týchto sietí.

Pre pochopenie komunitnej dimenzie využíanej v rámci prípadovej sociálnej práce je nevyhnutné rozlišovať medzi jej obsahovou a procedurálno-organizačnou stránkou. Základným teoretickým rámcom obsahovej stránky je koncept *sociálnej opory/podpory*. Podstata sociálnej opory/podpory spočíva v dobrých interpersonálnych vzťahoch, v sociálnom zázemí, ktoré človeku poskytuje rodina, priatelia, známi, ale aj v podpornom účinku záujmových a iných inštitúcií, či pracovného kolektívu (Linhart et al., 1996:719). E. Koubeková (1996) rovnako vzťahuje sociálnu oporu k súboru vzťahov, ktoré vníma jedinec v rámci svojej komunikačnej siete a ktoré považuje za subjektívne významné pre zachovanie vlastnej identity a psychickej rovnováhy. Aj keď má tento koncept svoj

⁷ V čase prípravy príspevku MPSVR SR spracovávalo nariadenie o špecializovaných odboroch sociálnej práce.

vplyv prakticky vo všetkých oblastiach života človeka, viacerí autori a autorky ho tradične vzťahujú k oblasti zdravia, osobitne psychológie zdravia a kvality života (Veľký, 1996; Koubeková, 2006; Bačová a kol., 2015). V sociálnej práci sa porovnateľným spôsobom používa aj pojem *podporný kruh klienta/ky*. Okrem rodinných príslušníkov alebo iných blízkych osôb tvoria podporný kruh aj iní ľudia podľa výberu klienta/ky, vrátane profesionálnych pracovníkov/čok, ktorí s ním/ňou už pracujú, ako aj tých, ktorí by mu/jej v budúcnosti mohli poskytnúť pomoc (Matoušek, 2013b). Gojová a Musil (2013) východiskovo delia sociálnu oporu poskytovanú v rámci podporného kruhu človeka na formalizovanú (jej prejavy sú zreteľné – napr. poskytnutie finančnej pomoci, času, kontaktov) a neformalizovanú (s menej zreteľnými a postihnuteľnými prejavmi – napr. poradenstvo, emočná podpora). Bačová a kol. (2015), opierajúc sa o iné odborné zdroje, hovoria o emočnej, kognitívnej a materiálnej opore. Pre účely nášho príspevku považujeme za prínosné delenie sociálnej opory na osobnú a inštitucionálnu, podľa toho, či je jej zdrojom človek, alebo inštitúcia (Kebza, 2005). Toto delenie je inšpiratívne aj z dôvodu, že zachytáva aspekt inštitucionalizácie pomoci, v zmysle jej ustanovenia na základe určitých legislatívnych či organizačno-procedurálnych pravidiel. Podľa výsledkov našej predchádzajúcej výskumnej činnosti majú OŤZP a ich rodiny významné očakávania práve voči rozličným subjektom inštitucionalizovanej pomoci fungujúcim v rámci terciárnych podporných sietí. Takmer polovica respondentov/tiek (47,5 %) formulovala očakávania od zdravotníckych pracovníkov a pracovníčok v oblasti ich informačno-liečebnej starostlivosti, potom to bola požiadavka podpory zo strany občianskych združení (35,6 %), následne požiadavka na všeobecnú informačno-poradenskú činnosť úradov práce, sociálnych vecí a rodiny (28,5 %), ale aj priamo požiadavka na finančnú kompenzačnú pomoc OŤZP (25,7 %). Necelými 10 % bola zastúpená očakávaná pomoc z miestnej alebo regionálnej samosprávy (Repková, 2006).

Procedurálno-organizačnou stránkou komunitnej dimenzie je tvorba a fungovanie *sociálnych sietí*. Podľa Gojovej a Musila (2013:316) „... sociálnym pracovníkum umožnila metafora sociální sítě rozpoznat význam těch sítí, které jsou zdrojem pomoci a podpory“. Do podporných sietí vstupujú jednotlivci, ich rodiny a známi (primárne podporné väzby), rovnako širšie susedstvá a obyvatelia širšej komunity (sekundárne podporné väzby), ale aj ustanovené inštitúcie a verejné subjekty – napr. úrady, pomáhajúce profesie, zamestnávateľské subjekty (terciárne podporné väzby). Siete podpory sa môžu formovať a fungovať neformálne, inokedy sa ustanovujú za konkrétnym zámerom, na účely koordinácie zdrojov (informačných, finančných, personálnych, iných) jednotlivých významných subjektov smerom k identifikovaniu potrieb pomoci a podpory jednotlivcov a k ich efektívnemu poskytovaniu. Bez ohľadu na to, akú má podporná sociálna sieť podobu, dôležité je vytvorenie/ustanovenie vzťahu medzi jej jednotlivými prvkami, nakoľko sieť by mala byť vždy viac ako jednoduchý súčet (spleť) jej prvkov (Jochmann, 2004). Uvedená požiadavka opätovne smeruje k inštitucionalizácii vzťahov medzi jednotlivými prvkami, čo je základ pre možnosť identifikovania a analyzovania komunitnej dimenzie aj v kompenzačnej pomoci OŤZP.

3.2 Komunitná dimenzia kompenzačnej pomoci – všeobecné východiská

Pre účely vymedzenia *komunitnej dimenzie kompenzačnej pomoci OŤZP* vychádzame primárne z vyššie uvedených charakteristík komunitnej dimenzie využívanej v rámci prípadovej sociálnej práce. Nemáme na mysli prácu s nejakou konkrétnou komunitou OŤZP (napr. s konkrétnym občianskym združením) fungujúcou na princípoch kolektívneho správania a solidarity (Gojová, 2013). Rovnako nemáme na mysli „komunitné účinky“ kompenzačnej pomoci poskytnutej konkrétnej OŤZP na zlepšenie jej schopnosti fungovať vo svojej komunite (voľne podľa Čechová a kol., 2002; Gojová, Musil, 2013). **Pre účely tohto príspevku máme pri spojení „komunitná dimenzia kompenzačnej pomoci“ špecificky na mysli komunitné zdroje OŤZP využívané v kontexte konania zameraného na poskytovanie individualizovanej kompenzačnej pomoci.**

Takéto komunitné zdroje plnia viacero účelov:

- (1) poskytujú relevantné informácie pre pochopenie podstaty sociálnych problémov OŤZP v ich bežnom živote a kontexte (dôležité pre posudkovú činnosť),
- (2) pomáhajú stanovovať vhodné intervenčné nástroje – preukazy a konkrétne peňažné príspevky na kompenzáciu, príp. identifikovať potrebné intervenčné nástroje mimo systému kompenzácie (dôležité pre posudkovú i rozhodovaciu činnosť),
- (3) pomáhajú hodnotiť efektívnosť, príp. optimalizovať formy poskytnutých intervencií smerom k účinnejšej podpore sociálnej inklúzie a zvyšovania kvality života OŤZP (dôležité pre kontrolnú a optimalizačnú činnosť; bližšie viď Repková, Langová, Tvarožek, 2015).

Komunitná dimenzia sa tak prirodzene včleňuje do individualizovanej práce s jednotlivcom (konkrétnou OŤZP), prípadne jeho rodinou (Čechová a kol., 2002).

Terminologicky je možné takto vymedzenú komunitnú dimenziu identifikovať v legislatívno-organizačných rámcoch kompenzačnej pomoci OŤZP len problematicky. To môže komplikovať prijatie zdieľaného chápania, čo explicitne pre túto oblasť jej uplatňovanie znamená. V celom texte právnej úpravy sa pojem komunita a jeho odvodeniny nevyskytuje ani raz.⁸ Akoby aj „komunitné“ pojmoslovie napomáhalo k vzájomnému vyhraňovaniu systému dávkových schém pre OŤZP a systému sociálnych služieb pre túto skupinu ľudí. V zákone sa používa pojem „terénna sociálna práca“, ktorej princípom je to, „... že pracovník opúšťa bezpečie kancelárie a vychádza za klientom, či už je to jednotlivec alebo skupina, priamo do jeho prirodzeného prostredia“ (Rosová, 2014:118). Problémy sa tak zachytávajú tam, kde vznikajú, a nahliada sa na ne vo vzájomných problémových súvislostiach, nie parciálne a parcelizujúco (Richter–Junghölder, 1993). Podstata výkonu odbornej činnosti založenej na terénnej práci sa tak stáva porovnateľnou s podstatou výkonu s komunitnou dimenziou. Aj preto vyslovujeme záver, že už samotná legislatíva inštitucionalizuje komunitnú dimenziu individualizovanej kompenzačnej práce, aj keď takúto terminológiu explicitne nepoužíva. Dokonca tvrdíme, že kompenzačná pomoc OŤZP je komunitne založená zo svojej podstaty (z podstaty jej cieľa, štruktúr, procesov a výstupov; Repková, Langová, Tvarožek, 2015). Komunitnú dimenziu kompenzačnej pomoci operacionalizujeme (1) z hľadiska jej obsahu – ako existenciu a využívanie rozličných dôležitých zdrojov sociálnej opory OŤZP pre účely nastavenia a využívania kompenzačnej pomoci, a (2) z hľadiska procesu – ako existenciu mechanizmov koordinácie subjektov pre účely nastavenia a využívania kompenzačnej pomoci.

3.3 Komunitná dimenzia kompenzačnej pomoci – inštitucionalizácia v legislatíve

V tejto časti predstavíme výsledky analýzy platnej právnej úpravy zameranej na prítomnosť vybraných prvkov, ktoré inštitucionalizujú komunitnú dimenziu kompenzačnej pomoci podľa vyššie uvedeného vymedzenia.

⁸Iná situácia je na Slovensku v oblasti sociálnych služieb, vrátane sociálnych služieb pre OŤZP. Samotná právna úprava (zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách v ZNP) je „zaplavená“ pojmom komunita a jeho odvodeninami. Pracuje so spojeniami ako komunitný rozvoj, komunitná práca, komunitná rehabilitácia či komunitný plán sociálnych služieb. Najnovšie do jeho inštrumentária pribudol osobitný druh sociálnej služby – komunitné centrum. Primárnou národnou prioritou rozvoja sociálnych služieb do roku 2020 sa stalo ich organizovanie a poskytovanie na komunitnej báze (Národné, 2015). Priesečníkom všetkých týchto pojmov a ich obsahov je podpora aktivít členov a členiek komunity k svojpomoci pri riešení sociálnych problémov ľudí a rodín a koordinácia činnosti kľúčových sociálnych subjektov, akými sú rodina, obec, vzdelávacie inštitúcie, poskytovatelia rozličných druhov služieb a iných intervencií smerom k prevencii sociálneho vylúčenia jednotlivcov a rodín.

- *Situácia posudzovania a jej východiská*

V rámci posudkovej činnosti sa uplatňuje princíp aktívnej participácie OŤZP, v zmysle garantovania práva na vyjadrovanie svojich potrieb a návrhov na riešenie vlastnej sociálnej situácie podmienenej dôsledkami vyplývajúcimi z ŤZP. Zároveň sa OŤZP garantuje právo angažovať do posudkového procesu inú osobu, ktorú si určí zo svojho podporného kruhu. Matoušek (2013b) hovorí o „podpornej osobe“, ktorú OŤZP potrebuje, alebo si ju praje. Rovnako sa jej garantuje právo vybrať si pre výkon posudzovania prostredie, v ktorom sa obvykle zdržiava (ustanovenie § 13 ods. 5 zákona). Do celého posudkového procesu sa tak „inštaluje“ optika bežných zdrojov OŤZP (MPSV, 2002).

- *Obsah posudzovania*

Na optike bežných zdrojov, autentického životného kontextu OŤZP je založená celá obsahová stránka posudkového procesu. Okrem posudzovania individuálnych predpokladov OŤZP sa skúmajú aj podporné zdroje v jej rodine a okolí, t. j. do akej miery sú rodina, ale aj osoby širšieho podporného kruhu schopné a pripravené poskytovať OŤZP pomoc a prirodzene s ňou zdieľať komunitné zdroje. Nejde pritom len o zdroje osobnej výmeny (poskytovanie pomoci a podpory človekom), ale aj o zdroje fyzického prostredia (asistenčné technológie, dostupná doprava, bývanie, stavby, občianske služby; ustanovenie § 13 ods. 7–8 zákona). Od ich úrovne a rozsahu závisí, aká kompenzačná pomoc je potrebná z osobitných inštitucionálnych zdrojov.

- *Finančná spoluúčasť najbližších*

Súčasťou bežných zdrojov a sociálnej opory OŤZP je aj finančná spoluúčasť najbližšej rodiny pri uhrádzaní časti nákladov poskytovanej kompenzačnej pomoci. Uplatňuje sa cez princíp posudzovania príjmu OŤZP, do ktorého sa započítavajú aj príjmy osôb zo spoločne posudzovaného okruhu (napr. manžela/lky, či nezaopatrených detí; ustanovenie § 18 ods. 7 zákona).

- *Osobitný príjemca*

Komunitná dimenzia kompenzačnej pomoci znamená angažovanie komunitnej podpory a pomoci OŤZP (komunitných zdrojov) tak, aby bola poskytnutá kompenzačná pomoc čo najúčelnejšia a aby ovplyvnila život OŤZP čo najefektívnejšie. K tomu patria aj situácie, kedy je potrebné zaangažovať do spravovania peňažného príspevku (príspevkov) tretiu osobu – osobitného príjemcu s cieľom zabezpečiť účelnosť poskytnutej pomoci (ustanovenie § 44 zákona).

- *Terénna sociálna práca*

V rámci kompenzačnej pomoci je terénna sociálna práca dôležitá pre výkon posudkovej i kontrolnej činnosti. Zamestnanci a zamestnankyne úradov sú zaviazaní/é, zároveň oprávnení/é navštevovať OŤZP v ich prirodzenom prostredí (bydlisku, alebo mieste, kde sa obvykle zdržiavajú), za účelom poznania autentického kontextu ich života, zároveň identifikácie bežných zdrojov, ktoré im komunita (prevažne rodina) poskytuje. V rámci tohto kontextu sú oprávnení/é získavať potrebné informácie a vysvetlenia od osôb, ktoré do neho prirodzene patria a môžu ovplyvniť kvalitu posudkového procesu a následnej finančnej pomoci, ktorá sa na jeho základe poskytne (ustanovenie § 52 v nadväznosti na ustanovenie § 62 zákona). Rovnako sú tieto osoby dôležité pre kontrolnú činnosť a prípadnú potrebu optimalizácie poskytnutej kompenzačnej pomoci.

- *Súčinnosť a spolupráca vo veciach kompenzácie*

V ustanovení § 60 zákona je upravená povinnosť súčinnosti rozličných verejných subjektov v konaniach vo veci kompenzácie (napr. Sociálnej poisťovne, zdravotných poisťovní, školských zariadení, daňových úradov, či obcí a samosprávnych krajov). Ide o komunitné zdroje inštitucionálnej povahy (terciárne podporné väzby), ktoré sú alebo môžu byť v konaní o poskytnutie nejakej formy kompenzačnej pomoci dôležité. Uvedené verejné subjekty sú zaviazané bezplatne podávať úradom práce, sociálnych vecí a rodiny oznámenia a informácie vo veciach kompenzácie, preukazu a parakovacieho preukazu, vrátane oznamovania osobných údajov OŤZP.

Z príslušných ustanovení zákona vyplýva, že vytvára základný priestor a pravidlá na uplatňovanie komunitnej dimenzie kompenzačnej pomoci. Že priam predpokladá realizáciu analýzy bežných zdrojov konkrétnej OŤZP, prípadne sieťovej analýzy (Baláž, 2013), ktoré dávajú systému kompenzačnej pomoci OŤZP možnosť (1) nahliadať na ich problémové životné okolnosti a situácie v celistvosti, (2) navrhovať zodpovedajúce sociálne intervencie (preukazy a peňažné príspevky, prípadne intervencie mimo systému kompenzačnej pomoci), a (3) vyhodnocovať účinnosť poskytnutých intervencií v čase a priestore, a v prípade potreby ich optimalizovať. Otázkou samozrejme zostáva, do akej miery a akým spôsobom sa inštitucionalizované pravidlá využívajú v praktickej činnosti zamestnancov a zamestnankýň úradov, a ak sa nevyužívajú dostatočne alebo korektne, čím je to primárne podmienené.

3.4 Komunitná dimenzia kompenzačnej pomoci – výsledky akčného sociálneho výskumu

Právna úprava kompenzačnej pomoci v podobe, v akej sme ju opísali vyššie, sa v podmienkach Slovenska uplatňuje od roku 2009. Nadviazala na predchádzajúcu právnu úpravu a prax z roku 1988 (implementáciu vyhlášky č. 151/1988 Zb., ktorou sa vykonával zákon č. 100/1988 Zb. o sociálnom zabezpečení) a z roku 1999 (vybrané ustanovenia zákona č. 195/1998 Z. z. o sociálnej pomoci). Už tieto umožňovali poskytovať OŤZP preukazy a peňažné príspevky, vrátane inštitucionalizácie výkonu posudkových činností na tento účel.

Prvé komplexnejšie metodické usmernenia, ako vykonávať kompenzačnú pomoc, najmä z aspektu modernej sociálnej posudkovej činnosti, pochádzajú z roku 1999 (Brichtová, Gašová, Repková, 1999). Okrem vyjasňovania toho, čo znamená posudzovanie osobnostných predpokladov samotnej OŤZP na účely kompenzácie, sa venovala pomerne veľká pozornosť rodine a rodinnému prostrediu OŤZP ako základnému opornému bodu a zdroju sociálnej podpory v jej živote. Netradične vo vzťahu k dovtedajšiemu prístupu sa zdôrazňovali aj limitujúce faktory vzájomnej rodinnej výmeny dané prirodzenými záujmami OŤZP k sebaurčeniu a nezávislosti, v kombinácii s ochranou sociálnych práv opatrovujúcich členov a členiek ich rodín (právo na oddych, na vlastné záujmy a životné plány). Predmetom metodickej práce boli aj otázky prístupnosti zdrojov širšieho spoločenského prostredia, ktoré môžu podporovať napĺňanie, rovnako viesť k obmedzovaniu práv OŤZP. Terminológia prvotných metodických dokumentov nebola „komunitne“ ladená (koniec koncov ako všetky dokumenty z toho obdobia), aj keď bola svojím obsahom komunitnej dimenzii blízka. Používali sa skôr pojmy rodinné prostredie, rodinná solidarita, životné prostredie, či lokalita. Napriek mnohým legislatívnym zmenám od roku 1999, osobitne prijatiu zákona o peňažných príspevkoch na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia účinnému od roku 2009, nebola otázka komunitnej dimenzie kompenzačnej pomoci predmetom osobitných odborných diskusií, právneho zakotvenia, či špecializovanej praxe. Možno preto, že sa považovala za niečo samozrejmé, alebo naopak preto, že sa v kompenzačnej pomoci explicitne nepredpokladala.

Jedinečnú príležitosť k systematizácii komunitnej dimenzie v rámci kompenzačnej pomoci, osobitne v rámci sociálnej posudkovej činnosti vykonávanej na jej účel, ponúkol národný projekt. Pripravil sa v ňom aj *špecializačný vzdelávací program „Kompenzačná pomoc (EFEKOP)“*, na základe ktorého sa po jeho akreditácii plánuje zabezpečovať akreditované špecializačné vzdelávanie zamestnancov a zamestnankýň úradov práce, sociálnych vecí a rodiny vykonávajúcich sociálnu posudkovú činnosť v tejto oblasti. Bez dopredu naplánovaného zámeru spracovateľského tímu špecificky sa venovať komunitným aspektom kompenzačnej pomoci prirodzene tomu napomohli niektoré okolnosti tvorby vzdelávacieho programu. Uvedieme najdôležitejšie:

- *Kompozícia spracovateľského tímu*

Národný projekt vyžadoval zostaviť spracovateľský tím tak, aby v ňom bola zastúpená osoba s vedecko-výskumnou expertízou v danej oblasti sociálnej práce, osoba s expertízou v oblasti prípravy vzdelávacích programov a vzdelávania a osoba s expertízou v príslušnej oblasti praxe. Členkou spracovateľského tímu EFEKOP sa tak stala aj expertka zo špecializovanej

štátnej správy manažujúca a vykonávajúca sociálnu posudkovú činnosť, rovnako riaditeľ nemenovaného zariadenia sociálnych služieb pre deti a mládež so zdravotným postihnutím, ktoré v predchádzajúcom období získalo akreditáciu na výkon komunitnej rehabilitácie. Od počiatku sa tak prirodzene hľadal prienik perspektívy výkonu sociálnych posudkových činností úradov s perspektívou praktických, komunitne organizovaných služieb poskytovaných OŤZP na dennej báze, ktoré môžu autentický životný kontext OŤZP viac sprístupniť prípadovej sociálnej práci vykonávanej na úradoch.

- *Budúce vzdelávanie na princípe „O nás s nami“*

Súčastou národného projektu nebola len tvorba vzdelávacích programov, ale aj ich pilotné overenie so zástupcami a zástupkyňami ľudí reprezentujúcich cieľové skupiny budúceho vzdelávania. Procesu týždňového pilotného overovania vzdelávacieho programu Kompenzačná pomoc sa v máji 2015 zúčastnilo 13 zamestnancov/kyň úradov práce, sociálnych vecí a rodiny (z toho 2 muži) zo všetkých regiónov Slovenska zastupujúcich praktický výkon sociálnych posudkových činností. V priebehu procesu pilotného overovania sa cez pripravené dokumenty postupne nastavovali na komunitnú terminológiu a uvažovanie, na schopnosť identifikovať komunitné prvky (dimenziu) vo svojej súčasnej posudkovej práci vykonávanej podľa platného právneho stavu a organizačného zabezpečenia. Ich konečnou misiou bolo spoločne so spracovateľským tímom dopracovať vzdelávací program tak, aby do budúcnosti podporil kvalitný výkon sociálnej posudkovej činnosti ako nosného piliera kompenzačnej pomoci.

- *Modelovanie v uplatňovaní komunitnej dimenzie kompenzačnej pomoci*

Spracovateľský tím včlenil do vzdelávacieho programu aj vybranú metodiku posudzovania prístupnosti v prirodzenom prostredí (v domácnosti) OŤZP, ktorá bola v predchádzajúcom období overovaná v národných podmienkach na účely služieb komunitnej rehabilitácie OŤZP. Počas procesu pilotného overovania mali jeho účastníci a účastníčky možnosť s licencovaným užívateľom metodiky modelovať v tréningovom byte mladých ľudí s ŤZP jej využitie pre účely sociálneho posudzovania a navrhovania možných foriem kompenzácie. Unikátnosť situácie z hľadiska komunitnej dimenzie posudkovej práce spočívala v tom, že okrem posudzovaných OŤZP a účastníkov/čok procesu pilotného overovania ako posudkových profesionálov/lok sa modelovania zúčastnila aj ďalšia osoba z podporného kruhu týchto osôb (sociálna pracovníčka zariadenia, v ktorom OŤZP žijú). Reprezentovala tú skupinu ľudí, ktorú sme vo vzdelávacom programe nazvali *komunitnými spojkami*. Pri modelovaní procesu posudzovania podľa navrhovanej metodiky poskytovala posudzujúcim nezávislý pohľad na životnú situáciu posudzovaných osôb, poznajúc ich bežné fungovanie, mimo konštruovaného procesu posudzovania, ktorý nie je pre OŤZP prirodzenou situáciou. Prítomnosť a vyjadrenia sociálnej pracovníčky v pozícii komunitnej spojky čiastočne korigovali závery posudzujúcich spracované len na základe vyjadrení posudzovaných osôb.

- *Modelovanie ako základ sebareflexie*

Na základe poskytnutej skúsenosti účastníci a účastníčky pilotného overovania otvorenejšie uvažovali o možnostiach uplatňovania komunitnej dimenzie vo vlastnej práci, a to aj bez explicitnej terminologickej opory v platnej legislatíve. Súčasťou podnecovaného akčného sociálneho výskumu bola dispozícia, že podnety a zdroje zlepšovania nemajú byť založené na zmene legislatívy; že nemajú primárne poukazovať na zlé pracovné podmienky a organizačné usporiadanie práce, na nedostatočný počet zamestnancov/kyň kompenzačnej pomoci, či na ich slabé finančné ohodnotenie.⁹ Že ide skôr o podnety založené na odkrývaní

⁹ Takáto dispozícia bola formulovaná zámerne, nakoľko už vo fáze analýzy vzdelávacích potrieb v tejto oblasti sa ozývali z odborných kruhov hlasy, že kvalitu a efektivitu posudkových činností neobmedzuje nedostatok odborného vzdelania zamestnancov/kyň, ale ich personálna poddimenzovanosť, nedostatočné finančné ohodnotenie a legislatívny rámec, ktorý ich zaraďuje medzi administratívnych pracovníkov/čky (Repková, Langová, Tvarožek, 2015).

vlastných rezerv zhodnocovania možností poskytovaných v rámci existujúcich pravidiel kompenzačnej práce. Podnety z procesu pilotného overovania sme využili v rámci formulácie odporúčaní uvedených v záverečných častiach príspevku.

Priebeh pilotného overovania, realizovaný akčný sociálny výskum jeho účastníkov a účastníčok pomohol lepšie porozumieť podstate súčasného výkonu sociálnej práce na úseku kompenzačnej pomoci, osobitne v jej časti zameranej na sociálnu posudkovú činnosť. Na základe ich kritickej reflexie sa potvrdilo, že ide o prácu primárne založenú na *aplikácii deduktívneho prístupu* k poskytovaniu pomoci. Táto vychádza z jasných legislatívnych pravidiel určujúcich, ako sa začína celkový proces pre účely poskytovania kompenzačnej pomoci, ako nasledujú jeho jednotlivé fázy, zákon explicitne vymedzuje možné formy kompenzácie (preukazy a opakované alebo jednorazové peňažné príspevky), rovnako pravidlá pre zabezpečovanie kontrolnej činnosti v tejto oblasti. Deduktívny prístup favorizuje už východiskový fakt, že konanie o poskytnutie kompenzačnej pomoci sa začína žiadosťou samotnej OŤZP (v osobitných prípadoch aj inej osoby), v ktorej presne definuje, o aký preukaz alebo peňažný príspevok/príspevky žiada. Celý ďalší postup sa potom odvodzuje primárne od právnych podmienok, ku ktorým sa požadovaná forma kompenzačnej pomoci vzťahuje. Inak povedané, autentická životná situácia konkrétnej OŤZP sa konštruuje podľa tejto prizmy a „zosúladuje“ s vopred stanovenými možnosťami kompenzačného inštrumentária (Hutchinson, 2013). K deduktívnej predurčenosti obsahu a metód práce v tejto špecifickej oblasti sa vyjadrila v rámci analýzy vzdelávacích potrieb na účely národného projektu jedna respondentka výskumu: „... *pri výkone ich práce sa v súčasnosti sociálna práca takmer neuplatňuje, nakoľko musia pracovať len v intenciách zákona a žiadnu vlastnú úvahu im zákon takmer neumožňuje. Takmer vôbec sa nedá hovoriť o tvorivom uplatnení legislatívneho rámca a výbere optimálnej kombinácie podporných nástrojov... podmienky sú jednoznačne uvedené v prílohe zákona...*“ (Repková, Kešelová, 2014).

Deduktívny prístup posilňuje aj ďalšia skutočnosť. Je ňou spravidla *odtrhnutosť výkonu posudkových činností od vyhodnocovania efektívnosti* poskytnutej kompenzačnej pomoci. Aj keď zákon upravuje pravidlá pre výkon kontrolnej činnosti, vykonávajú ju najmä tí zamestnanci a zamestnankyne úradov, ktorí/é rozhodujú o peňažných príspevkoch. Navyše, kontrolná činnosť sa nevykonáva v celom rozsahu poskytnutej pomoci. Jej predmetom je vo vybraných situáciách stabilita, resp. zmena zdravotného stavu OŤZP v čase, aktuálnosť stanoveného rozsahu osobnej asistencie, kvalita a rozsah zabezpečovaného opatrovania (pri peňažnom príspevku na opatrovanie), ale aj kontrola dokladov týkajúcich sa účelného využívania peňažných príspevkov poskytnutých na kompenzačné pomôcky, či potrebné úpravy. Pravidelne sa kontrolujú zmeny v príjmových pomeroch OŤZP a jej rodiny. Nejde však o vyhodnocovanie reálnej zmeny v sociálnej situácii konkrétnej OŤZP vyvolanej alebo podporenej poskytnutou kompenzačnou pomocou. O jej dopadoch sa dozvedajú sociálni pracovníci a pracovníčky úradov skôr náhodne (ak ich OŤZP iniciatívne navštívi), v prípade vzniku zmenových okolností na strane OŤZP vedúcich k obnoveniu posudkového a rozhodovacieho procesu, častejšie však v prípade nespokojnosti OŤZP s procesom či výsledkom konania na účely poskytnutia kompenzačnej pomoci. Ako účastníci a účastníčky opakovane počas procesu pilotného overovania zdôrazňovali, chýbajúca spätná väzba môže vyvolávať pocit nedocenenia vynaloženého odborného úsilia, demotivovať pre ďalšiu prácu a postupom času viesť k syndrómu vyhorania. Nejde pritom o nedostatok spätnej väzby ako takej. V rámci početných odvolacích konaní, osobných návštev v domácnosti, často vnímaných zo strany OŤZP a ich rodín ako zasahovanie do súkromia, či cez medializované kauzy sú však konfrontovaní/é najmä s jej negatívnou a menej konštruktívnou podobou.

V súvislosti s limitujúcimi faktormi uplatňovania komunitnej dimenzie kompenzačnej pomoci je potrebné zmieniť aj *absenciu reálneho koordinačného prvku*, ktorý je základom efektívnej a udržateľnej podpory sociálnej inklúzie OŤZP. Rozličná a nie vždy dostatočne koordinovaná právna regulácia pomoci poskytovanej z rozličných zdrojov (v oblasti vzdelávania, zdravotnej starostlivosti, zamestnávania, sociálnej ochrany, či inej) oslabuje potenciálne účinky bežných

zdrojov OŤZP pre poskytovanie pomoci a podpory.¹⁰ Skutočná koordinácia napomáha hľadať osobitnú, novú intervenčnú kvalitu, ktorá funguje ako pridaná hodnota k akokoľvek kvalitným, ale singulárnym rezortným programom a opatreniam. Aj keď zamestnanci a zamestnankyne úradov vstupujú pri svojej činnosti do odborného kontaktu s inými relevantnými inštitúciami a odborníkmi a odborníčkami, spravidla nejde o inštitucionalizovanú spoluprácu, s jasnejšie vymedzeným koordináčnym prvkom zabezpečujúcim predvídateľné účinky poskytnutej intervencie. Takúto komplexnú funkciu neplní ani ich spolupráca s odborníkmi a odborníčkami z iných disciplín (napr. z odboru architektúry, stavebníctva, ergoterapie či pomôcok) vykonávaná v rámci posudkového a rozhodovacieho procesu, či uplatňovanie povinnosti súčinnosti rozličných verejných inštitúcií vo veciach kompenzácie.

Aj keď základné nastavenie právnych podmienok favorizuje deduktívny prístup k organizácii a poskytovaniu kompenzačnej pomoci, samotná právna úprava ponúka niekoľko inštitútov podporujúcich uplatňovanie komunitnej dimenzie. Jedným z nich je inštitút *komplexnosti posudzovania*. Aj keď OŤZP vo svojej žiadosti presne vymedzuje, o aký preukaz alebo peňažný príspevok žiada, posudkový proces je komplexný, zameraný na všetky možné oblasti znevýhodnení (mobilita a orientácia, komunikácia, sebaobsluha a zvýšené výdavky) a na odporúčania, ako ich kompenzovať. Jeho výsledky tak vytvárajú základ pre rozhodovanie o poskytnutí kompenzačnej pomoci vo viacerých fázach, teda *kaskádovým spôsobom* (Matoušek, 2013b:409), aj keď len v rámci tých nástrojov, ktoré vopred definuje zákon. Účastníci a účastníčky sa zhodli v tom, že väčšina kompenzačnej pomoci je organizovaná kaskádovito. Len málokedy ide o pomoc založenú na princípe trampolíny (Repková, Langová, Tvarožek, 2015), kedy jednorazovo poskytnutá kompenzačná pomoc vedie k trvalo udržateľnej zmene v živote OŤZP. Prevažne ide o intervenčné kompenzačné balíčky (preukazy a peňažné príspevky) poskytované postupne, kedy jeden cyklus poskytnutej pomoci (posudkový, rozhodovací a kontrolný proces) vedie časom k potrebe otvorenia nového cyklu (na princípe PDCA cyklov¹¹ prepojených výsledkom medzi jednotlivými cyklami, pozri Villeneuve, 1997; Svozilová, 2006). Kaskádové usporiadanie kompenzačnej pomoci neznamená len to, že jedno komplexné posúdenie potrieb OŤZP v oblasti kompenzácie môže viesť k viacerým kolám (fázam) rozhodovacieho procesu. Je označením aj pre situácie, kedy je nevyhnutné nové posudzovanie (a následné rozhodovanie) vyvolané spravidla zmenou zdravotného stavu OŤZP, jej širšieho životného kontextu, ale aj prirodzeným vývojom potrieb OŤZP v čase vedúcich k objavovaniu nových požiadaviek na verejnú pomoc. Rovnako môže ísť o zvýšenie „kvalifikovanosti“ OŤZP jasne artikulovať svoje vlastné osobné ciele, bariéry pri ich uspokojovaní a z toho rezultujúce očakávania smerom k verejnej pomoci. Poskytnutá kompenzačná pomoc jedného cyklu vedie v živote OŤZP často k objavovaniu nových životných možností, k zvyšovaniu sebadôvery vo vlastné sily, a teda k potrebe reagovať na nové životné výzvy požiadavkou o poskytnutie ďalšej verejnej pomoci. Ratzka (1998), tvorca a podporovateľ nezávislého života OŤZP, na základe vlastnej životnej skúsenosti dokonca tvrdí, že zvyšovaniu nárokov OŤZP na individualizovanú kompenzačnú pomoc nezabráni ani zavádzanie princípov univerzálneho dizajnu. Hovorí skôr o opačnom efekte, kedy viac univerzálneho dizajnu otvára OŤZP viac možností, čo následne vyvoláva potrebu nových foriem individualizovanej podpory. Zachytenie a korektné interpretovanie takejto dynamiky vo vývoji požiadaviek OŤZP na kompenzačnú pomoc je pritom bez poznania širších (komunitných) okolností jej života a reálneho dopadu predtým poskytnutej individualizovanej (kompenzačnej) pomoci nemožné.

¹⁰ Do roku 1999 existovala na Slovensku osobitná intervenčná schéma pod názvom „Koordinovaná starostlivosť o deti a mladistvých postihnutých na zdraví“ (§ 61 zrušenej vyhl. č. 151/1988 Zb. v ZNP). Komunitnú dimenziu starostlivosti dávala inštitucionalizovaná spolupráca odborníkov/čok z oblastí zdravotníctva, školstva a sociálnej starostlivosti, ktorí/é koordinovali svoje intervencie pre deti vo veku 1–18 rokov.

¹¹ PDCA cyklus – naplánuj (P), realizuj (D), over/skoriguj (C), zaved' (A).

Presadzovaniu komunitnej dimenzie v kompenzačnej pomoci výrazne napomáha inštitút *podporných osôb*, ktoré sa na základe vlastnej vôle OŤZP zúčastňujú procesu komplexného posudzovania jej životnej situácie a potrieb, či už na úrade alebo v jej domácnosti. Medzi takýmito osobami účastníci a účastníčky pilotného overovania najčastejšie identifikovali členov a členky rodín OŤZP (primárne podporné väzby), v rámci sekundárnych komunitných väzieb susedov/dky a kamarátov/ky, kňazov, rehoľné sestry, členov a členky športového klubu či iného záujmového spoločenstva, ktoré OŤZP navštevujú. V rámci terciárnych podporných osôb to boli napr. starostovia/ky alebo sociálni pracovníci/čky z rezidenčnej starostlivosti.

Napokon nás v procese pilotného overovania zaujímalo, či pripisujú zamestnanci a zamestnankyne ich úradom a organizačným jednotkám úlohu *kľúčových komunitných aktérov* v podpore práv osôb so zdravotným postihnutím a ich sociálnej inklúzie. Aj keď uvádzali, že sa vo vlastnom regióne zúčastňujú rozličných odborných podujatí (napr. prednášajú na akciách organizovaných občianskymi združeniami, ale aj obcami či mestami), navštevujú rozličné výstavy pomôcok a asistenčných technológií, takéto aktivity neinterpretovali primárne ako uplatňovanie komunitnej dimenzie vo vlastnej sociálnej práci.

4. Odporúčania pre posilnenie komunitnej dimenzie kompenzačnej pomoci

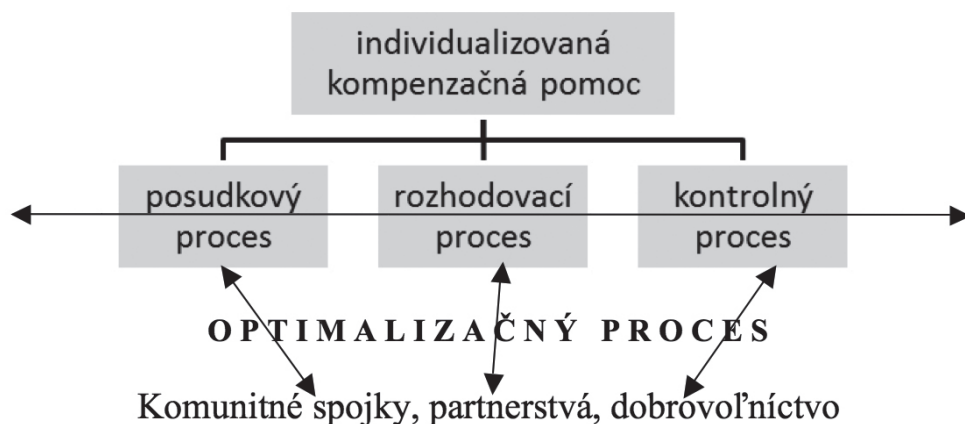
Na základe celého procesu prípravy špecializačného vzdelávacieho programu Kompenzačná pomoc, no najmä vďaka procesu jeho pilotného overovania, sme mohli do vzdelávacieho programu formulovať určité odporúčania pre systemizáciu, či posilnenie komunitnej dimenzie kompenzačnej pomoci tak, ako sme ju vymedzili vyššie, uplatniteľné aj pri existujúcich legislatívno-organizačných pravidlách:

- Formulovali sme inštitút tzv. *komunitných spojok*. Tento pojem sme zaviedli do terminologického portfólia vzdelávacieho programu v snahe koncentrovať pozornosť zamestnancov a zamestnankýň na poznávanie, využívanie a zhodnocovanie informácií a skúseností dôležitých ľudí a inštitúcií, ktoré sú v kontakte s OŤZP. Komunitnou spojkou môže byť osoba, ktorú si OŤZP pozve k procesu posudzovania (Matoušek, 2013b, ich v rámci prípadovej sociálnej práce nazýva ako podporné osoby). Poznanie možných komunitných spojok v prirodzenom prostredí OŤZP je rovnako dôležité pre proces vykonávania kontrolnej, no najmä optimalizačnej činnosti v rámci kaskádovo usporiadanej kompenzačnej pomoci.
- Odporúča sa, aby súčasťou vzdelávania a poskytovania kompenzačnej pomoci bola aj tvorba tzv. *mapy komunitných spojok* dôležitých pre výkon posudkovej práce ako takej (dôležité sociálne subjekty v regióne, kde pôsobí príslušný úrad práce, sociálnych vecí a rodiny), rovnako pre prípadovú sociálnu prácu s konkrétnou OŤZP.
- Pre účely kompenzačnej práce je dôležitá aspoň čiastočná *inštitucionalizácia partnerstiev* úradov práce, sociálnych vecí a rodiny s kľúčovými komunitnými subjektmi, a to napriek chýbajúcemu mechanizmu pre ustanovovanie takýchto partnerstiev v rámci súčasných legislatívno-organizačných pravidiel. Odporúča sa využívať za takýmto účelom inštitút *partnerstva*, ktorý ponúka v ustanovení § 4 napr. platná právna úprava zákona o sociálnych službách.
- Silný komunitný potenciál má *dobrovoľnícka práca*. Odporúča sa vyššia angažovanosť zamestnancov a zamestnankýň úradov práce, sociálnych vecí a rodiny v činnosti organizácií občianskeho sektora, ich účasť na odborných podujatiach organizovaných týmto sektorom, ktoré ponúkajú unikátny priestor pre poznávanie životných osudov OŤZP v ich prirodzenom prostredí, situáciách a vzťahoch. To následne podporuje formovanie potrebného profesionálneho nadhľadu, ktorého získanie nie je možné v priestoroch úradu, niekedy dokonca ani v rámci krátkodobých návštev v domácnosti OŤZP.

Na základe odporúčaní možno základnú schému procesov kompenzačnej pomoci revidovať nasledovne.

Schéma 2: Komplexnosť procesov individualizovanej kompenzačnej pomoci s komunitnou dimenziou

Uplatňovanie formulovaných odporúčaní v bežnej praxi výkonu kompenzačnej pomoci môže mať minimálne dvojaké podporné účinky. Na jednej strane môže zefektívniť prípadovú prácu s individuálnou OŤZP a jej rodinou. Na strane druhej ponúka úradom práce, sociálnych vecí a rodiny šancu stať sa uznávaným komunitným subjektom a rešpektovanou autoritou v presadzovaní práv OŤZP a podpory ich sociálnej inklúzie v prirodzenom (komunitnom) prostredí.

5. Zhrnutie a diskusia

V príspevku sme predstavili budúce zámery systemizovania, príp. posilnenia komunitnej dimenzie kompenzačnej pomoci poskytovanej OŤZP cez obsah špecializovaného vzdelávania zamestnancov a zamestnankýň úradov práce, sociálnych vecí a rodiny, ktorí vykonávajú sociálnu posudkovú činnosť (prípadovú sociálnu prácu) pre uvedené účely. Komunitnú dimenziu kompenzačnej pomoci OŤZP, ktorá sa tradične vníma skôr ako doména sociálnych služieb, sme vymedzili ako systematické poznávanie a využívanie bežných zdrojov OŤZP, jej sociálnych sietí a koordinačného mechanizmu týchto sietí za účelom nastavenia, implementácie a vyhodnocovania individualizovanej kompenzačnej pomoci. Na viacerých miestach sme poukázali na zásadný rozdiel medzi takto vymedzenou komunitnou dimenziou sociálnej práce a komunitnou sociálnou prácou ako takou zameranou na riešenie problémov komunity cez zdroje a aktivizáciu samotnej komunity.

Formulovali sme hypotézu, že platná právna úprava síce favorizuje uplatňovanie deduktívneho (preddefinovaného) prístupu v kompenzačnej pomoci, zároveň však poskytuje niektoré inštitúty, ktoré ho vyvažujú smerom k reflexívnej a induktívnej sociálnej práci s OŤZP, s využitím jej bežných zdrojov. Prebiehajúci národný projekt nám poskytol unikátnu príležitosť túto hypotézu overiť a zároveň ovplyvniť obsah a formy budúceho špecializačného vzdelávania zamestnancov a zamestnankýň úradov smerom k dôslednejšiemu využívaniu komunitnej dimenzie kompenzačnej práce.

Pre zdôvodnenie opodstatnenosti tvrdenia o prítomnosti komunitnej dimenzie kompenzačnej pomoci sme využili aj skutočnosť, že platná právna úprava kodifikuje v rámci kompenzačnej pomoci výkon terénnej sociálnej práce. Vzťahovanie oboch pojmov k porovnateľnému obsahu však môže mať v súčasných národných podmienkach svoje riziká. Ako upozorňuje D. Rosová (2014), terénna sociálna práca nemá na Slovensku dlhú tradíciu a zvyčajne sa viaže na cieľové skupiny, ktoré sami nevyhľadávajú pomoc inštitúcií (čo nie je spravidla prípad OŤZP, ak ide o kompenzačnú pomoc). V doterajšej skúsenosti, rovnako v najnovšej právnej úprave sociálnych služieb, sa terénna sociálna

práca vzťahuje najmä k terénnym sociálnym službám krízovej intervencie, viazaným na principiálne iné nepriaznivé sociálne situácie, akými sú sociálne dôsledky ťažkého zdravotného postihnutia pre bežný život ľudí (ide napr. o vplyv zlých životných návykov, zotrúvanie v segregovanej lokalite s generačne reprodukovanou chudobou, či o neschopnosť zabezpečiť si základné životné potreby). Rovnako národný projekt „Terénna sociálna práca“ prebiehajúci v rokoch 2012–2015 sa vzťahoval najmä na systematickú pomoc a podporu predstaviteľov/liek marginalizovaných rómskych komunít. OŤZP zvyknú s nevôľou prijímať ich spájanie s takýmito životnými okolnosťami a cieľovými skupinami, čo by mohlo do budúcnosti favorizovať používanie skôr komunitne než terénne ladennej právnej terminológie. V inom prípade bude potrebné systematicky zvyšovať povedomie laickej i odbornej verejnosti o podstate a variabilných možnostiach využívania terénnej sociálnej práce a zdôvodňovať jej opodstatnenosť aj v prípade takého druhu sociálnej intervencie, akou je kompenzačná pomoc OŤZP.

Venovali sme sa inštitútu podporných osôb, ktorý rovnako legitimizuje tvrdenie o prítomnosti komunitnej dimenzie v kompenzačnej pomoci OŤZP, aj bez potrebnej terminologickej opory priamo v zákone. Na strane druhej sme preukázali, že medzi podpornými osobami a subjektmi na rozličných úrovniach absentuje koordinačný prvok, za ktorý nemožno považovať povinnosť súčinnosti organizácií s úradmi na účely kompenzácie. Rovnako spolupráca zamestnancov a zamestnankýň úradov s odborníkmi a odborníčkami z iných disciplín počas posudkového a rozhodovacieho procesu neplní primárne koordinačné poslanie. Priklonili sme sa k potrebe zavedenia aspoň čiastočnej inštitucionalizácie vzťahov medzi nimi (napr. po vzore inštitútu partnerstva podľa zákona o sociálnych službách s ustanoveným koordinačným mechanizmom), ktorá by mohla podporiť „nadindividuálne“ nazeranie na príležitosti a obmedzenia OŤZP v ich bežnom živote, rovnako na východiská verejnej podpory k ich prekonávaniu. Na úrovni individualizovanej prípadovej práce takéto modely spolupráce a koordinácie zatiaľ chýbajú, a ak sa vyskytujú, tak fungujú skôr neformálnym, a teda nezáväzným spôsobom. Inšpiráciou by mohli byť snahy o pokrok v hľadaní a fungovaní koordinačných mechanizmov na úrovni tvorby a monitorovania národnej politiky zdravotného postihnutia (napr. prostredníctvom činnosti Výboru pre osoby so zdravotným postihnutím Rady vlády SR pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť; alebo prostredníctvom Hlavného kontaktného miesta pre problematiku vykonávania Dohovoru OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím).

Pozornosť je potrebné venovať nielen koordinácii subjektov a osôb v rámci vonkajších podporných sietí OŤZP, ale aj koordinačnému mechanizmu vo vnútri samotnej kompenzačnej pomoci. Ako sme uviedli, táto má svoje jedinečné a zákonom vymedzené etapy (posudková, rozhodovacia, kontrolná činnosť), s osobitnými výstupmi pre každú z nich (posudky a rozhodnutia). Podľa doterajšej praxe tak vstupovali v rozličných fázach prípadovej práce do kontaktu s OŤZP (a jej rodinou) rozliční zamestnanci a zamestnankyne, z rozličných organizačných úsekov úradu, bez ustanovenia „kľúčovej osoby“, ktorá by celý posudkovo-rozhodovaco-kontrolný proces koordinovala. Takto zabezpečený kompenzačný výkon môže pôsobiť máľuco a neefektívne nielen voči OŤZP a ich rodinám, ale aj voči samotným zamestnancom a zamestnankyniam úradov. Partikularizácia sa napokon premietla (z rozličných dôvodov, vrátane právnych) aj do samotného národného projektu. Špecializačný vzdelávací program zameraný na kompenzačnú pomoc so zvýraznenou komunitnou dimenziou je do budúcnosti určený len pre zamestnancov a zamestnankyne na úseku sociálnych posudkových činností, nie už na úseku rozhodovania o peňažných príspevkoch, do ktorého v súčasnosti patrí aj významná časť výkonu kontrolnej činnosti v oblasti kompenzácie. Istú nádej na posilnenie mechanizmov koordinácie vo vnútri zabezpečovania kompenzačnej pomoci, vrátane zdieľania informácií a poznania z prípadovej sociálnej práce, dávajú organizačné zmeny na úradoch práce, sociálnych vecí a rodiny. Tieto od začiatku roka 2015 viedli k zlúčeniu posudkových a rozhodovacích činností v oblasti kompenzácie pod spoločnú organizačnú jednotku úradov. Možno tak očakávať, že sa budú využívať relevantné komunitné informácie a zdroje OŤZP koordinovanejším spôsobom, a to ako z hľadiska procesu, tak z hľadiska jeho výstupov a dopadov.

Záver

Po roku 2015 by malo Slovensko začať realizovať nadväzný národný projekt, v rámci ktorého sa budú vyvinuté vzdelávacie programy zavádzať do praxe prehĺbujúceho vzdelávania zamestnancov a zamestnankýň pôsobiach v oblasti podpory sociálnej inklúzie, vrátane podpory sociálnej inklúzie OŤZP formou kompenzačnej pomoci. Vzdelávacia a ňou ovplyvnená kompenzačná prax ukážu, či sa idea komunitnej zakotvenosti kompenzačnej pomoci v odbornom povedomí zamestnancov a zamestnankýň úradov širšie presadí, akou formou, a následne, aký to bude mať dopad na kvalitu života OŤZP a ich rodín. Rovnako sa ukáže, či platné legislatívno-organizačné podmienky kompenzačnej pomoci nebudú pre tento zámer limitujúce. Za povzbudzujúce už pre súčasnosť považujeme vyjadrenie jedného respondenta nášho výskumu, ktorý v počiatoch realizácie národného projektu uviedol: „... *nesúhlasím s tým, že zákon neposkytuje priestor na tvorivý prístup a všetko posudzovanie a rozhodovanie jednoznačne determinuje. Ak by to tak bolo, nebolo by sa proti čomu odvolávať a neexistovali by aj úspešné odvolania...*“ (Repková, Kešelová, 2014). Keby bol prezentovaný názor v odbornej komunite tých, ktorí sa profesionálne angažujú v kompenzačnej pomoci OŤZP, všeobecne zdieľaný, bola by to pocta školám v rámci pregraduálnej prípravy sociálnych pracovníkov a pracovníčok, uznanie pre vedúcich zamestnancov a zamestnankyne úradov, ktorí vytvárajú podmienky pre ich prácu, no najmä výhra pre tých, ktorým je kompenzačná pomoc určená. Akokoľvek optimisticky naladení sa predsa len domnievame, že v tejto oblasti máme rezervy, ku ktorým vzťahujeme aj svoje ambiciózne plány v oblasti budúceho špecializačného vzdelávania sociálnych pracovníkov a pracovníčok pre oblasť kompenzačnej pomoci osobám s ťažkým zdravotným postihnutím.

Použitie zdroje

- BAČOVÁ, M., ŽIAKOVÁ, E., KATRENIÁKOVÁ, Z. 2015. Sociálna opora onkologicky chorých žien – základný predpoklad intervencie sociálnych pracovníkov. *Sociálna práca / Sociálna práca*, 15(1), 48–65.
- BALÁŽ, R. 2013. Teorie sítí. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 69–72.
- BALÁŽ, R. 2014. Sociální pracovníci jsou odborníky v oblasti porozumění a podpory lidí. Rozhovor s H. van Ewijkom. *Sociální práce / Sociálna práca*, 14(2), 13–15.
- BRICHTOVÁ, L., GAŠOVÁ, M., REPKOVÁ, K. 1999. *Posudzovanie sociálnych dôsledkov ťažkého zdravotného postihnutia*. Bratislava: MPSVR SR, nepublikovaný text.
- GOJOVÁ, A. 2013. Práce s komunitou. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 309–312.
- GOJOVÁ, A., MUSIL, L. 2013. Práce se sítěmi podpory. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 316–319.
- GÖPPNER, H. J., HÄMÄLÄINEN, J. 2004. *Die Debate um Sozialarbeitswissenschaft*. Freiburg im Breisgau: Lambertus Verlag.
- HUTCHINSON, B. S. 2013. Human Rights of People With Disabilities. In: HEALY, L. M., LINK, R. J. (Eds.). *Handbook of International Social Work*. Oxford: Oxford University Press, 459–463.
- JOCHMANN, V. 2004. Síť. In: *Sociologický slovník*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 183–184.
- KEBZA, V. 2005. *Psychosociální determinanty zdraví*. Praha: SERIFA.
- KOUBEKOVÁ, E. 2006. Sociálna akceptácia a sociálna opora v kontexte kvality života adolescentov s telesným postihnutím. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 41(2), 161–174.
- LINHART, J., PETRUSEK, M., VODÁKOVÁ, A., MARÍKOVÁ, H. 1996. Opora sociální. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 719–720.
- MATOUŠEK, O. a kol. 2013. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.

- MATOUŠEK, O. 2013a. Sociálně-ekologická teorie. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 74–76.
- MATOUŠEK, O. 2013b. Mnohoproblémový klient. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 408–409.
- MPSV. 2002. *Zavádění standardů kvality sociálních služeb do praxe – průvodce poskytovatele* [online]. Praha: MPSV. [14. 9. 2015]. Dostupné z <http://www.mpsv.cz/files/clanky/5964/pruvodce.pdf>
- MPSVR SR. 2014. *Národné priority rozvoja sociálnych služieb na roky 2015–2020*. Bratislava: MPSVR SR.
- MUSIL, L. 2013. Sociální intervence. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 238–241.
- NAVRÁTIL, P. 2013. Sociální konstruktivismus. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 26–31.
- MZV SR. 2010. *Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky č. 317/2010 Z. z. – Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím*.
- RATZKA, A. D. 1998. Dostupná veřejná doprava ako občianske právo. *Zborník zo seminára Ľudske práva osôb so zdravotným postihnutím. Osobná asistencia. Integrovaná preprava*. Bratislava: MPSVR SR.
- REPKOVÁ, K. 2006. *Životné podmienky rodín so zdravotne postihnutým členom*. Bratislava: IVPR.
- REPKOVÁ, K., KEŠELOVÁ, D. 2014. *Analýza vzdelávacích potrieb v jednotlivých oblastiach služieb starostlivosti*. Bratislava: IVPR.
- REPKOVÁ, K., LANGOVÁ, J., TVAROŽEK, Š. 2015. *Vzdelávací program „Kompenzačná pomoc (EFEKOP)“*. Bratislava: IVPR.
- RICHTER-JUNGHÖLTER, G. 1993. *Gemeinwesenarbeit. Faxlexikon der Sozialarbeit*. Frankfurt am Main: Deutscher Verein für öffentliche und private Fürsorge – Eigenverlag, 392–393.
- ROSOVÁ, D. 2014. Terénna sociálna práca na Slovensku. *Sociální práce / Sociálna práca*, 14(3), 117–127.
- SVOZILOVÁ, A. 2006. *Projektový management*. Praha: Grada Publishing.
- VILLENEUVE, M. 1997. *Occupational Therapy Educational Program*. London: WB Saunders Company, Ltd.
- Vyhláška č. 151/1988 Zb., ktorou sa vykonával zákon č. 100/1988 Zb. o sociálnom zabezpečení (už zrušená).
- WHO. 2001. *International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF)*.
- WORLD BANK. 2011. *World Report on Disability*.
- Zákon č. 195/1998 Z. z. o sociálnej pomoci.
- Zákon č. 447/2008 Z. z. o peňažných príspevkoch na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia a o zmene a doplnení niektorých zákonov.
- Zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon).
- Zákon č. 219/2014 Z. z. o sociálnej práci a o podmienkach na výkon niektorých odborných činností v oblasti sociálnych vecí a rodiny.

Institucionalizace sociální práce a sebezkušenost sociálních pracovníků

Institutionalization of Social Work and Self-awareness of Social Workers

Ladislav Otava

Mgr. Ladislav Otava¹ je asistentem na Katedře sociální politiky a sociální práce FSS MU. Zabývá se vztahy mezi sociálními pracovníky a jejich klienty, také sociální prací s rodinami.

Abstrakt

Sociální práce nemá v očích laické i odborné veřejnosti v České republice jednoznačné vymezení. Proces uznání sociální práce jako specializované profese, který v české společnosti probíhal do poloviny 20. století, byl počátkem 50. let přerušen vlivem komunistické totality. V současné době opět pokračuje, ale, také vzhledem k „tekuté době“, neustále vyvstává otázka: „Čím sociální práce je?“ Tato stať se pokouší přispět k tématu pevnějšího ustavení sociální práce uvnitř oboru a ve společnosti vymezením podpůrné úlohy sebezkušenosti v procesu institucionalizace sociální práce.

Klíčová slova

institucionalizace, sebezkušenost, identita, sociální práce

Abstract

Social work is not in the eyes of the non-professional and professional public in the Czech Republic clearly defined. The process of recognition of social work as a profession concerning the Czech society was developing until the mid-20th century, but was interrupted in the early 50s due to the Communist totalitarianism. Currently the process continues again. Because of the “liquid time”, there is the question: “What is social work?” This paper aims to contribute to the topic of firmer establishment of the social work within the field of social work and society in the definition of the complementary role of self-awareness in the process of institutionalization of the social work.

Keywords

institutionalization, self-awareness, identity, social work

¹ Kontakt: Mgr. Ladislav Otava, Katedra sociální politiky a sociální práce, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Joštova 10, 602 00 Brno; otava@mail.muni.cz

Cíle stati

Sociální pracovníce a sociální pracovníci se ve všech fázích profesní kariéry podle mé zkušenosti opakovaně potýkají s potíží vysvětlit, co je sociální práce. Sociálním pracovnícím není zcela zřejmé, co sociální práce je, co znamená být sociální pracovníci, není jim jasný (jednoznačný) předmět zájmu (intervence), hranice s jinými pomáhajícími profesemi. Bez problémů hovoří o dílčích činnostech, které provádějí, obtíže jim dělá popsat jejich cíle a význam. Tato skutečnost vede k nejednoznačnosti vymezení sociální práce uvnitř i vně oboru.

Jako problematické vnímám, že ke změně tohoto stavu sociálním pracovnícím nepomáhá vzdělávání v sociální práci. Není v něm kladen dostatečný důraz na hledání hranic, řešení otázek „kdo jsem“, „k čemu směřuji“, uvědomování si různých stránek sebe a své (budoucí) práce. Domnívám se, že důsledkem může být obtížné uvědomění si sebe sama, a proto hovořit o sobě (také) jako o „sociálních pracovnících“. Sociální pracovníce pak v důsledku toho obtížně vymezují své postavení v systému pomáhajících profesí, nedostatečně hájí své zájmy, je pro ně obtížné jednoznačně definovat povahu a cíle své práce a pak je naplňovat.

Na neujasněnost, nevymezenost, nevyhraněnost sociální práce v České republice opakovaně upozorňuje Musil (2008, 2010, 2013) a tematizuje tyto jevy jako projev nedostatku „institucionalizace sociální práce“. Problém podle Musila (2008) spočívá v tom, že sociální práce je v očích laické i odborné veřejnosti něčím nezřetelným, spíše souborem rutinních administrativních úkonů nebo každodenně vykonávaných sebe-obslužných činností, než specifickým pomáhajícím oborem, jehož pracovníci něco umí lépe než ostatní pomáhající.

Tato témata jsou diskutována i v zahraničí, kde není situace vždy jednoznačně profilovaná, což se objevuje například při výzkumu úloh sociálních pracovníků v závažných případech nevhodného zacházení s dětmi (např. Turney, Platt, Selwyn, Farmer, 2011), ve kterých sociální pracovníce obtížně vymezovaly své působení v životních situacích svých klientů a i očekávání společnosti o jejich úloze byla nesourodá. Tím chci upozornit na to, že diskuse vedená Musilem a navazujícími může být užitečná i v širším kontextu s poukázáním na specifika v České republice. Jelikož mým zájmem je oblast vzdělávání sociálních pracovníků v České republice, budu v této práci vycházet z poznatků Musila a věnovat se především kontextu sociální práce v Česku.

V této práci bych rád přispěl k procesu institucionalizace sociální práce s využitím svých osobních zkušeností se sebezkušenostním procesem jak v roli frekventanta, tak v roli facilitátora sebezkušenosti, poukázáním na vyskytující se souvislosti mezi institucionalizací a sebezkušeností sociálních pracovníků, na možnosti chápání sebezkušenosti jako nástroje institucionalizace v procesu vzdělávání. K tomuto cíli chci dospět odpovědí na otázku: „Jak se v procesu sebezkušenosti sociálních pracovníků institucionalizuje sociální práce?“

Hledání odpovědi na tuto otázku bude směřovat k odhalování souvislostí mezi dvěma procesy – institucionalizací a sebezkušeností a jejich porozumění. Dílčí proces (sebezkušenost) chápu jakou součástí procesu širšího (institucionalizace).

V následujícím textu se budu věnovat konceptualizaci pojmů „sebezkušenost“ a „institucionalizace“, představím metodiku, pomocí níž jsem sbíral data, provedu analýzu relevantních textů a ilustrativních příkladů a vyvodím závěry o úloze sebezkušenosti v procesu institucionalizace sociální práce.

Instituce a institucionalizace sociální práce

Podle Kellera (1995) shoda napříč různými obory a definicemi panuje v tom, že instituce jsou považovány za osu každé kultury, jako základ specificky lidského způsobu řešení problémů přežití, jako alternativa k pudům. Jde o každý, obecně praktikovaný způsob jednání, sloužící k naplnění určité reálné nebo fiktivní potřeby, tj. o ustavené způsoby jednání, standardizované způsoby řešení problémů členů určité kultury nebo společnosti (Keller, 1995).

Podle Musila (2013) nedošlo v České republice v průběhu modernity ke vzniku instituce sociální práce, která tak zůstává nejasnou. Proces uznání sociální práce jako specializované profese, který

v české společnosti probíhal do poloviny 20. století, byl počátkem 50. let přerušen zrušením odborného školství v sociální práci, pracovních míst pro sociální pracovníky a útlumem občanského sektoru (Musil, 2010). Musil navrhuje, aby se formulace sociální práce jako institucionálního vzoru v české společnosti odvíjela od představy sociální práce jako pomoci se zvládáním problémových interakcí mezi lidmi a jejich sociálním prostředím. Ustavení tohoto vzoru by umožnilo, aby lidé s problémy v interakcích na různých místech a v různých situacích rutinně využívali podporu autonomně organizovaných sociálních pracovníků – specialistů na pomoc se zvládáním problémových interakcí (Musil, 2013).

Proces, kterým se instituce ustanovují, se nazývá institucionalizace. V odborné literatuře je konceptualizován jako krystalizace a reprodukce vzorů interakce (Jacobs, Hanrahan, 2005), typizace habitualizovaných činností (Berger, Luckmann, 1999), usazování (výběrových) kulturních vzorců v sociálním prostředí (Sciortino, 2009). Jde tedy o proces směřující vzory interakce k jejich ustálené představě o nich u členů společnosti. V případě této statí o vzory pomoci sociálních pracovníků v očích laické i odborné veřejnosti.

Healy (2005) k institucionálnímu ukotvení sociální práce uvádí, že je důležité věnovat pozornost vzájemným očekáváním napříč různými kontexty, kontexty, které sociální práce dílem sama tvoří a jejichž je součástí. Podle autorky musí pro úspěch sociální práce být patrné porozumění v tom, jak, jako sociální pracovníci, pracujeme. Musil (2008) poukazuje na nutnost kooperace protagonistů sociální práce s cílem vytvoření jednotného, i když třeba diferencovaného obrazu sociální práce.

Z odborné literatury plyne (Hall, Sarangi Slembrouck, 1999; Healy, 2005; Vlášil, 1996), že ustanovování institucí je možné chápat jako proces skládající se z prvků: identita – role – instituce. Uvedené prvky nepostupují pouze lineárně, jak jsem naznačil, ale existuje mezi nimi vzájemná interakce a ovlivňování. Během této interakce a ovlivňování dochází ke generalizaci, a tím anticipaci a reciprocitě individuálních charakteristik a jednání. Generalizace probíhá „svévolně“, ale lze ji organizovat a kontrolovat, jejím výsledkem je instituce.

Musilovi (2013:64) v tomto smyslu jde o „projasnění a přijetí abstraktního vzoru“. V této souvislosti je podle něj klíčové zaměřit se ve vzdělávání sociálních pracovníků na „kultivaci“ témat „identita sociální práce“ (viz též Pertulla et al., 2009) a „vyjednávání vlastní role sociálním pracovníkem“. Institucionalizace běžně probíhá během každodenních činností, interakcí sociálních pracovníků v rámci jejich praxe a identita a role jsou podstatnou součástí této interakce (Healy, 2005), předpokládám, že také v interakci během sebezkušenosti.

Práce s identitou a rolí sociální práce lze vzhledem k dosud uvedenému považovat za dílčí procesy institucionalizace sociální práce. V dalším textu se zaměřím na, Musilem (2013) uvedené, pojmy kultivace identity a kultivace vyjednávání role jako dílčí procesy institucionalizace. Kultivaci témat budu používat ve smyslu uváděném Musilem (2013) a Klimešem (1995), tedy věnování se tématům, vzdělávání v tématech. Dále v textu budu předpokládat, že pokud se v sebezkušenosti věnuje pozornost tématům, jsou diskutovány dílčí charakteristiky fenoménů identita sociálních pracovníků a role sociálních pracovníků, pak se v sebezkušenosti podporuje proces generalizace individuálních charakteristik a očekávaných jednání a tím se podporuje instituce sociální práce.

Identita

V této práci se zabývám procesem utváření identity sociálních pracovníků, protože porozumění tomuto procesu je předpokladem zkoumání působení sebezkušenosti na utváření identity sociálních pracovníků, utváření identity a role sociální práce a tím institucionalizace sociální práce.

Pojem identita může znamenat „zážitek totožnosti se sebou samým“, dále „ztotožnění se s někým jiným“ (jinou osobou), popř. s „něčím jiným“ (např. hodnotou), „autenticitu“ (soulad osobnosti a osoby, vnitřního uspořádání a vystupování v roli; Nakonečný, 2000:70). Identitu sociálních pracovníků Miehels a Moffatt (2000) charakterizují jako subjektivně vnímané charakteristiky sociálních pracovníků, jež jsou jejich odpovědí na otázku „Kdo jsem?“. Výrazem „identita“ budu tedy

v této práci označovat významy charakteristik účastníka procesu pomoci klientovi, které sociální pracovníce přijaly za své, jako součást své osoby.

Takto chápání identity sociálního pracovníka je jako součást jeho sebepojetí sociální produkt, a je tedy výsledkem procesů interakce jedince s okolím (Burke, Reitzes, 1981). V případě sociální práce v praxi (přímé sociální práce) vzniká identity interakcí mezi sociálním pracovníkem, klientem a organizací (Carpenter, Platt, 1997).

Burke a Reitzes (1981) charakterizují identity jako produkt nalézání sebe sama v sociálně rozpoznatelných kategoriích, výměny informací s okolím, potvrzování a ověřování vlastních představ pomocí sebe prezentace a změn v rolích. Tyto procesy se odehrávají v konkrétních situacích a jsou hierarchicky organizovány a produkující self, tj. sebe-významy. Identity jsou z tohoto hlediska významy vlastních charakteristik v roli a charakteristik přisuzovaných ostatními. Podle Nakonečného (2000) jde při utváření identity o ztotožnění se s někým, tj. srovnávání se vzorem, jeho motivy i projevy, a jeho přijetí.

Podle mého názoru tedy, pokud bude mít sociální pracovníce možnost pracovat se vzory sociální pracovníce a sociální práce a bude mít možnost rozpoznat se v nich jako v sociálních kategoriích, bude mít možnost tyto vzory přejímat a ztotožňovat se s nimi.

Podle Rothman (1999) bylo pro některé studentky rozhodnutí stát se sociální pracovnící promyšlené a reflektované, založené na životních zkušenostech a zájmech. Pro jiné byla impulzem touha pomáhat ostatním nebo „dělat svět lepším“. Jejich pohled na vstup do profese je jako „volání“, které cítí hluboce na intuitivní úrovni. Ve všech těchto případech je ale důležitá práce na vědomé integraci osobních a profesních hodnot, které jsou buď potvrzeny, ověřeny, nebo alespoň otevřeny. Domnívám se, že vědomá integrace je zprostředkována rozpoznáním a označením sebe sama v sociálních kategoriích či vzorech činnosti a role sociální pracovníce (viz výše Burke, Reitzes, 1981; Nakonečný, 2000). Proto Rothman (1999) v souvislosti se vzděláváním hovoří přímo o potřebě rozvoje identity profesionální sociální práce v rámci sebezkušenosti.

V empirické části tohoto textu tedy budu sledovat, jak se v sebezkušenosti studentek a pracovníků sociální práce pracuje s označováním jejich vlastních charakteristik pomocí sociálně rozpoznatelných kategorií a vzorů sociální práce a jejich významů. Abych mohl zodpovědět výše uvedenou otázku o tom, jak se v procesu sebezkušenosti sociálních pracovníků institucionalizuje sociální práce, kladu si dílčí výzkumnou otázku: „Jak se kultivuje identity sociální práce v sebezkušenosti sociálních pracovníků?“

Role

V této práci se kromě utváření identity zabývám procesem utváření role sociální pracovníce. Porozumění tomuto procesu je totiž podle mě předpokladem zkoumání působení sebezkušenosti na utváření identity a role sociálních pracovníků, a tedy i na utváření identity a role sociální práce a tím institucionalizaci sociální práce.

Role vyjadřuje očekávání, které na jedince klade jeho sociální okolí z hlediska určité situace a z hlediska jeho základních charakteristik, jako věk, pohlaví, sociální status. Je to něco vyžadovaného, s čím se jedinec více či méně identifikuje, co může pociťovat jako vnější tlak nebo manipulaci, ale také, pokud očekávání přijme za své, jako něco přirozeného (Nakonečný, 2000; Vlášil, 1996).

Keller (1995) vztahuje pojem role k jednání, které lidé vztahují k držitelům určité sociální pozice, k očekáváním, která mají členové společnosti vůči způsobům řešení problémů spojovaných s lidmi v této pozici. Tato očekávání tvoří podle Kellera (1995) obsah jednotlivých rolí a považuje je za sociálně specifikované instituce, ustavené způsoby jednání očekávaného od držitelů určitých pozic.

Očekávání ale nemusí být rigidní a pouze na „vůli“ společnosti, společnost není dominantní ve formulaci obsahů sociálních rolí. Podle Musila (2013) jsou v postmoderním prostoru očekávání v rámci role předmětem a výsledkem vyjednávání, ve kterém se vzájemně kombinují nebo spolu soupeří různá pojetí role držitele určité pozice, např. pozice sociálního pracovníka.

Vzhledem k mému záměru lze říci, že součástí vzdělávání, a v jeho rámci i sebezkušenosti, může být předáván výše již zmíněný, Musilem (2013) popsany vzor očekávání o problému, který má řešit držitel pozice „sociální pracovníce“, a způsobu jeho řešení sociálním pracovníkem. Ten pak budou moci studenti a praktici přijmout a dále s ním pracovat tak, že jej budou prezentovat svému okolí a očekávat jeho očekávání, upravovat a vyjednávat o něm.

Pro vyjednávání vlastní role je podstatnou okolností zvědomování. Například Kuneš (2009) uvádí, že prozkoumáním vlastních charakteristik a vlastního vnitřního světa dochází k uvědomění si své subjektivní jedinečnosti, jejích konkrétních rysů. To usměrňuje potřebu promítat své neuvědomované vlastnosti do ostatních. To v důsledku umožňuje vnímání jedinečnosti charakteristik ostatních a adekvátní reakci vzhledem k potřebě pochopit očekávání ostatních vůči vlastní osobě. Popř. tato očekávání modifikovat. Popř. vysvětlit a vymezit očekávání nová, odpovídající očekáváním lidí z vlastní profese sociálního pracovníka.

V následující empirické části textu tedy budu sledovat, jak je v sebezkušenosti věnována pozornost očekáváním vzhledem k ujasňování vzoru jednání sociálního pracovníka. Abych mohl zodpovědět výše uvedenou otázku o tom, jak se v procesu sebezkušenosti sociálních pracovníků institucionalizuje sociální práce, budu si klást dílčí výzkumnou otázku: „Jak se kultivuje vyjednávání role sociální práce v sebezkušenosti sociálních pracovníků?“

Sebezkušenost

Podle Rothmana (1999) je mnoho ze vzdělávacích aktivit v sociální práci zaměřeno na kognitivní oblast, jde zejména o intelektuální uchopení a porozumění teoriím, principům, technikám a o dovednosti nezbytné pro efektivní a kompetentní výkon praxe. Nicméně sociální práce také vyžaduje integraci profesních hodnot a poslání do celé osobnosti rozvojem odbornosti a uznáním vzájemnosti a shodnosti mezi osobními a profesními hodnotami.

Význam komplexního multidisciplinárního přístupu ke klientům zdůrazňují např. Adams, Hean, Sturgis, Clarc (2006), kteří doporučují interprofesionální vzdělávání, zapojování studentů různých oborů do společných vzdělávacích aktivit a řešení otázek různosti očekávání, flexibility a porozumění ostatním, interakce přispívá ke vzniku komplexu identit a strukturovaných interprofesionálních vztahů. Podle Růžickové s Musilem (2009) umožňuje porovnávání vlastního pohledu s pohledem pracovníků nebo studentů jiných oborů sebeidentifikaci sociálních pracovníků.

Těmto aspektům vzdělávání se věnují činnosti označované jako sebezkušenost. Sebezkušenost není jednoduché přesně definovat a provádět ji. Nicméně podle Joplinga (2000) jde o procesy, které vedou ke znalosti sebe sama (sebe-znalosti) účastníků týkající se vnímavosti struktury a vývoje vlastní osobnosti. Pozornost účastníků je proto zaměřována na směr nebo vedení jejich života, hodnoty, které pro ně mají význam, osobní integritu. Tohoto zaměření pozornosti se dosahuje zprostředkováním náhledu na bezprostřední potřeby, přesvědčení, a pomocí nástrojů sebe-porozumění, jakým je např. popis skutečné povahy self prostřednictvím dialogu. Předmětem zájmu je přitom jak vnitřní svět člověka, tak mezilidské vztahy, interakce, o které v sociální práci jde především.

Reupert (2009) považuje za klíčové, aby ve vzdělávání v sociální práci byla rozvíjena sebezkušenost jako nástroj vhodný pro poznání všeho, co si sociální pracovníci berou do své práce. Zkušenost autorky říká, že nejen profesní znalosti a dovednosti, jako zástupci klasických vzdělávacích cílů, ale také znalost sebe sama, svých osobních zvláštností, musí být předmětem výcviku. Do okruhu „sebe sama“ a „osobních zvláštností“ autorka zahrnuje výšku, věk, pohlaví, etnickou příslušnost, povahu, předsudky. Také dle Kuneše (2009) je sebepoznání významnou součástí kvalitní praxe sociálních pracovníků. Pro oblast identity je součástí sebepoznání uvědomění si celé škály vlastních charakteristik, jako jsou vloh, schopnosti, dovednosti a jejich významu pro výkon sociální práce.

Z hlediska tématu role jde v sebezkušenosti o hranice mezi vlastními představami a představami ostatních a o změnu těchto hranic. Jejich vývoj v sebezkušenosti je postaven na myšlence, že

uvědomění si vlastní jedinečnosti vede ke schopnosti odlišovat sebe od druhých a druhé od sebe (jako sociálního pracovníka), a také tuto odlišnost prezentovat a realizovat. Toto vymezování hranice mezi sebou a druhými v procesu sebezkušenosti lze považovat za jeden z klíčových procesů uvědomování si identity sociálního pracovníka. Musil (2013:57–67) považuje vyjednávání hranic vlastní role a jejich realizaci v interakci s jinými účastníky procesu pomoci za bezprostřední projev institucionalizace oboru sociální práce.

Podle Reuperta (2009) existuje celá škála aktivit, v rámci nichž může probíhat sebezkušenostní proces a které se mohou odehrávat v různých kontextech. V kontextu vzdělávacího procesu jsou zmiňovány formáty supervize (Havrdová, Hajný, et al., 2008; Hawkins, Shohet, 2007) a aktivit, které se dají shrnout pod pojem „laboratorní aktivity“ (Datar, Bawikar, 2010). Jde o aktivity prováděné odděleně od přímého výkonu sociální práce, jako součást vzdělávání a rozvoje sociálních pracovníků, ale zahrnující fenomény, které se v něm objevují.

Rothman (1999) jako součást sebezkušenosti uvádí „definování ostatních“. Má tím na mysli vymezení vlastní osoby od ostatních, rozlišení odlišností. Také počítá s pozorností, která má být věnována postojům, názorům, pocitům spojeným s tímto procesem a jejich historií, protože vymezování sebe od ostatních může být doprovázeno strachem, odporem, nenávistí, a nepřátelstvím všech zúčastněných navzájem, včetně sebe sama. Vymezení „jinakosti“ – odlišení sociálních pracovníků od ostatních a naopak – se děje v procesu diskuse, experimentálního ponoření se do problémů, vyjasňování představ.

Obecně lze tedy o sebezkušenosti říci, že jsou to formálně organizované aktivity, jejich náplní je interakce mezi účastníky. Účastníky jsou „vedoucí/autorita“ a frekventant nebo frekventanti, mezi nimiž probíhá diskuse na základě témat vyjednávaných mezi účastníky. Tématem jsou vlastní charakteristiky a zkušenost účastníků. Takto chápáná sebezkušenost nabývá v českém kontextu různé podoby. Mezi ně patří supervize (Hawkins, Shohet, 2007), sociálně-psychologický výcvik (Štětkovská, 2001), skupinově-komunitní výcvik (Růžička, 2003), skupinové analýzy (Roberts, Pines, 1998). Aktivity mají převážně dlouhodobý charakter, skládají se z několika po sobě jdoucích skupinových, popřípadě komunitních setkání (i např. 600 hodin).

Témata v sebezkušenostních aktivitách jsou zaměřena na výkon sociální práce a jeho okolnosti. Jedním ze směrů, kterým se témata ubírají, je osoba sociálního pracovníka a jeho interakce s jeho objekty v prostředí. I toto je pole pro sebezkušenost. Mezi děním v sebezkušenostním procesu a praxí v terénu existuje vztah. Z mého pohledu je sebezkušenostní proces dílem reálný, ve smyslu „co se tam odehrává, je kus reality“ (institucionalizace tam probíhá přímo), a dílem laboratorní, ve smyslu „co se tam odehrává, je příprava na realitu“ (vytváří se tam předpoklady pro institucionalizaci). Považuji tedy průběh sebezkušenostního procesu za dílem reálný a dílem potenciální ve vztahu k ustanovování sociální práce.

Metodika/Operacionalizace

Následující zkoumání je metodicky založeno na kvalitativní strategii. Jde mi o porozumění souvislosti mezi dvěma jevy, proto budu provádět jejich analýzu prostřednictvím informací z textů, které o nich pojednávají, a mojí osobní zkušenosti s prací s identitou a rolí sociálního pracovníka jako absolventa sebezkušenostního výcviku, a dále vedoucího sebezkušenostní skupiny studentek na magisterském stupni studia sociální práce, supervizora a univerzitního učitele sociálních pracovníků na bakalářském a magisterském stupni studia.

Analýzu provedu tak, že k sobě budu vztahovat charakteristiky sebezkušenosti a institucionalizace uvedené v relevantní literatuře a zjištěné souvislosti mezi teoreticky či empiricky postulovanými charakteristikami obou procesů budu porovnávat se svými zkušenostmi. Analogie mé zkušenosti se souvislostmi mezi sebezkušeností a institucionalizací, které zjistím studiem literatury, budu interpretovat jako doklady existence těchto vztahů. Půjde tedy o analýzu dokumentů doplněnou o vlastní zkušenosti. Moje zkušenost je založena na pozorování sebezkušenostních aktivit, kterých jsem se účastnil.

Analyzované texty o sebezkušenosti v sociální práci jsem vybíral jednak na základě své znalosti literatury. A dále vyhledáváním v databázích Masarykovy univerzity Brno dle klíčových slov obsažených v hlavní výzkumné otázce. Druhý zdroj poznatků, moje osobní zkušenosti se sebezkušeností sociálních pracovníků a studentů, plynou z výše zmíněné práce s širokým spektrem sociálních pracovníků a jejich klientských cílových skupin.

Z teoretické části vyplynuly dvě dílčí výzkumné otázky: 1. „Jak se kultivuje identita sociální práce v sebezkušenosti sociálních pracovníků?“ Při odpovědi na tuto otázku budu sledovat, jak se sebezkušenost zabývá sociálními kategoriemi a vzory sociální práce. 2. „Jak se kultivuje vyjednávání role sociální práce v sebezkušenosti sociálních pracovníků?“ Při odpovědi na tuto otázku budu sledovat, jak se sebezkušenost zabývá očekáváními vůči sociálním pracovnícím.

Ve své práci využívám heuristického přístupu, který využívá osobní zkušenost, sdílení reflexí a zjišťování, jeho snahou je hlubší porozumění a zapojení subjektivity a kreativity výzkumníka (Legard, Keegan, Ward, 2003). Začíná otázkou, na kterou chce výzkumník odpovědět, nebo problémem, který je potřeba osvětlit. Každá otázka nebo problém mají osobní význam, proces je autobiografický, neznamená to ale absenci sociálního, někdy univerzálního rozměru, svou povahou přispívá k profesionálnímu a osobnímu růstu, je dobře využitelný v pomáhající praxi (Entherington, 2004). Tento přístup je tedy založený na subjektivní praktické zkušenosti výzkumníka s tématem výzkumu. Jeho výhodou je v autentičnosti zkušenosti, nevýhodou je omezená zobecnitelnost. V tomto typu výzkumu se počítá s opakovaným zpřesňováním a prohlubováním zkušenosti pomocí dalších výzkumů.

Sebezkušenost a kultivace identity

Cílem této kapitoly je odpovědět na dílčí výzkumnou otázku „Jak se kultivuje identita sociální práce v sebezkušenosti sociálních pracovníků?“.

Urdang (2010) poukazuje na to, že výcvik musí směřovat k tomu, že sociální pracovnice dojdou k poznání vlastních procesů pomáhání, charakteristik, které tento proces vytváří. Podle mé zkušenosti sociální pracovnice hovoří o práci s klienty slovy „... *nevím, co mám dělat...*“ nebo „... *nejsem si jistá, co mám dělat...*“. V terénu sociální pracovnice intervenují do životních situací klientů a z rozhovoru během sebezkušenosti uvádí „... *dělám to tak jako intuitivně...*“, „... *vím, co mám dělat tak nějak od sebe...*“. V tomto případě směřuji jako facilitátor sebezkušenosti debatu ke zvědomování kategorií tvořících intuitivní část intervence, nepopsaných, ale přesto reálně prováděných činností, které se tak stávají součástí profesní identity. Výsledkem je poznání a aktivní práce sociálních pracovníků s vlastními charakteristikami, které se objevují při práci s klienty, patří sem charakteristiky „důvěryhodná“, „otevřená“, „komunikativní“. V procesu sebezkušenosti sociální pracovnice tyto charakteristiky objevují a vědomě přijímají jako charakteristiky sebe sama, jsou schopny je prezentovat navenek a aktivně je používat. Sociální pracovnice pak typicky uvádí: „... *nikdy jsem o svém vkladu do své práce neuvažovala ... řekla bych ale, že jsem otevřená naslouchat ... věřím mi (klienti) ... umím mluvit ... můžu se na sebe spolehnout.*“

V diskusi se objevují také vyjádření sociálních pracovníků týkající se jejich reakce na klienty, když uvádí: „... *nevím, co proti mně (klient) má...*“, dále „... *rozdala bych se všem (klientům)...*“ ... „... *ale nevím, proč to nejde...*“, „... *nejde to tak, jak bych chtěla...*“ ... „... *přitom se pořád snažím...*“. Tyto reakce jsou sociálním pracovnícím známé, ale považují je za obtížné, nevládnutelné, protože nemají náhled na zdroj jejich potíží, jejich nekomfortní prožívání je ale přítomno: „... *jsem v neustálém stresu...*“, „... *jsem unavená...*“, „... *vím o tom, ale nevím proč...*“. Sociálním pracovnícím není zřejmý například zdroj „odporu“ klientů a zdroj vlastní potřeby pomoci všem lidem, obětovat se. Zde je prostor pro náhled na neobjasněné problémy sociálních pracovníků a jejich zdroje, které je vedou do prožitků situací, kdy klient nereaguje vstřícně, ale se kterými si sociální pracovnice nevědí rady. K náhledu dojde pomocí otázek a hypotéz facilitátora o situaci: „... *mohlo by to být tak, že...*“ a jejich následnému potvrzení oslovenou sociální pracovnicí: „... *když o tom tak mluvíte, tak něco*

na tom je ... mám dceru v jejím věku...“, nebo díky vyvrácení: „... takto bych to neřekla ... spíše je v tom tlak z vedení...“, popř. jejich reformulaci v opětovné diskusi. Účastnice sebezkušenosti také může mít potíže s vyjádřením popisu situace („... těžko se to vyjadřuje...“, „... vlastně nevím, o co jde...“), nebo také jeho odmítnutím („... o tom se nebudlám bavit...“). V tomto případě je možné diskutovat tuto obtíž nebo odmítnutí.

Vyjasnění problémů a jejich zdrojů, tzn. jejich zvědomení a uchopitelnost, je účastníkům umožňuje přijmout jako součást jejich identity a aktivně s nimi pracovat. Kultivuje se zde sociálně rozpoznatelná kategorie „pomáhající“, tzn., že se kultivují charakteristiky týkající se práce sociálních pracovníků a jejich samotných. Diskutuje se o tématech „význam pomoci“, „smysluplnost práce“, „účel práce/pomáhání“. Úkolem vedoucího diskuse je následně upozorňovat na význam výrazu „pomáhající sociální pracovník“, tj. na důraz působení na interakce jedince s jeho prostředím. Vedoucí může klást otázky: „... kdo je Váš (potenciální) klient...“, „... jak Vaše pomoc souvisí s interakcemi klienta s prostředím...“, „... jak se do praxe promítají Vaše poznatky získané studiem...“, „... jak tato vaše vlastnost ovlivňuje vaši práci s klientem...“.

Adams et al. (2006) věnují pozornost oblasti profesní identity, která by měla obsahovat práci s charakteristikami, které mají souvislost s výkonem sociální práce. Během mé práce se studentkami se toto téma objevuje např. v podobě sociálně rozpoznatelné kategorie „věk“, studentky uvádí například: „... klienti mi říkají: Co mi máte co radit, když jste tak mladá?...“, případně také kategorie „předsudečnost“: „... vím, že je neprofesionální přistupovat ke klientovi s tím, že je...“. Diskutována jsou témata kategorie „zkušenost“ s problémy cílové skupiny „... jak/můžu pomoci lidem s problémy, se kterými jsem se nesetkala?...“, typicky jde např. o zkušenost se závislostmi. Další témata se týkají kategorie „hodnoty“. Ta jsou patrná v kontaktu s jinými sub/kulturami a etniky: „... když oni se nedají přesvědčit, když tak to odkývají, ale dělají si to po svém a já si myslím, že to, co dělají, je špatně...“. Diskuse je vedena k porozumění kategoriím samotným, jejich významu pro práci s klienty. Otázky, které kladé facilitátor: „... co pro Vás znamená být mladý ... být profesionální ... dělat něco špatně...“. Jelikož podstatnou částí oboru sociální práce jsou interakce a představy sociálních pracovníků o interakcích, za důležitý považují vztahový aspekt identity. Na něj kladou důraz Miehlis a Moffatt (2010). Podle těchto autorů je důležité, aby sociální pracovníce během své přípravy na povolání zažily procesy vytváření, dekonstrukce, reflektování, vyjasňování, přeformulování své identity, aby v praxi mohly flexibilně, ale s jistotou reagovat na potřeby klientů. V rámci sebezkušenostních aktivit k tomu dochází při řešení problematiky sebepojetí (jak vnímám sám sebe), pojetí druhými (jak mě vidí druzí) a interakce mezi těmito pojetími (Štětkovská, 2001). Těchto situací se týkají výroky „... já si o sobě myslím, že litostivá jsem...“, „... Já jsem perfekcionista?...“, „... vždycky jsem si o sobě myslela, že musím nápor vydržet a nedat ho najevo...“, reakce typu „... z mého pohledu je to jinak, mně to je příjemný, být pod tlakem ... ve stresu...“, „... já bych řekla, že zakazovat si pocity je normální...“, „... já ten strach mám taky...“, a následné korektivní „... dobře, že to slyším od někoho jiného, občas mě to napadlo, ale slyšet, že v tom tu naštvanost vidíte, je něco jiného...“, „... takhle jsem se na to nedívala, nenapadlo mě, že je to pro mě tak osobní...“.

Podle mé zkušenosti hraje významnou úlohu při kultivaci identity frekventantů identity sociálního pracovníka v roli vedoucího sebezkušenosti jako autority v oboru. Stává se vzorem, podle kterého se spoluformuje identity sociálních pracovníků – účastníků sebezkušenosti. Obvyklé jsou diskuse nad dotazy: „... jak Vy byste postupoval...“, „... co je podle Vás nejlepší...“, připomínkami: „... Vám se to řekne, když jste tam nebyl...“, „... tomu nemůžete rozumět, je to moc složité...“.

Dalším důležitým aspektem je opakování sebezkušenostních sezení. Proces více sezení umožňuje reflektování posunu, využití poznatků z předchozí fáze sebezkušenosti. Toto reflektování dílem přirozeně plyne z diskusí frekventantek, kdy říkají: „... přemýšlela jsem nad tím, co zaznělo minule...“, „... pokusila jsem se využít toho, co tady probíráme...“. Dílem je reflektování aktivně podporováno facilitátorem: „... tak od minula jste svůj pohled změnila, co se stalo...“, „... když se podíváte dozadu, jak byste to (změnu/vývoj) popsala...“. Mezi sezeními tedy dochází k dalším změnám charakteristik, náhledu na ně a jejich využívání.

Odpověď na dílčí výzkumnou otázku „Jak se kultivuje identita sociální práce v sebezkušenosti sociálních pracovníků?“ zní: V rámci sebezkušenosti se kultivuje identita sociální práce věnováním pozornosti osobním charakteristikám sociálních pracovníků, zejména důvěryhodnost, otevřenost, obětavost, emoční angažovanost, komunikativnost, včetně těch, které mohou být skryté a pro svoji nepříjemnost vyvolávající nejistotu, např. týkající se přeneseného vlastního rodičovství. Dále jsou kultivovány charakteristiky sociálních pracovníků s akcentem na jejich význam pro výkon specifické profese sociální práce spočívající v zaměření na interakce, jako je aktivní přístup o reflexi vlastní interakce s klientem, čtení životní situace klienta na základě jeho interakce se svým okolím. Pro sociální práci je významné akcentování jednoznačnosti a jedinečnosti charakteristik pomáhání vzhledem k ostatním lidem, profesím a tím její ustanovování, důraz je kladen na vymezení klienta a cílů, na které se sociální práce zaměřuje, vymezení jak na praktické, tak teoretické úrovni, explicitní vyjadřování charakteristik vlastní práce, interakce s autoritami. Dochází tak k vymezování a zpřesňování charakteristik sebe sama jakožto sociální pracovnice, vlastních motivů, cílů, vlastního začlenění do struktury kultury, společnosti, organizací a institucí a dále jejich aktivnímu používání, tzn. jejich explicitní aplikaci do jejich každodenní praxe a diskusi o nich v praktickém i akademickém prostředí, což v důsledku vede k ustanovování charakteristik sociální práce jako profese.

Sebezkušenost a kultivace vyjednávání role

Cílem této kapitoly je odpovědět na dílčí výzkumnou otázku: „Jak se kultivuje vyjednávání role sociální práce v sebezkušenosti sociálních pracovníků?“

Během práce v sebezkušenostním procesu si sociální pracovnice sdělují vzájemná očekávání. Děje se tak v rámci procesu, takže lze pozorovat očekávání na začátku, jejich proměnu a na konci. Reagují na sebe v rámci skupiny, ke které přirozeně patří různé „role“, s nimi spojená očekávání. Systém představ o nich se postupně buduje a studenti mají možnost vyzkoušet ovlivnění „budování“ očekávání.

Při kultivaci vyjednávání role se objevuje různost očekávání, studenti vyjadřují svoje očekávání od vedoucího sebezkušenosti a naopak. Zde se objevuje napětí a nejistota v očekáváních mezi rolí nadřízeného / pedagoga / oborové autority a obava z potenciálních sankcí z nich plynoucích, a zároveň role někoho, kdo má potenciál přispět ke zlepšení jejich profesní životní situace. Významnou úlohu reflektování a vyjasňování různých očekávání vytvářejících napětí potvrdili např. Musil, Talašová (2012), když zjistili, že toto napětí může mít vliv na povahu diskuse a motivaci k sebepoznání.

Podle mé zkušenosti se objevují například očekávání a snaha „odpovědět správně“, v diskusi se objevují formulace: „... *zajímalo by mě, co mám dělat...*“, „... *jaký dopad může mít to, co řeknu...*“, „... *nechci, aby to znělo pitomě...*“, z pozice vedoucího pak: „... *očekávání je, že to řeknete tak, jak to máte...*“, „... *co ode mě očekáváte...*“, „... *kde se tato očekávání vzala...*“, „... *jak tato očekávání odrážejí očekávání objevující se v terénu...*“ Je to tedy situace a prostředí vhodné k reflektování očekávání vzhledem k autoritě a jak s nimi naložit.

V rámci sebezkušenosti se může aktivně pracovat s reakcemi sociálních pracovníků na klienty, založených na jejich minulých zkušenostech ve vztazích. Urdang (2010) považuje věnování pozornosti těmto reakcím pro zdařilý průběh sebezkušenosti za důležité. Náhled na tuto rovinu vztahu s jinými lidmi může ukázat nepřiměřenost očekávání, resp. očekávání neakceptující aktuální potřeby druhého, ale vlastní minulá očekávání. V sebezkušenostním procesu je možné všimnout si očekávání, která jsou spojená s těmito fenomény, pracovat s jejich vyjasňováním. V diskusi se tak objevují vyjádření sociálních pracovníků jako: „... *pořád mi někoho připomíná...*“, „... *vždy, když ho vidím, nemůžu mluvit ... čekám...*“, „... *sedím tam a nevím ... jak dál ... nevím proč...*“, „... *vždy řekne, že udělá, na čem jsme se domluvili, ale neudělá...*“, „... *když nedělají, co jim řeknu, nemůžu jim pomoci...*“, z pozice vedoucího pak: „... *jak vznikla Vaše očekávání...*“, „... *na základě čeho očekáváte ochotu klienta změnit svoji životní situaci...*“, „... *čí je to zájem...*“

Vyjednávání vzájemných očekávání v rámci sebezkušenosti zmiňuje Štětkovská (2001). Podle autorky je důležité vnímání své role ve vztahu s klientem a její kontext, ke kterému podle mého názoru patří ostatní aktéři pomoci, za důležité také autorka považuje interakci mezi rolemi, tedy interakci mezi očekáváními. Podle mé zkušenosti v rámci sebezkušenostních aktivit probíhá interakce mezi všemi aktéry a všichni členové spontánně vyjadřují očekávání od každého a každý je veden ke sdělování – vyjednávání svých očekávání, často i přes obrany a nechuť, je to tedy forma přípravy na vyjednávání v rámci své profese. K tomuto se objevují vyjádření sociálních pracovníc: „... *myslím si, že bys měla říct ... pravdu...*“, „... *v této chvíli bych čekala, že...*“, následně „... *ale toto podle mě ne...*“, „... *myslím, že spíše ty...*“, od vedoucího: „... *o co se opíráte...*“, „... *kdo to má vědět...*“, „... *jak si to říct...*“

V rámci sebezkušenosti je patrný vývoj očekávání a facilitátor podporuje reflektování těchto změn a faktorů, které k nim přispěly, vyjádřeními: „... *když se na tato očekávání podíváte zpětně...*“, „... *jak ke změně podle vás došlo...*“, „... *jak ke změně přispěla očekávání ostatních...*“ a snaží se upozornit na možnost jejich aktivního využívání: „... *takže, když byste řekla, co si myslíte...*“, „... *dá se to použít i jinak ... v jiných situacích...*“

Jako v případě identity i u rolí je podstatný proces na sebe navazujících sebezkušenostních sezení a jeho reflektování. Také zde je možno sledovat spontánní, ale i řízené reflektování postupných změn mezi jednotlivými setkáními. Sociální pracovníce hovoří o změnách ve vyjednávání očekávání: „... *no zkusila jsem to říct jinak, jak jsme se o tom bavili...*“, „... *řekla jsem jim to tak jak tady...*“, „... *bleděly na mě, ale trvala jsem na svém...*“ Facilitátor tyto aktivity podporuje: „... *a zkusila jste to...*“, „... *jaký to mělo účinek...*“, „... *využíváte toho, co se odehrává tady...*“ Mezi sezeními tedy dochází k přenosu zkušeností s prací s očekáváními ze skupiny do širšího prostředí.

Odpověď na dílčí výzkumnou otázku „Jak se kultivuje vyjednávání role sociální práce v sebezkušenosti sociálních pracovníků?“ zní: V rámci sebezkušenosti je kultivováno vyjasňování vlastních očekávání (znalosti postupů při vlastní práci) a očekávání od objektů sociálních pracovníc (aktivní spolupráce od klientů), očekávání od oborových autorit (povahy sociální práce), očekávání od partnerů v rámci vlastního (hranice pomáhání v sociální práci a mezi sociálními pracovníci) i jiných oborů (očekávání mezioborových kompetencí). Při sebezkušenosti se pracuje také se změnami, ovlivňováním a vyjednáváním očekávání jak vlastních (reflexí vlastních očekávání na začátku, v průběhu a na konci procesu; reflexí povahy a faktorů změn), tak se změnami očekávání od ostatních (reflexí očekávání od ostatních na začátku, v průběhu a na konci procesu; reflexí povahy a faktorů změn), s jejich interakcemi (vzájemné ovlivňování očekávání, jejich přijetí, odmítnutí). Toto umožňuje akcent na interakce jako předmět zájmu sociální práce.

Závěry

Odpověď na hlavní výzkumnou otázku „Jak sebezkušenost sociálních pracovníků institucionalizuje sociální práci?“ zní: Uvedené zkušenosti a jejich interpretace z hlediska relevantní literatury vedou k poznatku, že sebezkušenost sociálních pracovníc institucionalizuje sociální práci, a to tak, že účastnice sebezkušenosti si vyjasňují svou identitu sociálních pracovníc prací s dílčími charakteristikami vlastní identity, zároveň účastnice sebezkušenosti si vymezují své role sociálních pracovníc vyjednáváním o vzájemných očekáváních s jejich okolím. V sebezkušenostních aktivitách tak dochází k institucionalizaci sociální práce kultivací identity sociálních pracovníků a kultivací vyjednávání rolí, jejich podstatnou charakteristikou je, že jsou přenášeny do každodenního pracovního života a tak mají reálný dopad na obraz sociální práce i mimo sebezkušenostní skupinu. V rámci popisovaných procesů sebezkušenosti jejich účastnice zvědomovaly a formulovaly představy o svých osobních charakteristikách a očekáváních svých a svých objektů souvisejících s výkonem sociální práce. Tyto procesy institucionalizace probíhají skrze diskuse o charakteristikách a očekáváních účastníků, jejich zvědomování, popis a tvořivé práce s nimi ve skupině i mimo ni. Institucionalizace probíhá skrze diskuse umožňující výměnu očekávání, jejich korekce a ustanovování předmětů a způsobů sdělování. Vyjednávání rolí je umožněno vyjasněním identity.

Použité zdroje

- ADAMS, K., HEAN, S., STURGIS, P., CLARK J. M. 2006. Investigating the Factors Influencing Professional Identity of First-year Health and Social Care Students. *Learning in Health and Social Care*, 5(2), 55–68.
- BERGER, P. L., LUCKMANN, T. 1999. *Sociální konstrukce reality*. Brno: CDK.
- BURKE, P. J., REITZES, D. C. 1981. The Link between Identity and Role Performance. *Social Psychology Quarterly*, 44(2), 83–92.
- CARPENTER, C. M. 1997. Professional Identity for Clinical Social Workers: Impact of Changes in Health Care Delivery Systems. *Clinical Social Work Journal*, 25(3), 337–350.
- DATAR, S., BAWIKAR, R. 2010. Understanding the Laboratory Approach in Skill Training. In: DATAR, S. et al. *Skills Training for Social Workers*. New Delhi: SAGE Publications.
- ENTHERINGTON, K. 2003. *Becoming a Reflective Researcher. Using Selves in Research*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
- HALL, Ch., SARANGI, S., SLEMBROUCK, S. 1999. The Legitimation of the Client and the Profession: Identities and Roles in Social Work Discourse. In: SARANGI, S., CELIA, R. (Eds.). *Talk, Work and Institutional Order: Discourse in Medical, Mediation, and Management Settings*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- HANRAHAN, N. W. 2005. Difference an Cultural Systems: Dissonance in Three Parts. In: JACOBS, M. D., HANRAHAN, N. W. (Eds.). *The Blackwell Companion to The Sociology of Culture*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- HAVRDOVÁ, Z., HAJNÝ, M. et al. 2008. *Praktická supervize*. Praha: Galén.
- HAWKIN, P., SHOHET, R. 2007. *Supervision in the Helping Professions*. Open University Press. Berkshire.
- HEALY, K. 2005. *Social Work Theories In Context: Creating Frameworks for Practice*. New York: Palgrave Macmillan.
- HENNESSEY, R. 2011. *Relationship Skills in Social Work*. London: Sage Publications.
- JOPLING, D. A. 2000. *Self-knowledge and the Self*. New York and London: Routledge.
- KELLER, J. 1995. *Úvod do sociologie*. Praha: SLON.
- KLIMEŠ, L. 1985. *Slovník cizích slov*. Praha: SPN.
- KUNEŠ, D. 2009. *Sebezpoznání*. Praha: Portál.
- LEGARD, R., KEEGAN, J., WARD, K. 2003. In-depth Interviews. In: RITCHIE, J., LEWIS, J. (Eds.). *Qualitative Research Practice*. London: SAGE Publications.
- MIEHLS, D., MOFFATT, K. 2000. Constructing Social Work Identity Based on the Reflexive Self. *British Journal of Social Work*, 30, 339–348.
- MUSIL, L. 2013. Challenges of Postmodern Institutionalization for Education in Social Work. In: MATULAYOVÁ, T., MUSIL, L. (Eds.). *Social Work, Education and Postmodernity*. Liberec: Technical University of Liberec.
- MUSIL, L., TALAŠOVÁ, R. 2012. Sebevýzkum jako nástroj řešení problémů práce s klientem. *Sociální práce / Sociálna práca*, 12(2), 75–89.
- MUSIL, L. 2010. Tři pohledy na budoucnost sociální práce. In: SMUTEK, M., SEIBEL, F. W., TRUHLÁŘOVÁ, Z. (Eds.). *Rizika sociální práce. Sborník z konference VII. Hradecké dny sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 11–25.
- MUSIL, L. 2008. Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“. *Sociální práce / Sociálna práca*, 8(2), 60–79.
- NAKONEČNÝ, M. 2000. *Sociální psychologie*. Praha: Academia.
- PERTULLA, J. et al. 2009: Representational Identity of Social Work in Academic Context: Comparison of Lithuania and Finland. *Socialiniai tyrimai / Social Resarch*, 15(1), 52–63.
- REUPERT, A. 2009. Students' Use of Self: Teching Implications. *Social Work Education*, 28(7), 765–777.
- ROBERTS, J., PINES, M. 1998. *Skupinová analýza v praxi*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.

- ROTHMAN, J. C. 1999. *The Self-Awareness Workbook for Social Workers*. Boston: Allyn & Bacon.
- RŮŽIČKA, J. 2003. *Péče o duši v perspektivách psychoterapie*. Praha: Triton.
- RŮŽIČKOVÁ, D., MUSIL, L. 2009. Hledají sociální pracovníci kolektivní identitu? *Sociální práce / Sociálna práca*, 9(3), 79–92.
- RYCROFT, Ch. 1993. *Kritický slovník psychoanalýzy*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství.
- SCIORTINO, G. 2009. Functionalism and Social Systems Theory. In: TUNER, B. (Ed.). *The New Blackwell Companion to Social Theory*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- ŠTĚTKOVSKÁ, I. 2001. Interakce sociálního pracovníka s klientem. In: KOMÁRKOVÁ, R., SLAMĚNÍK, I., VÝROST, J. (Eds.). *Aplikovaná sociální psychologie III. Sociálněpsychologický výcvik*. Praha: Grada
- TURNEY, D., PLATT, D., SELWYN, J., FARMER, E. 2011. *Social Work Assessment of Children in Need: What Do We Know? Messages from Research*. Bristol: School for Policy Studies – University of Bristol.
- URDANG, E. 2010. Awareness of Self – A Critical Tool. *Social Work Education*, 29(5), 523–538.
- VLÁČIL, J. 1996. Role. In: MAŘÍKOVÁ, M., PETRUSEK, M., VODÁKOVÁ, A. a kol. *Velký sociologický slovník II p/ž*. Praha: Karolinum.

Inzerce

VZDĚLÁVACÍ PROGRAMY

KOMUNIKACE JAKO NÁSTROJ SPOLUPRÁCE

v rozsahu 16 hodin

Kurz je vhodný pro pracovníky pomáhajících profesí, kteří chtějí zlepšit své komunikační dovednosti a dozvědět se něco o vlastním komunikačním stylu.

Kurz se koná 29. – 30. září 2016.

DLUHOVÁ PREVENCE V SOCIÁLNÍ PRÁCI S DĚTMI A MLÁDEŽÍ

v rozsahu 16 hodin

Kurz je vhodný pro pracovníky pomáhajících profesí, kteří pracují s dětmi a mladistvými a zajímají se o prevenci předlužení svých klientů.

Kurz se koná 7. – 8. listopadu 2016.

Podrobnější informace na
www.remedium.cz
tel: 272 743 360
vzdelavani@remedium.cz

Lukáš Blinka a kol.: Online závislosti Praha: Grada Publishing, 2015.

Jedná se o první knihu na českém trhu, která v ucelené podobě představuje širší odborné veřejnosti, kam bezpochyby patří i sociální pracovníci, psychologický pohled na fenomén závislostí, které jsou spojeny s používáním internetu. V posledních několika letech dochází ke stále většímu rozšíření digitálních technologií do každodenního života domácností. Díky tomu se problematika online závislostí stala světově diskutovaným tématem, jež je obklopeno řadou mýtů.

Autoři publikace „*Online závislosti*“ vytvořili kompaktní tým, díky čemuž je na fenomén online závislostí pohlíženo z více úhlů pohledu. Mezi autory dominují psychologové, sociologové a psychoterapeuti, kteří mají nejen teoretické znalosti o zkoumaném problému, ale zejména praktické zkušenosti získané nejen u nás, ale i v zahraničí.

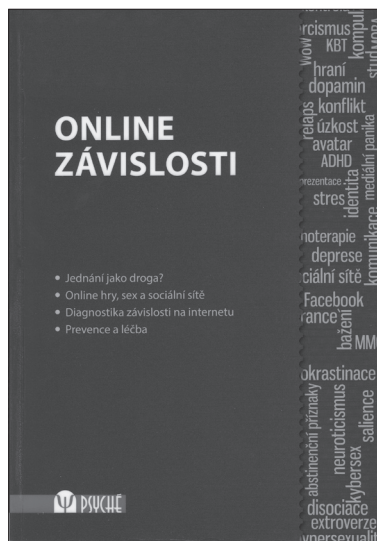
Předkládaná monografie zpracovává danou problematiku na 198 stranách. Jednotlivé kapitoly monografie splňují požadavky na srozumitelnost a dobrou orientaci v textu, ve kterém najdeme několik přehledných tabulek, jež pomohou čtenáři k snadnějšímu a rychlejšímu porozumění dané problematiky. Monografie obsahuje Poděkování, devět kapitol a Shrnutí. Součástí knihy je také Summary psané v anglickém jazyce, rozsáhlý seznam literatury a věcný rejstřík.

V knize se hojně používají dva pojmy. Prvním pojmem je „*závislost*“. Tento pojem je používán pro případy, kdy

problematické používání internetu naplňuje faktory závislosti. Každá závislost by měla mít v sobě obsaženo celkem šest komponent, tzn. salinci, euforii, syndrom z odnětí, tolerance, relaps a konflikt. A právě onen konflikt je považován za „nejdůležitější“ komponentu. Závislost by díky této komponentě mohla být připsána pouze jedinci, kterému daná činnost způsobuje výrazné problémy v životě. Vystává nám zde otázka, jak tuto problematiku uchopit, pokud nejsou přítomny všechny komponenty. Existuje totiž celá řada případů, kdy např. jedinci tráví mnoho času na sociálních sítích, aniž by ohrožovali své běžné fungování v životě. Na řadu přichází druhý pojem, kterým je „*nadměrné užívání*“ internetu, kdy jsou přítomna jen některá kritéria, nebo si jejich přítomnosti nejsme jisti. Lze tedy říci, že nadměrné užívání je širší pojem. Je nutné si uvědomit, že internet je nezbytnou součástí našich životů a pro mnoho jedinců může jeho používání představovat řadu

výhod. Nebylo by zde tedy adekvátní používání negativního nálepkování.

V první kapitole, *Úvod do studia závislosti na internetu*, se autoři zabývají myšlenkou, zda vůbec existuje závislost na internetu a kdy se touto problematikou začali zabývat odborníci. Již na počátku osmdesátých let se objevily první studie explicitně naznačující závislostní potenciál počítačových her. Postupně se zvyšovala míra těchto studií. Od druhé poloviny devadesátých let nastala obrovská expanze

v této problematice. Od této doby se objevují stovky, dá se říci až tisíce studií, zakládají se časopisy zaměřující se na toto téma apod. Díky této expanzi se zařadila závislost na online počítačovém hraní (internet gaming disorder) do dodatků DSM 5 (Diagnostický a statistický manuál). Předpokládá se také, že se do budoucna bude tato závislost objevovat i v další revizi MKN (Mezinárodní klasifikaci nemocí). Autoři zde představují různé pohledy na závislost na internetu a sami se přiklání k takzvanému modelu smíšených účinků. Tento model říká, že v závislosti na kontextu jsou u některých lidí účinky větší, u některých zase menší. Používání jednoho média může vést jak k pozitivním, tak i negativním efektům.

Druhá kapitola se nazývá *Jednání jako droga*. V této kapitole je představen koncept behaviorálních závislostí, který je alfou a omegou celé knihy a je zde zasazen do širších souvislostí. Pro závislost na návykových látkách je potřeba užívání chemické substance. Vzhledem k tomu, že tahle chemická substance se však u online závislosti postrádá, je zde mnohem problematictější rozlišit, co je ještě normální a co nadměrné chování. Online závislosti a závislosti na internetu jsou v monografii brány jako zastřešující pojem pro poruchy související s jednotlivými aplikacemi na internetu.

Ve třetí kapitole, *Diagnostika a měření online závislosti*, jsou představeny základní problémy klinické diagnostiky a dostupné nástroje pro měření online závislosti. Jsou zde podána i základní fakta o prevalenci. Autoři také na příkladu „gamblingu“ přibližují proměny diagnostických kritérií pro behaviorální závislosti. Upozorňují, že žádná z online závislostí nebyla do dnešní doby formálně zavedena do systému zdravotnické péče, a není tedy specifikována v diagnostických materiálech. Vzhledem k tomu, že se pro registrační potřeby a potřeby pojišťoven používají příbuzné kategorie, je prakticky nemožné získat epidemiologická data o léčbě poruch souvisejících s užíváním internetu.

Čtvrtá kapitola, *Prevence a léčba závislosti a nadměrného užívání internetu*, se zabývá charakteristikami a rizikovými faktory při vzniku závislosti, prevencí (např. rozvojem specifických dovedností, preventivními faktory apod.). Autoři přiznávají, že aktuálně je nejvíce pozornosti

věnováno prevenci u dětí a dospívajících. Vysvětlují to tím, že většina preventivních programů je zaměřena právě na tyto cílové skupiny z toho důvodu, že je v tomto věku snadnější formovatelnost hodnot a norem. A právě škola nabízí snadné prostředí k realizaci těchto programů. Je zde také zdůrazněna potřeba zaměření na nácvik rodičovských dovedností. Bohužel však v této oblasti konkrétní preventivní programy zatím chybí.

Pátá kapitola, *Nadměrné užívání internetu z vývojového hlediska*, pojednává o specifikách jednotlivých vývojových období a jejich propojení s danou problematikou. Vzhledem k tomu, že téma páté kapitoly není v odborné společnosti prozkoumáno, v kapitole se objevují pasáže spíše spekulativního rázu, které nejsou založené na empirických faktech. Kapitola je obohacena o různé případové studie lidí, kteří tráví veškerý svůj volný čas na internetu. Autoři se domnívají, že nadměrné užívání internetu je spíše doménou generací, které v internetovém prostředí dospívají nebo dospěly a naučily se tak využívat všech možností tohoto prostředí.

Následující kapitoly se zabývají konkrétními typy online závislostí. Autoři se postupně věnují těmto typům závislosti:

- *Závislost na hraní online her* (šestá kapitola),
- *Sexuální chování, internet a závislost* (sedmá kapitola),
- *Online hazardní hraní* (osmá kapitola),
- *Nadměrné užívání online sociálních sítí* (devátá kapitola).

Tyto kapitoly se detailně věnují konkrétním typům online závislostí. V každé kapitole je daná závislost vysvětlena, jsou zde uvedeny prevalence, rizikové faktory, specifika těchto závislostí, rizikové faktory a v neposlední řadě i možnosti léčby. S neustálým vývojem internetu, aplikací a online platformem dochází ke stále větší prevalenci těchto závislostí. Žádným překvapením není např. kybersex žáků na základních školách. Kybersexem se pro potřeby publikace rozumí výměna sugestivních, erotických a sexuálních vzkazů mezi lidmi připojenými k internetu. Internet se stává důležitým nástrojem komunikace mezi lidmi, nástrojem pro získávání

důležitých informací apod. Média a veřejnost běžně používají pojem „závislost na sociální síti“ nebo „závislost na Facebooku“. Podle autorů se oproti jiným závislostem, např. závislosti na hraní online her, gamblingu apod., jedná spíše o hypotetický fenomén. Nejsou zde známy žádné prevalence ani žádné neurologické či longitudinální studie.

Lze konstatovat, že se opravdu jedná o ucelený pohled na danou problematiku, který každého čtenáře zcela pohltí a podnítí k zamyšlení nad daným tématem. Publikace je přínosem pro sociální pracovníky i laiky, kteří se setkávají s problematikou online závislosti (online hry, sociální sítě a komunikace – pornografie a kybersex, gambling atd.). Jedná se o aktuální problematiku dnešního světa nejen dětí, žáků či studentů, ale i dospělých lidí. Sociální pracovníci zde najdou odpovědi na základní otázky:

- Jak je možné, že se internet stal důležitým faktorem při vzniku závislosti?

- Jaké existují online závislosti?
- Kdo patří do skupiny ohrožených lidí?
- Jaké jsou negativní dopady online závislosti?
- Jaké jsou možnosti prevence a léčby těchto závislostí?

Dalším velkým kladem knihy je i rozsáhlá bibliografie za každou kapitolou, která usnadní práci všem, kteří by se danou problematikou chtěli zabývat více do hloubky. Pomyslnou „třešničkou“ jsou případové studie v monografii, které knihu obohacují o praktické ukázky ze života lidí s online závislostí.

Martina Hubištová,

*Ústav speciálně pedagogických studií,
Pedagogická fakulta, Univerzita
Palackého v Olomouci*

Anna Jašková a Beáta Balogová: Vybrané aspekty mobbingu z pohľadu sociálnej práce.

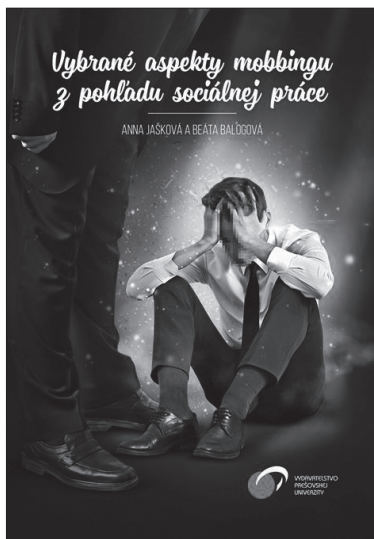
Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej
univerzity v Prešove, 2015.

Vedecká monografia s názvom *Vybrané aspekty mobbingu z pohľadu sociálnej práce* je dielom autoriek – internej doktorandky *Inštitútu edukológie a sociálnej práce Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove* Anny Jaškovej a jej školiteľky, riaditeľky Inštitútu profesorky Beáty Balogovej. Autorky predstavujú novodobé sociálne riziko – mobbing optikou sociálnej práce v podmienkach *Slovenskej republiky*. Publikácia je svojím obsahom orientovaná na problematiku mobbingu ako súčasti otázok bezpečnosti

na pracoviskách z aspektu medziľudských vzťahov.

Úvodom sú čitatelia a čitatelky oboznámení s celospoločenským problémom zvaným mobbing, ktorý autorky popisujú ako najznámejšiu formu agresie na pracovisku. Historický exkurz a operacionalizácia kľúčových pojmov slúži ako jedinečný študijný materiál nielen pre študentov a študentky sociálnej práce, ale aj pre všetkých, ktorých zaujíma vplyv pracovných vzťahov na zdravie človeka. Teoretické

východiska a konceptuálny rámec prvej kapitoly tvoria základnú pre nasledujúce dve kapitoly. V prvej kapitole je analyzovaný súčasný stav mobbingu na Slovensku a dokumenty na národnej a nadnárodnej úrovni. Autorky deklarujú legislatívnu zakotvenosť problematiky v sociálnej politike, konkrétne v oblasti bezpečnosti a ochrany zdravia pri práci. Druhá kapitola predkladá v logickej nadväznosti niektoré aspekty mobbingu v kontexte vybraných vedných disciplín. Filozofické, etické, sociologické a psychosociálne aspekty, ale aj pohľad sociálnej práce sa odzrkadľuje v multiodborovom prístupe, ktorý je pokladaný za kľúčový v komplexnom chápaní skúmanej problematiky, čo autorky dokumentujú slovami: „... širokospektrálna analýza otvára priestor pre detailnejšie vykreslenie problematiky mobbingu a ponúka inšpirácie pri jej riešení...“ (Jašková a Balogová, 2015, s. 25). Filozofickou inšpiráciou pri úvahách o mravnom rozhodovaní človeka, o úcte k ľudskej dôstojnosti, dôsledkoch ľudského konania, zodpovednosti, či otázke moci v kontexte problematiky mobbingu pripadlo na dielo Višňovského s názvom „Človek ako *Homo agens*“ – človek mysliaci, cítiaci a konajúci. Transverzalita a jej implikácie pre možnosti ľudskej komunikácie sa dotýka agencie ako spôsobu existencie a pôsobenia človeka. Teoretická časť, ktorá upozorňuje na mobbing ako na etický a morálny problém, ponúka nevidanú deskripciu konkrétneho prípadu z praxe, s následnou analýzou zameranou na etické aspekty. Pozoruhodným prínosom pre perspektívy existenciálne citlivej sociálnej práce je aplikácia sociálnych teórií v reflexii riešenia problematiky mobbingu. Monografia ponúka kritický pohľad na aktuálny diskurz a absenciu antimobbingového zákona. Za najprínosnejšiu časť diela považujem záverečné kapitoly, ktoré využívajú diskurzívnu analýzu dôsledkov

a možností riešenia mobbingu. Bazálnou ambíciou autoriek bolo ozrejniť vybrané aspekty predmetnej problematiky v kontexte vedných disciplín a vyzdvihnúť význam prevencie. Jedným z odporúčaní, ktoré môžu čitatelia a čitateľky v závere publikácie nájsť, je práve výzva pre slovenskú spoločnosť viesť ďalšie diskusie v rámci prevencie mobbingu a oboznamovať s touto problematikou širokú verejnosť so zreteľom na rizikové faktory a možnosti obrany. Pri riešení konkrétnych prípadov mobbingu autorky odporú-

čajú sociálnym pracovníkom a pracovníčkam zamerať sa, okrem osvetu, aj na poskytovanie informácií pri sprevádzaní klientov a klientok využívajúc poradenský a terapeutický prístup. Napriek skutočnosti, že monografia je venovaná slovenskému prostrediu, publikácia môže byť inšpiratívna aj pre českú odbornú verejnosť, či už v oblasti práva, politických vied, psychológie, sociálnej práce alebo aj manažmentu. Odbornosť textu neuberá na zrozumiteľnosti ani pre laickú verejnosť, ktorých atrahuje téma psychického násillia na pracovisku. Logická štruktúra skladby konštruktívnych myšlienok predstavuje implementárny obraz vedeckého diela. Možno práve táto publikácia poslúži k hlbšiemu nahliadnutiu do „zákulisia“ mobbingu a napomôže odhaliť latentné znaky mobbingu, s ktorými sa už zrejme každý z nás mal možnosť nejakým spôsobom vo svojom živote stretnúť. Autorky vedú čitateľa vysoko profesionálnym a nevtieravým spôsobom k prehodnoteniu pracovných vzťahov a sebareflexívnemu pozorovaniu okolia.

Lucia Bartková,

*Inštitút edukológie a sociálnej práce,
Filozofická fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove*

Evropská unie
Evropský sociální fond
Operační program Zaměstnanost

Pozvánka

na konferenci XIII. Hradecké dny sociální práce

Ministerstvo práce a sociálních věcí Vás srdečně zve na mezinárodní vědeckou konferenci XIII. Hradecké dny sociální práce.

Letošním tématem je Podpora člověka v jeho přirozeném prostředí.

Realizována bude díky projektu MPSV Život jako každý jiný, který je financován z prostředků ESF a státního rozpočtu ČR prostřednictvím Operačního programu Zaměstnanost.

Uskuteční se:

23. a 24. září 2016

**v prostorách Ústavu sociální práce Univerzity Hradec Králové,
který je spolupořadatelem konference.**

Odborné příspěvky se budou věnovat sociálním službám, sociální práci a transformaci sociálních služeb. Dále významu rodiny v rámci péče o člověka s postižením, problematice péče o lidi s duševním onemocněním a také vzdělávání a kvalifikaci sociálních pracovníků.

Názvy jednotlivých sekcí:

1. Sociální služby jako nástroj podpory člověka v přirozeném sociálním prostředí
2. Možnosti sociální práce ve veřejné správě z pohledu podpory člověka v přirozeném sociálním prostředí
3. Problematika finanční udržitelnosti sociálních služeb směřujících k podpoře člověka v přirozeném sociálním prostředí
4. Transformace sociálních služeb – filosofická východiska
5. Význam rodiny v rámci péče o člověka se zdravotním postižením v přirozeném sociálním prostředí
6. Vzdělávání a kvalifikace sociálních pracovníků nejen v otázkách inkluze
7. Social Inclusion from the International Perspective
8. Zajištění podpory a péče z mezioborového pohledu – dobrá praxe a předávání zkušeností
9. Péče o lidi s duševním onemocněním – dobrá praxe a předávání zkušeností
10. Panelová sekce

Informace o konferenci naleznete na <http://hradeckednysp.usp-uhk.cz/>.

Univerzita Hradec Králové
Ústav sociální práce

Pro Vaše dotazy je k dispozici e-mail: hradeckednysp@gmail.com.

Online prakticko-publicistická část časopisu na www.socialniprace.cz

Online publicisticko-praktická část časopisu je dostupná **pouze předplatitelům časopisu jako celku** (tištěná akademická část + online prakticko-publicistická část). Ostatním čtenářům budou texty zpřístupněny **s časovým odstupem** přibližně jednoho roku.

Přístupy do online publicistiky zřizujeme v měsíčních intervalech, a to na základě uhrazeného předplatného. V případě, že jste časopis zakoupili mimo distribuční firmu SEND Předplatné a máte zájem o přístup k publicistice časopisu, kontaktujte prosím paní Olgu Cídlou (olga.cidlova@socialniprace.cz), která vám online přístup zřídí.

Obsah prakticko-publicistické části čísla 3/2016:

O čem se mluví

Rozhovor

S Romanem Matouškem z Agentury pro sociální začleňování o stavu a vývoji koncepce sociálního bydlení v ČR.

Reflexe

MPSV, pracovníci Oddělení sociálního bydlení a sociálního začleňování reflektují činnosti v oblasti sociálního bydlení v ČR.

Reflexe

Pracovníci Magistrátu města Ostrava se zamýšlí nad vývojem problematiky bydlení chudých v Ostravě.

Inspirace pro praxi

Rozhovor

S Vítém Lesákem z Platformy pro sociální bydlení o cílech a aktivitách Platformy na poli sociálního bydlení v ČR.

Reflexe

Lidé s prožitky ztráty bydlení hovoří o svých zkušenostech a diskutují možná řešení.

Metodický návod

Tým IQ Roma Servis navrhuje postup individuálního plánování s dětmi z chudých rodin.

Fakta, legislativa, dokumenty

Expertiza

Právník Ladislav Loebe posuzuje právní aspekty sociálního bydlení.

A další tři texty, na kterých se s autory domlouváme. Online publicistika bude postupně zveřejňována v průběhu července až září 2016.

Veřejný závazek časopisu

Časopis pro teorii, praxi a vzdělávání v sociální práci

Časopis pre teóriu, prax a vzdelávanie v sociálnej práci

Posláním časopisu Sociální práce / Sociálna práca je:

- podporovat schopnost české a slovenské společnosti řešit životní problémy lidí prostřednictvím sociální práce;
- podporovat kvalitu sociální práce a profesionalizaci praxe sociální práce;
- přispívat k rozvoji sociální práce jako vědní disciplíny a ke zkvalitnění vzdělávání v sociální práci;
- podporovat zájmy poskytovatelů a uživatelů sociálních služeb.

V zájmu dosažení těchto cílů bude časopis v rámci obce sociálních pracovníků a s nimi spolupracujících a pomáhajících pracovníků jiných oborů podporovat:

- postoje, které považují odbornost a lidskost za rovnocenná kritéria kvality sociální práce;
- postoje, které kladou důraz na propojení teoretického zdůvodnění postupů sociální práce s její praktickou orientací na problémy klientů a jejich reálné možnosti;
- soudržnost všech, kteří se angažují ve prospěch řešení problémů klientů prostřednictvím sociální práce;
- otevřenou, odlišnosti chápající, poučenou a věcnou diskusi v rámci obce sociálních pracovníků;
- chuť a zájem sociálních pracovníků vidět sebe samé očima jiných.

Posláním časopisu Sociální práce / Sociálna práca je:

- podporovať schopnosť českej a slovenskej spoločnosti riešiť životné problémy ľudí prostredníctvom sociálnej práce;
- podporovať kvalitu sociálnej práce a profesionalizáciu praxe sociálnej práce;
- prispievať k rozvoju sociálnej práce ako vedeckej disciplíny a k skvalitneniu vzdelávania v sociálnej práci;
- podporovať záujmy poskytovateľov a užívateľov sociálnych služieb.

V záujme dosiahnutia týchto cieľov bude časopis v rámci obce sociálnych pracovníkov a s nimi spolupracujúcich a pomáhajúcich pracovníkov iných odborov podporovať:

- postoje, ktoré považujú odbornosť a ľudskosť za rovnocenné kritériá kvality sociálnej práce;
- postoje, ktoré kladú dôraz na prepojenie teoretického zdôvodnenia postupov sociálnej práce s jej praktickou orientáciou na problémy klientov a ich reálne možnosti;
- súdržnosť všetkých, ktorí sa angažujú v prospech riešenia problémov klientov prostredníctvom sociálnej práce,
- otvorenú, odlišnosti chápajúcu, poučenú a vecnú diskusiu v rámci obce sociálnych pracovníkov;
- chuť a záujem sociálnych pracovníkov vidieť samých seba očami iných.

Anotace čísla 5/2016

Sociální práce a sociální podnikání

Social Work and Social Entrepreneurship

K dobrému sociálnímu fungování a aktivnímu životu každého člověka v produktivním věku obvykle patří i adekvátní pracovní uplatnění, které v sobě zahrnuje jak využití osobnostního potenciálu a nadání každého jedince, tak zúročení jeho dosavadního vzdělání, zkušeností, dovedností a schopností, což však nemusí být z mnoha osobních, sociálních i ekonomických příčin samozřejmé. Proto se koncept sociální ekonomiky, resp. sociálního podnikání zaměřuje na řešení problémů sociálně vyloučených lokalit a osob z různých důvodů znevýhodněných na otevřeném trhu práce. Je postaven na skutečnosti, že postmoderní výkonové a tržně orientovaná společnost svými akcenty či nároky vytváří bariéry pro kvalitní život a pracovní uplatnění těch občanů, kteří navzdory svému potenciálu mají v důsledku souhry nepříznivých okolností výrazně sníženou konkurenceschopnost na trhu práce. Jde o osoby, jež se z věkových, etnických, zdravotních, vzdělanostních, sociokulturních a jiných důvodů nemohou uplatnit v běžném pracovním prostředí. Dalšími pracovní i sociálně znevýhodněnými skupinami mohou být lidé po ukončení dlouhodobé péče o blízkou osobu, ženy po mateřské dovolené nebo lidé propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, po skončení ústavní léčby a také mladí lidé opouštějící ústavní výchovu.

Podpora pracovního uplatnění znevýhodněných osob má tři zásadní společenské a individuální přínosy: osobnostně-rozvojový (člověk má možnost seberealizace a může pracovat na svém osobním i profesním rozvoji, získává sebevědomí, ujasňuje si hodnoty a smysl svého života), sociálně-ekonomický (jedinec se stává méně závislým na sociální pomoci a ze své mzdy odvádí daně, tzn., přispívá do systému zdravotního, nemocenského a sociálního pojištění) a sociálně-integrační (člověk se v práci setkává s jinými lidmi, kooperuje s nimi, vytváří hodnoty a nachází své místo ve společnosti).

Sociální podnikání odpovídá prioritám a strategickým cílům EU, mezi něž patří solidarita, sociální soudržnost, maximálně dosažitelná zaměstnanost, boj proti chudobě a vyloučení ze společnosti, participativní demokracie s důrazem na veřejný zájem, podpora rozvoje a dostupnosti místních zdrojů, společenská odpovědnost a trvale udržitelný rozvoj.

Sociální podnikání může mít řadu forem – mj. chráněná pracovní místa, chráněné dílny, společensky účelná pracovní místa nebo zapojení do veřejně prospěšných prací. Zde zaměstnavatelé čerpají příspěvky z fondu aktivní politiky, jehož nástroje jsou v ČR mj. zakotveny v zákoně o zaměstnanosti a Zákoníku práce. V podstatě samofinancujícím se prostředkem k rozšiřování a vytváření sociální ekonomiky mohou být také sociální firmy a podniky, které jsou vedle vytváření zisku zaměřené na sociální cíle. Jde o subjekty, jejichž socio-ekonomická charakteristika se blíží družstevnímu podnikání s tím rozdílem, že případné výnosy z činnosti (zisky, nadhodnota) nejsou přerozdělovány členům „družstva“ či spolupodílníkům, ale reinvestovány do pracovní komunity, tzn. do kondice, profesního růstu či vzdělávání a zvyšování sociálně-profesní konkurenceschopnosti pracovníků i do zlepšování pracovního prostředí v podniku/firmě.

Stále perspektivnější sociální podnikání má primárně povahu „služby“ se sociálním charakterem a jeho výnosy, zisky jsou distribuovány zpět k rozvoji podniku, jehož cílem je mj. vytvářet a poskytovat důstojné zaměstnání pro různě znevýhodněné osoby (lidé se zdravotním postižením nebo duševním onemocněním, lidé ohrožené sociálním vyloučením, osoby sociokulturně znevýhodněné apod.). Vytváří tak předpoklady pro kvalitnější život příslušníků daných cílových skupin, formuje rámec vhodný pro nové formy podniku i práce a napomáhá ke stabilitě a pluralitě ekonomických trhů.

Ze samotné povahy sociální práce je zřejmá souvztáhnost mezi ní a sociálním podnikáním. Bezprostředně souvisí se vzděláním, adaptabilitou, sociálními i pracovními kompetencemi a životní situací, resp. biografií ohrožených, rizikových a znevýhodněných osob, což ovlivňuje jejich sociální inkluzi a fungování, uplatnění na trhu práce i celkovou kvalitu života.

Redakce i editor uvítají jak akademické statě, tak publicistické texty z praxe, zaměřené na tuto velmi aktuální tematiku.

PhDr. et Mgr. Libor Novosád, Ph.D.,

editor čísla

Pokyny pro autory

(zkrácená verze, plný text je dostupný na www.socialniprace.cz)

Časopis vychází čtyřikrát ročně v českém a slovenském a dvakrát ročně v anglickém jazyce a publikuje co nejširší spektrum článků relevantních pro sociální práci. Články mohou být zaměřeny na jakýkoliv aspekt praxe, výzkumu, teorie či vzdělávání. Časopis je rozdělen na tištěnou akademickou část a online publicistiku dostupnou na www.socialniprace.cz. Zatímco akademická část referuje o výzkumu a informuje o zajímavých knihách, online publicistická část je určena pro publikaci tematicky atraktivních námětů z praxe zpracovaných různorodými publicistickými žánry. Tištěná část časopisu má následující strukturu:

1. Editorial
2. Studie, výzkumy, analýzy
3. Recenze knih

1. Pokyny autorům studií, výzkumů a analýz

Redakce přijímá příspěvky, které odpovídají profilu časopisu. Zaslání příspěvek musí být určen výhradně pro publikaci v časopise Sociální práce / Sociální práce. Počet příspěvků od jednoho autora je omezen na dva za jeden rok.

Nabídka rukopisů a recenzní řízení

Akademickým textem se pro účely našeho časopisu rozumí výzkumná, popř. přehledová stať (teoretická, historizující aj.). Předpokladem zařazení příspěvku do recenzního řízení je skutečnost, že v textu autor systematicky pracuje s relevantními prameny, objasňuje výzkumnou metodologii a s ohledem na svůj výzkumný cíl prezentuje také zjištění. Vzhledem k profesnímu charakteru časopisu preferujeme texty, které obsahují vedle zmíněných aspektů také aplikační dimenzi, v níž autor objasňuje relevanci svých zjištění v kontextu sociální práce.

Recenzní řízení je oboustranně anonymní a je prováděno dvěma na sobě nezávislými recenzenty. Studentské práce procházejí jedním recenzním řízením. Práce jsou posuzovány po stránce obsahové i formální. V případě potřeby může být práce vrácena autorům k doplnění či k přepracování. Na základě posudků bude rozhodnuto o jejich přijetí či odmítnutí. Ve sporných případech rozhoduje editor čísla. Redakci se prostřednictvím e-mailové komunikace zasílají dvě provedení rukopisu. Jedno z nich nesmí obsahovat žádné údaje, které by mohly vést k identifikaci autora. Druhé provedení příspěvku odešle v kompletní verzi.

Redakce si vyhrazuje právo provádět drobné stylistické úpravy. Nevyžádané rukopisy a přílohy se nevracejí.

Rozhodnutí o vydání

O výsledku recenzního řízení je autor vyzooměn nejpozději do šesti měsíců od data obdržení statí.

Náležitosti rukopisu

Text musí být napsán v souladu s platnými jazykovými normami (viz plná verze Pokynů autorům na www.socialniprace.cz).

- I. Titulní strana** obsahuje výstižný a stručný název práce v češtině – nebo slovensky ekvivalent – a v angličtině, jména všech autorů, biografickou charakteristiku a v poznámce pod čarou také afilaci autora.
- II. Český nebo slovenský abstrakt** v rozsahu maximálně 200 slov.
- III. Klíčová slova** v češtině (slovenštině).
- IV. Abstrakt** v angličtině v rozsahu maximálně 200 slov.
- V. Klíčová slova** v angličtině. Používejte prosím max. dvouvýrazová slovní spojení.
- VI. Vlastní text** (rozsah maximálně 10 000 slov).
- VII. Seznam citované literatury:** Autorů žádáme, aby zvýšenou pozornost věnovali přesnému a korektnímu odkazování (viz plná verze Pokynů autorům na www.socialniprace.cz).
- VIII. Tabulky a grafy:** Tabulka nesmí být širší než 14 cm. Výška písma alespoň 8–10. Při grafech použijte laskavě výrazné kontrastní barvy (upozorňujeme, že časopis je černobílý).

2. Publikáční etika a jiné informace

Rukopisy jsou posuzovány v publikačním řízení sestávajícím z posouzení 1. oborové přiměřenosti článku jedním členem redakční rady a 2. oboustranně anonymního recenzního řízení dvěma odborníky z veřejného seznamu recenzentů umístěného na našich webových stránkách.

Texty jsou posuzovány výhradně na základě jejich intelektuální hodnoty bez ohledu na autorovu rasu, pohlaví, sexuální orientaci, vyznání, etnický původ, občanství nebo politické názory.

Redakce časopisu SP/SP vynaloží veškeré úsilí k zachování nestranosti recenzního řízení, aby nedošlo k odhalení identit aktérů recenzního řízení.

Autor, u něhož byl prokázán plagiat nebo falšování dat, ztrácí možnost v časopise SP/SP publikovat.

Autor zasláním příspěvku uděluje souhlas k užití svého příspěvku v elektronických databázích, ve kterých je časopis SP/SP indexovaný. Časopis je též volně dostupný na webových stránkách www.socialniprace.cz.

Přetisknout část uveřejněného textu nebo jeho užití v jiné publikaci lze jen s citací původu textu.

Notice to Contributors

(short version, full text is available at www.socialniprace.cz)

The journal Czech and Slovak Social Work is published four times in the Czech and Slovak language and twice in the English language each year. The journal publishes the widest range of articles relevant to social work. The articles can discuss on any aspect of practice, research, theory or education. Our journal has the following structure:

- Editorial
- Articles (academic part)
- Book reviews

1. Instructions to authors of academic articles

Editors accept contributions that correspond to the profile of the journal (see "Our mission"). The contribution has to be designated only for publishing in the journal Czech and Slovak Social Work. It can also be a contribution which has already been published in another journal, after being reviewed and supplemented.

The offer of manuscript receipt and review procedure

The academic text intended for publishing in the journal should be a research or overview essay (theoretical, historical, etc.). For the article to be accepted to the review procedure, the author of the text must work systematically with the relevant sources, explain the research methodology and present a conclusion with regard to the research goal. Because the journal has a specific professional nature, texts are preferred which also contain application aspects where the author explains the relevance of their conclusions in the context of social work.

The review process is reciprocally anonymous and is carried out by two independent reviewers. Student works are subject to single review process. Academic and student works are judged in terms of content and form. If necessary, a work may be returned to the authors for supplementation or rewriting. Based on the assessments of the review process a decision will be made to either accept and publish the article in our journal or to reject it. The Chairman of the Editorial Board will decide in questionable cases. Please send two versions of the article to the editor via e-mail. The first one may contain information which could reveal the identity of the author. The second version should be the complete and final text.

Decision to publish

Authors are informed about the result of the review process within six months from the date of receipt of the text/manuscript.

Manuscript requirements

The text must be written in accordance with applicable language standards.

- I. Front page** contains a descriptive and brief title of the article in English; the names of all authors, biographical characteristics and also contact affiliation of all authors in the footnote.
- II. Abstract** in English with a maximum of 200 words.
- III. Keywords** in English.
- IV. The text of the article** (maximum of 10,000 words).
- V. List of references:** Authors are requested to pay attention to correct and accurate referencing (see full Notice to Contributors on www.socialniprace.cz).
- VI. Tables and charts:** tables must not be wider than 14 cm. Font size is to be at least 8 to 10 points. In the charts, please use contrasting colours (mind the journal is black-and-white only).

2. Ethics and other information

Manuscripts are assessed in the review proceedings which comprise 1) the assessment of professional appropriateness by one member of the Editorial Board, and 2) bilaterally anonymous review by two experts from the list of reviewers posted on our website.

The text is assessed exclusively on the basis of its intellectual value, irrespective of the author's race, gender, sexual orientation, religion, ethnic origin, citizenship or political views.

The editors of the journal make every effort to maintain impartiality of the review proceedings not to disclose the identity of the reviewers and other participants in the proceedings. The author whose work was demonstrably proved to contain plagiarisms or forged data shall lose an opportunity of publishing in the Journal.

By sending the article, the authors give their consent to its use in the electronic databases where the Journal is indexed. The Journal is freely available at [HYPERLINK „http://www.socialniprace.cz“](http://www.socialniprace.cz).

Poslední vydaná čísla

ISSN 1213-6204 (Print)
ISSN 1805-885X (Online)

www.socialniproace.cz